

Л. М. Томіленко

**ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА
В СУЧАСНІЙ ТЛУМАЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Національна академія наук України
Український мовно-інформаційний фонд

Л. М. Томіленко

**ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА
В СУЧАСНІЙ ТЛУМАЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Монографія

Івано-Франківськ
Фоліант
2015

УДК 811.161.2:81'373.46

ББК 81.2-3

T56

Томіленко Л. М.

Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: [монографія] / Л. М. Томіленко. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. – 160 с.

У пропонованій монографії представлено результати комплексного дослідження термінологічної лексики, зафіксованої в академічних Словниках української мови в 11-ти й 20-ти томах (СУМ-11 і СУМ-20). Аналіз відібраної термінології проведено в лексико-семантичному й словотвірному аспектах. Зокрема виокремлено тематичні групи найбільших терміносистем у СУМі-11 і простежено їх поповнення новими терміноодинацями у двадцятитомному словнику. Здійснено словотвірний аналіз термінів, доданих у СУМ-20.

Для вчених-мовознавців, лексикографів, викладачів, аспірантів, студентів та широкого кола читачів.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Українського мовно-інформаційного фонду
Національної академії наук України*

Рецензенти:

О. А. Стишов, доктор філологічних наук, професор

Л. О. Симоненко, кандидат філологічних наук, професор

Науковий редактор: **А. П. Загнітко**, член-кореспондент
НАН України

ISBN 978-966-2988-74-1

© Л. М. Томіленко, 2015

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретичні засади вивчення галузевої термінології	9
1.1. Термінологічна лексика в парадигмі наукових учень.....	9
1.1.1. Термін і термінологія.....	11
1.1.2. Основні ознаки терміна та його частиномовне вираження.....	14
1.1.3. Термін і загальноживане слово	16
1.1.4. Системність термінології.....	18
1.1.5. Розподіл термінології за галузями знань.....	21
1.2. Термінологія як об'єкт тлумачної лексикографії.....	23
1.2.1. Статус великих тлумачних словників у національних лексикографіях. Словники української мови в 11-ти й 20-ти томах ...	23
1.2.2. Галузева лексика у великих загальномовних тлумачних словни- ках	27
1.3. Зовнішні й внутрішні чинники розвитку термінологічної лексики	32
Розділ 2. Динаміка термінологічної лексики в Словниках україн- ської мови в 11-ти й 20-ти томах	38
2.1. Інструментальний комплекс «Словник української мови». Термі- нологічна лексика як важливий складник його реєстру. Тематичні групи слів	38
2.1.1. Класифікація галузевої термінології Словника української мови в 11-ти томах.....	43
2.1.2. Розширення складу термінологічної лексики в Словнику україн- ської мови у 20-ти томах.....	61
2.1.3. Поповнення Словника української мови у 20-ти томах термінами на позначення нових галузей знань.....	79
Розділ 3. Шляхи та способи поповнення термінології в Словнику української мови у 20-ти томах	83
3.1. Особливості термінологічного словотворення.....	83
3.2. Морфологічний спосіб творення термінів	86
3.2.1. Словотворення термінів-іменників.....	87
3.2.1.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-іменників.....	88
3.2.1.2. Префіксальний спосіб творення термінів-іменників.....	92

3.2.1.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-іменників	94
3.2.1.4. Безсуфіксний спосіб творення (нульова суфіксація) термінів-іменників	95
3.2.1.5. Словотвір складних термінів-іменників.....	96
3.2.2. Словотворення термінів-прикметників	106
3.2.2.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-прикметників.....	106
3.2.2.2. Префіксальний спосіб творення термінів-прикметників.....	109
3.2.2.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-прикметників.....	110
3.2.2.4. Словотвір складних термінів-прикметників	111
3.2.3. Словотворення термінів-дієслів.....	114
3.2.3.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-дієслів.....	114
3.2.3.2. Префіксальний спосіб творення термінів-дієслів.....	117
3.2.3.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-дієслів	118
3.2.3.4. Постфіксальний словотвір термінів-дієслів.....	119
3.2.3.5. Суфіксально-постфіксальний словотвір термінів-дієслів.....	120
3.2.3.6. Словотвір складних термінів-дієслів	120
3.2.3.7. Словотворення дієприкметників-термінів	120
3.2.4. Словотворення термінів-прислівників	121
3.2.4.1. Суфіксальний словотвір термінів-прислівників.....	122
3.2.4.2. Префіксально-суфіксальний словотвір термінів-прислівників	122
3.3. Семантична деривація.....	122
3.4. Запозичення термінів	135
Висновки	140
Література	144

ВСТУП

Термінологія від часу свого становлення стала невід'ємним і важливим складником лексичної мовної системи. Крім того, вона – невіддільна частина наукової мови, що засвідчує досягнення кожної окремої ділянки знання на певному етапі її розвитку. Про рівень прогресу в певній галузі, а також про можливості конкретної мови щодо вираження нових наукових понять свідчить багатство та досконалість термінології, що обслуговує цю галузь [100, с. 5].

Численні термінознавчі дослідження переконливо довели, що фахова лексика відіграє важливу роль у розвитку науки й техніки та здатна певною мірою визначати напрям для подальшого розроблення їхніх теоретичних положень. Як основний засіб вираження, зберігання й передавання спеціальних науково-технічних понять термінологія забезпечує формулювання проблем і наступність наукових знань. Будь-яка галузь науки й техніки розвивається, спираючись на визначену й зафіксовану в термінах систему понять. О. О. Реформатський указував на те, що мова входить у науку насамперед термінологією [144]. У терміні відбиваються міцні зв'язки науки й мови: він є засобом організації, упорядкування й передавання знань.

Термінознавство – один із найактуальніших напрямків сучасних лінгвістичних досліджень, зумовлених збільшеним потоком інформації, процесами інтеграції наук, посиленням процесів термінотворення тощо. Період із середини ХХ століття до сьогодні можна охарактеризувати як час прискореного розвитку наукових знань. Наукоємні галузі зробили безпрецедентний стрибок уперед, спричинивши декілька науково-технічних революцій, які докорінно змінили техно- та інфосферу. Радикальних змін зазнало й суспільне життя людей. Усе це відбилося на мовній системі: мова стає інформативно насиченішою на всіх рівнях і в усіх функціональних стилях.

Оскільки науково-технічний прогрес уносить значні зміни в усі царини людської діяльності, суспільний розвиток й у мовну картину світу зокрема, виникла нагальна потреба вдосконалення

системи передавання та оброблення інформації, у тому числі вербальними засобами. Визначальним є те, що суттєву частину сучасного мовного фонду становить спеціальна лексика, кількість якої стрімко збільшується. За спостереженнями дослідників, зростання кількості термінів різних наук випереджає зростання кількості загальноживаної лексики, і тому в наш час термінологічних одиниць нараховується більше, ніж слів загального вжитку [32]. До того ж термінологіка стає головним джерелом поповнення словникового складу, активно проникаючи в загальноживану мову та впливаючи на неї.

Фіксація нових термінів, способи відтворення в національній мові, їх кодифікація є ключовими проблемами сучасного термінознавства. Загальновизнана важливість завдань термінознавства сприяє значному масштабові досліджень у цій сфері, тому цілком природно, що мовознавці надають великого значення вивченню закономірностей утворення термінів, їхньої структури й семантики, аспектам упорядкування, перекладу тощо.

З 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. активно й плідно розвивається українська термінологічна лексикографія, удосконалюються методологічні засади термінографічної роботи, розширюється коло лексикографічно опрацьованих галузей знань. За останнє двадцятиліття побачило світ близько 800 термінографічних праць [157, с. 31] у різних регіонах України. Етапним для українських термінологічних досліджень став вихід «Російсько-українського словника наукової термінології» у трьох книгах («Суспільні науки», 1994 р., «Біологія. Хімія. Медицина», 1996 р., «Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос», 1998 р.), «Словника української біологічної термінології» (2012 р.).

Крім термінографічних праць, найуживаніша різногалузева термінологія міститься в загальномовних словниках (тлумачних, перекладних). За словами Л. О. Симоненко, проблема введення термінів до загальномовного словника впливає з його завдань: описати лексичний арсенал, який розкриває загальну панораму сучасної науки і прогресу суспільства [156, с. 220–221].

Значна частина термінологічних одиниць зафіксована в академічних Словниках української мови в 11-ти й 20-ти томах (далі – СУМ-11 і СУМ-20), які є найповнішими зібраннями лексики української мови від часів І. Котляревського до наших днів. Нагадаємо, що сьогодні є п'ять томів паперового варіанта двадцятитомного словника, інші буде видруковано впродовж найближчих років.

Порівняння реєстрів багатотисячних тлумачних лексикографічних праць різних часових періодів дозволяє спостерігати процес розвитку як лексики окремих галузей знань, так і термінофонду мови в цілому. Тому матеріалом дослідження послуговував тлумачний Словник української мови у 20-ти томах (<http://lcorp.ulif.org.ua/xdictua/>) і Словник української мови в 11-ти томах, що є електронними базами даних Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Створені комп'ютерні версії словників сьогодні уможливають проведення комплексних досліджень окремих груп лексики, зокрема й термінологічної.

У монографії вперше зроблено порівняльний аналіз усіх термінів у СУМі-11 і СУМі-20 (виокремлено термінологію в реєстрах обох праць; здійснено класифікацію найбільших терміносистем за тематичними групами та проаналізовано їхню лексику; досліджено терміноодиниці, що ввійшли до нових галузей знань). Також проведено дериваційний (морфологічний і семантичний) опис усіх термінів, доданих до Словника української мови у 20-ти томах. Виявлено запозичення, які активно функціонують у межах певних терміносистем.

Результати дослідження сприятимуть розвитку фундаментальної української термінографії та практичної термінотворчості. Матеріали пропонованої монографії можуть бути використані в Національній словниковій базі України, системах проведення лінгвістичних експертиз, у лексикографічній практиці, а також у лекційних курсах із термінології, словотвору, семантики.

Автор висловлює подяку директорові Українського мовно-інформаційного фонду НАН України В. А. Широкову, завідувачеві відділу лінгвістики УМІФу Л. Л. Шевченко, науковому ре-

дактору А. П. Загніткові, рецензентам О. А. Стишову, Л. О. Симоненко за цінні поради під час написання монографії. Автор також щиро вдячний К. М. Якименкові й О. Г. Рабульцеві за створення додаткових можливостей цифрової лексикографічної системи «Словник української мови» для найповнішої ідентифікації термінів у реєстрах досліджуваних праць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1.1. Термінологічна лексика в парадигмі наукових учень

Термінологічна лексика, відбиваючи досягнення й диференціацію сучасних наукових знань, відповідаючи рівню та інтенсивності науково-технічного прогресу, характерові виробничої, суспільно-культурної, політичної й економічної діяльності народу, його взаємодії з іншими етнічними спільнотами, становить важливий компонент лексичного складу кожної розвиненої мови, яка є складною та багатогранною системою структурно-функціональних стилів [50]. На думку багатьох дослідників терміносистем, досить часто лише звернення до самих фактів науки й техніки, зіставлення лінгвістичних даних із науково-технічними, вивчення причинних зв'язків між ними дозволяє дати вичерпне пояснення багатьом лінгвістичним процесам, які мають місце в термінології. У мовознавчій науці утвердився підхід до термінів як мовних засобів науково-технічного стилю, що є породженням поняттєво-логічного мислення, наукового вивчення об'єктів дійсності. Термінологія є автономним сектором будь-якої мови, що тісно пов'язаний із науковою, професійною діяльністю. Терміни кожної галузі науки, техніки, виробництва утворюють власні терміносистеми, які визначаються насамперед поняттєвими елементами професійного знання в їх відтворенні мовними засобами. Таким чином, мова є структурним елементом наукового знання. Як інструмент, за допомогою якого формуються наукові теорії, закони, принципи, положення, а також фіксуються результати науково-технічної творчості, термінологія є важливим складником науки й техніки.

З досліджень українських і зарубіжних учених (Д. С. Лотте, О. В. Суперанської, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.)

відомо, що появі наукової термінології передувє період стихійного термінотворення, коли в окремих мовах накопичується достатня кількість тематично об'єднаних слів для позначення системи спеціальних понять. Історично склалося так, що наукову царину почали обслуговувати слова, які є назвами побутових понять. Вони виникли в процесі практичного пізнання світу й стали на певному етапі розвитку елементами наукової мови. У початковий період становлення тієї чи тієї наукової галузі її загальний стан і розвиток був таким, що вимагав порівняння певних понять із відповідними співіснуючими предметами навколишньої дійсності за аналогією, що стало одним із зовнішніх стимулів термінологізації слів загального вжитку. Мова науки, використовуючи загально-вживані слова, наповнює їх особливим науковим змістом, закріплює в дефініціях [159, с. 3].

На сучасному етапі розвитку суспільства й наукових знань терміни виникають шляхом переосмислення загально-вживаних слів (термінологізація), за допомогою морфологічної деривації та запозичення готових лексем з інших мов.

Проблемі вивчення термінології в різних аспектах присвячена велика кількість праць зарубіжних й українських науковців. Зокрема, у дослідженнях відомих російських учених: Д. С. Лотте, Е. К. Дрезена, Г. О. Винокура, О. О. Реформатського та інших – запропоновано визначення найважливіших понять сучасного термінознавства, які в подальшому знайшли своє висвітлення в розвідках В. Г. Гака, Р. О. Будагова, О. С. Герда, Л. А. Капанадзе, С. І. Коршунова, Н. З. Котелової, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделакі, В. М. Лейчика та інших. Погляди на природу терміна, його основні ознаки, відмінність від загально-вживаних слів висвітлені в наукових працях Б. М. Головіна, Р. Ю. Кобріна, А. В. Лемова, українських дослідників І. К. Білодіда, Т. Р. Кияка, Т. І. Панько, І. М. Кочан, А. В. Крижанівської та інших. Структурно-семантичний потенціал терміна, його словотвірна парадигма є об'єктом зацікавлення А. С. Герда, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, Т. Л. Канделакі та інших. Особливості опрацювання термінологічної лексики в лексикографічних джерелах (зокрема й у

загальномовних словниках) досліджували: Л. С. Паламарчук, В. О. Винник, В. В. Жайворонок, В. О. Балог, Л. О. Симоненко, Л. М. Полюга, Л. Г. Боярова та інші. Загальним теоретичним питанням термінології, дослідженню окремих галузевих терміносистем присвячено праці українських науковців Т. І. Панько, Л. О. Симоненко, М. П. Годованої, Л. В. Іващенко, Л. В. Туровської, Г. В. Чернопол, І. А. Ярошевич, Л. А. Халіновської, Н. Л. Краснопольської та інших. Особливості деривації термінів проаналізовано в дослідженнях К. Г. Городенської, Ф. О. Нікітіної, Л. О. Симоненко, А. С. Д'якова, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк та інших.

1.1.1. Термін і термінологія

Однією з ключових проблем, які постійно дискутуються в лінгвістичній літературі, є проблема визначення терміна (назва походить від лат. *terminus* – кінець, кордон, межа). Існують різні погляди щодо його природи. Зокрема, Д. С. Лотте вважає, що термін – це особливе слово [107], Г. О. Винокур дотримується думки, що терміни – це не особливі слова, а лише слова в особливій функції і роль терміна може виконувати будь-яке слово, яким би воно не було тривіальним [13].

Багатоманітність поглядів учених на питання визначення терміна зумовлена переважно підходами до оцінювання здатності такого слова позначати різні поняття. Одночасно робиться спроба знайти деякі глибинні ознаки термінів, які дозволяють відокремити їх від інших одиниць мови й розчленувати всю множину термінів. Наприклад, Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін терміном вважають «...слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, яке виражає й формує професійне поняття й застосовується в процесі пізнання й освоєння наукових та професійно-технічних об'єктів і відношень між ними» [26, с. 5].

Говорячи про лінгвістичну природу терміна, необхідно зазначити, що низка вчених визнає термінами лише мовні одиниці, які мають дефініцію, і це є однією з основних ознак, на яких ґрунтується відокремлення фахової лексики від загально-вживаних слів. Так, В. П. Даниленко під терміном розуміє слово

(або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яке є найменуванням спеціального поняття і яке вимагає дефініції [39, с. 15]. Т. Л. Канделакі термін визначає як «...слово чи лексикалізоване словосполучення, що вимагає для встановлення свого значення у відповідній системі понять побудови дефініції» [59, с. 12].

Визначення О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Н. В. Васильєвої поєднує в собі погляди попередніх науковців, декларуючи положення про те, що «...термін – це спеціальне слово (чи словосполучення), яке прийняте в професійній діяльності й уживається в особливих умовах; ...словесне позначення поняття певної галузі професійних знань; ...основний поняттєвий елемент мови спеціального призначення. ... Для свого правильного розуміння термін вимагає спеціальної дефініції (точного наукового визначення)» [169, с. 14]. Крім того, дослідники додають, що «...всередині свого термінологічного поля термін однозначний. Терміни різних полів, які однаково звучать, – омоніми» [169, с. 14].

Українські науковці, пропонуючи визначення терміна як складника лексичної системи, ураховують його використання для позначення понять різних галузей людської діяльності. Зокрема, в академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» зазначено, що «...терміном називається спеціальне слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо» [172, с. 158].

Дослідники термінології А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. у своїх працях звертають увагу на те, що термін – це одиниця мови, покликана виражати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей, яка є невід’ємною частиною лексичної системи природної мови, що сприяє виконанню її пізнавально-інформативної функції, пов’язаної з фіксуванням і збереженням нагромаджених людством знань [161, с. 21].

В одному з останніх досліджень С. Д. Шелов, проаналізувавши традиційні визначення терміна, запропонував власне

тлумачення, яке, на його думку, найкраще передає суть цього поняття. За твердженням ученого, термін – це «мовний знак (слово, словосполучення, сполучення слова чи словосполучення з певними символами і т. ін.), що виражає поняття якої-небудь ділянки знань і з огляду на це має дефініцію (тлумачення, пояснення), на яку свідомо орієнтуються ті, хто використовує цей мовний знак» [194, с. 796]. Сформульоване визначення, як бачимо, є певним узагальненням усіх попередніх поглядів учених на термін.

Отже, переважна частина наукових праць засвідчує, що термін – це спеціальне слово, словосполучення і т. ін., яке слугує для вираження поняття певної галузі знань; для розкриття свого значення вимагає дефініції.

Основи теоретичних досліджень фахової лексики закладені вченими різних поколінь і шкіл. Завдання й проблеми термінологічних досліджень знаходять висвітлення в працях мовознавців, які зосередили увагу на формуванні різних аспектів і підходів до вивчення термінології, терміна та його сутнісних ознак. Проблемам термінології присвячено також чимало розвідок фахівців інших галузей знань, зокрема українських науковців О. Д. Кочерги, М. Д. Гінзбурга, Б. Є. Рицаря, І. М. Кульчицького та інших.

Під термінологією розуміють, як правило, сукупність спеціальної лексики, що використовується в певних царинах людської діяльності. Так, за словами Д. С. Лотте, термінологія – це «...не просто список термінів, а семіологічне вираження певної системи понять, яка, своєю чергою, відбиває певний науковий світогляд» [106, с. 38]. У працях В. П. Даниленко термінологія кваліфікується як «...належність мови науки, як основна, найважливіша та найінформативніша частина лексичної системи мови науки» [39, с. 171]. Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін дають ширше визначення цього поняття: «Термінологія – це співвіднесена з професійною сферою діяльності (галуззю знання, техніки, управління, культури) сукупність термінів, пов'язаних один із одним на поняттєвому, лексико-семантичному, словотворчому та граматичному рівнях» [26, с. 5]. Інше формулювання знаходимо в працях дослідниці

української термінології Л. О. Симоненко, яка зазначає, що «...сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати теоретико-пізнавальної діяльності людини, становлять термінологію» [159, с. 3]. Т. А. Журавльова звертає увагу насамперед на те, що термінологія – це підсистема лексики літературної мови, яка своєю чергою: 1) співвіднесена зі спеціальною професійною діяльністю; 2) визначає номінацію професійних предметів, ознак, дій, явищ; 3) визначає формування й функціонування виробничо-технічного, наукового, а також соціально-управлінського стилів [50, с. 21].

Дослідники російської термінології О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва, розглянувши основні погляди вчених на термінологію як сукупність термінів, роблять висновок, що їх можна поділити на три групи: 1) термінологія як складник літературної мови; 2) термінологія як автономний розділ лексики національної мови, що має мало спільного з літературною мовою; 3) термінологія – взагалі не мова, а система штучно створених знаків [169, с. 7].

Таким чином, основні визначення термінології формують уявлення про специфіку цієї лексики як сукупності понять, що відбивають науковий світогляд; низки спеціальних найменувань різних галузей знань; групи взаємопов'язаних термінів; підсистеми словникового складу літературної мови; штучно сформованого лексичного пласту.

1.1.2. Основні ознаки терміна та його частиномовне вираження

Низка визначень термінів здебільшого ґрунтується на з'ясуванні їхніх характерних ознак, щодо яких існують різні погляди вчених. На думку О. О. Реформатського, найсуттєвішими ознаками терміна є соціально регламентована, точно обмежена сфера використання й точне співвідношення слова й предмета (або явища) [142, с. 165]. Д. С. Лотте звертає увагу на такі ознаки терміна, як точність, стислість та «відносну однозначність» [107]. Крім вищеназаних ознак, О. С. Герд на-

голошує на відсутності у фаховій лексики експресивності, образності, синонімів, омонімів, відповідність системі тощо [22, с. 13]. О. О. Реформатський, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделакі, Т. І. Панько та ін. важливою специфічною ознакою терміна вважають його системність (класифікаційну та словотвірну).

Автори колективної монографії «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (за редакцією І. К. Білодіда) найважливішу ознаку терміна вбачають у його однозначності в межах тієї термінологічної системи, у якій він уживається. Зазначена властивість терміна зумовлена його функцією в мові, яка полягає в забезпеченні однакового розуміння носіями мови спеціального поняття, яке він позначає. Це можливо лише тоді, коли кожен термін у межах поняттєвої системи, у якій він функціонує, буде однозначним. Але якщо слово, що вживається в термінологічній лексиці, поширене й поза її межами, то там воно може набувати різних додаткових та переносних значень і навіть виступати як полісемічне [172, с. 158]. Якщо слово вживається як термін у системі іншої спеціальної галузі знань, то в ній воно теж однозначне, семантично чітко відмежоване від тих його значень, що виявляються в позатермінологічному функціонуванні, а також і в термінологічному, але в іншій галузі знань [172, с. 158].

Отже, суттєвими ознаками терміна, на думку більшості дослідників, є його однозначність у межах певної терміносистеми, наявність чіткої дефініції, системність і стислість. Хоча насправді такі вимоги до терміна, як однозначність, відсутність синонімів, омонімів є скоріше бажаними, ніж реальними. Насправді ж термінології, як і загальноживаній лексиці, притаманні багатозначність і синонімія.

Однією з термінологічних проблем є питання про частиномовне вираження термінів. У лінгвістичних працях побутує поширена думка про іменниковий характер термінології. На думку О. О. Реформатського, найхарактернішою ознакою термінологічної лексики є її належність до категорії іменника. Однак учений не заперечував можливості позначати поняття наукової сфери й іншими частинами мови за відсутності синонімічних іменників [142]. Думку про майже цілковиту

належність термінів до лексико-граматичного класу іменників підтверджують автори колективної монографії «Науково-технічний прогрес і мова» (за редакцією В. М. Русанівського) [120, с. 81].

Інший погляд на частиномовне вираження термінологічної лексики бачимо у В. П. Даниленко, яка стверджує, що граматичним «фондом» термінології «...є повнозначні слова: іменники, прикметники, прислівники, дієслова» [39, с. 37]. У своїх працях дослідниця чітко доводить здатність інших частин мови виконувати функції термінів: «Думка про непридатність прикметників виступати в статусі термінів на тій основі, що вони в мовленні не вживаються абсолютивно, не можна вважати переконливою, оскільки вказана відмінність не є ознакою прикметників у термінології. Це – ознака цієї частини мови, незалежно від сфери вживання» [39, с. 43]. Проте, як показують спостереження, й серед прикметників є такі, що мають самостійне значення.

У реєстрах багатьох термінологічних та загальномовних перекладних і тлумачних словників також наявна фахова лексика, що належить до різних повнозначних частин мови. Отже, результати дослідження переконують, що термінами можуть бути не лише іменники, а й прикметники, дієслова, прислівники, хоча їх, безперечно, значно менше, ніж субстантивів.

1.1.3. Термін і загальноновживане слово

Важливою умовою для з'ясування специфіки поняття «термін» є його ідентифікація на тлі властивостей загальноновживаної лексики. Проблема відокремлення фахової лексики від загальноновживаної зумовлена тим, що вони тісно взаємопов'язані. Процес перетворення термінів у слова загального вжитку й використання звичайних слів для формування термінології має постійний характер. Разом із тим галузева лексика стає головним джерелом поповнення словникового складу літературної мови. Це свідчить про те, що межа між термінологічною й загальноновживаною лексикою нестабільна й

має не історичний, а функціональний характер, тому їх розмежування спричиняє об'єктивні труднощі.

Як спеціальну підмову термінологію часто протиставляють загальнонавчальній лексиці на основі того, що вона відрізняється, по-перше, своєю змістовою пов'язаністю з об'єктами певної галузі, по-друге, тим, що в межах фахового спілкування має високу частотність, а з погляду словникового складу загалом лише незначною мірою входить до сфери достатньо частотної. Однак більшість науковців вважає, що чітко протиставити термінологію загальнонавчальній (нетермінологічній) лексиці неможливо. Між ними лежить широка смуга, у якій терміни існують ніби в постійному коливанні між ідеальними вимогами (однозначність, нейтральність, відсутність синонімів) і реальними законами живої та динамічної лексичної системи. Саме в цій «перехідній» смузі відбувається активна взаємодія між термінами й нетермінами, тому користувачі у власній мовленнєвій діяльності вживають їх нарівні. Унаслідок таких взаємодій відбуваються системні переходи лексики з одних царин в інші: термінів у царину загальної лексики (детермінологізація) і навпаки – поповнення термінів за рахунок ресурсів загальної лексики (термінологізація) [94].

Крім того, різких відмінностей у семантичній характеристиці терміна й нетерміна не може бути через такі причини: 1) терміни входять у загальний тлумачний словник як слова, освоєні системою літературної мови; 2) на сучасному рівні розвитку наукових знань майже кожне найменування проектується на ділянку обробленої науковим знанням системи; 3) значення слів-нетермінів уточнюються, збагачуються з розвитком наукових знань; 4) майже кожне слово загальної мови потенційно й реально в підмові – термін, оскільки все ширшим стає охоплення реалій різними галузями знань, а також з'являються нові галузі; 5) протиставлення значень нетермінів значенням термінів за відсутністю або наявністю точності є несправедливим [82, с. 41].

Загальною й сильною тенденцією розвитку термінолексики є розширення сфер її вживання, вихід термінів за межі спеціальних ділянок із наступним можливим

переосмисленням і переходом до загального вжитку. Як справедливо зауважує В. В. Жайворонок, «...кожна галузь людських знань має своє коло спеціальних найменувань, але мовне повсякдення втягує ці слова в різностильові контексти і, так би мовити, знімає з цих лексем ореол спеціалізації. Особливо показовими в цьому плані є соціально-економічна та суспільно-політична сфери мовної комунікації, що чутливо реагують на ті чи ті реалії людського життя, відразу зафіксуючи їх у слові. Проте переважна більшість цих найменувань незабаром стає широковживаною в різних стилях мовлення, у тому числі й у розмовно-побутовому. Як наслідок цього, стилістика багатьох з них розмивається, вони стають поліфункціональними, часто навіть експресивно забарвленими» [47, с. 210].

Таким чином, термінологічна лексика тісно пов'язана із загальноновживаною, тому чітко провести межу між ними неможливо, оскільки вони постійно перебувають у взаємодії й поповнюють та розвивають одна одну.

1.1.4. Системність термінології

Наукове дослідження об'єкта мовної дійсності вимагає комплексного, системного підходу до його розгляду. За такого підходу об'єкт сприймається як цілісна система, що включає низку підпорядкованих систем і елементів, функціонування якої забезпечує взаємодію підсистем одного й того самого рівня, а також зв'язок різних рівнів у її ієрархічній структурі [2]. Мова також є не простим нагромадженням одиниць, а становить складний, багатоплановий механізм, який має свою структуру й систему. Сучасна термінологія – важлива й невід'ємна частина лексичної системи мови. Вона складається з низки галузевих терміносистем, що є певною сукупністю взаємопов'язаних терміноелементів для вираження наукових понять. Тобто системність термінології базується на системності мови й наукового знання.

Обґрунтування системності термінології міститься в теорії термінологічного поля О. О. Реформатського, який стверджує, що поле для терміна – це конкретна термінологія, поза якою

слово втрачає свою характеристику терміна [144, с. 51]. Усередині галузевих терміносистем лексика поділяється на термінологічні поля та мікрополя, де окремі слова пов'язані одне з одним тематично, поняттєво та лінгвістично. Тематичний зв'язок відбувається завдяки предметним знанням, на основі яких і для точнішого викладу яких створюються одиниці спеціальної лексики. Поняттєвий зв'язок особливо необхідний для термінів, за допомогою яких членується й стає доступною для сприйняття певна галузь знання (пізнання). Лінгвістичний зв'язок супроводжує тематичний і поняттєвий, тому що не назвавши поняття неможливо пояснити, що це таке, і зробити явище, відкрите одним ученим, надбанням усього людства [170, с. 9]. Термінологічні поля як основу системної класифікації термінології підтримує О. В. Суперанська: «Для будь-якого терміна суттєву роль відіграє термінологічне поле, до якого він уходить і поняття якого позначає. Для спеціаліста достатньо буває згадки про це поле, щоб сприймати термін однозначно й не мати потреби в жодних дефініціях» [171, с. 74].

Системність термінології визнається багатьма мовознавцями й завжди розглядалася як одна з її найважливіших ознак (Д. С. Лотте, О. О. Реформатський, Б. М. Головін, С. В. Гриньов, Р. Ю. Кобрін, В. М. Лейчик, Т. Л. Канделаки, В. П. Даниленко, О. В. Суперанська, Л. О. Симоненко, І. М. Кочан, Т. І. Панько та інші). На думку вчених, термінології властива універсальна системність, оскільки вона: 1) належить до загальної мовної системи, підпорядковуючись усім її законам (на семантичному, фонетичному, граматичному рівнях); 2) виражає систему понять окремо взятої галузі знання; 3) відбиває й обслуговує окремі ділянки й сторони системного світу.

Термін є не просто назвою якогось спеціального об'єкта, а насамперед засобом логічного осмислення й узагальнення певної предметної галузі, що сприяє її теоретичному вивченню й практичному освоєнню. Д. С. Лотте звертав увагу на те, що «...термін не можна розглядати й оцінювати ізольовано: незважаючи на те, що він окремо задовольняє вимоги стислості, індивідуальної влучності тощо, далеко не завжди він буде прийнятним, оскільки ці якості терміна повинні оцінюватися у

світлі точності всієї системи термінів і їх систематизувальних якостей» [107, с. 73]. А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько зауважують, що «...термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під нею розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно відтворюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності» [34, с. 11].

Сукупність термінів, співвіднесена з тією чи тією цариною людської діяльності, утворює термінологію або терміносистему, яка слугує своєрідною мовною моделлю системи професійних понять, концентрованим вираженням надбання в певній галузі знань. «Від того, наскільки добре «працює» термінологія, – зазначає А. П. Шокін, – наскільки точно співвіднесені її одиниці з елементами мислення й фактами реальної дійсності, багато в чому залежить успішне здійснення процесів спілкування в спеціальній сфері, обміну інформацією й загалом діяльності спеціалістів. Звідси стає очевидною необхідність вивчення окремих терміносистем, їхньої структури й одиниць у процесі функціонування як в одній мові, так і в різних мовах у порівняльному аспекті» [202, с. 106].

Дослідження сучасної української термінологічної лексики ґрунтується на розумінні термінології як підсистеми всередині загальної лексичної системи мови. «Термінологічна система, – зазначає Л. О. Симоненко, – це система знаків, зміст і зв'язки якої замкнені межами однієї галузі знань» [158, с. 15]. Термінологічна система складається з багатьох мікросистем, організованих за тематичними ознаками. Складна градація термінології пов'язана з тим, що внутрішньомовні лексичні зв'язки координуються необхідним для термінології зв'язком понять – спеціальних реалій. Оскільки основою семантики терміна слугує поняття, яке він позначає і яке не існує ізольовано від системи понять певної сфери діяльності, то за основу класифікації термінів для виявлення структури термінології певної галузі можуть братися їхні логічно-поняттєві зв'язки й відношення. «Одним із показників системності, – наголошує І. М. Кочан, – є наявність тематичних чи лексико-семантичних груп» [83, с.25]

Системність термінів, на думку деяких дослідників, має реалізуватися в плані змісту і в плані вираження. У плані змісту відбивається суть поняття, зумовленого місцем останнього серед інших понять, забезпечується його точність, однозначність, лаконічність; у плані вираження системність досягається однотипністю словотвірних моделей. Саме тому в системній організації термінології важлива роль відводиться словотвору, за допомогою якого вона набуває рис ієрархічної системи [158, с. 15]. Особливу роль словотворенню відводив й О. О. Реформатський, який зауважував, що «...загальна тенденція слів мови – тенденція до системності у словотворенні – у термінах особливо рельєфна. Терміни намагаються обростати похідними, утворюючи термінологічне гніздо» [142, с. 166].

1.1.5. Розподіл термінології за галузями знань

У кожній царині людської діяльності функціонує якась частина термінологічної лексики певної мови, дослідження якої вимагає поділу її на групи. Різні науковці (і зарубіжні, і українські) по-своєму розподіляють терміни за галузями знань. Зокрема, російські мовознавці Б. М. Головін та Р. Ю. Кобрін виділили чотири групи термінів: 1) терміни науки; 2) терміни техніки та виробництва; 3) терміни управління; 4) терміни культури й спорту [26, с. 14–15]. У наукових термінах на перший план виступає зв'язок із поняттям, а в технічних та інших типах термінів – співвіднесеність із предметом, який називається. Тому виробничі, технічні та інші терміни (крім наукових) семантично близькі до загальноновживаних слів; причому межа між виробничо-технічним терміном і загальноновживаним словом може бути проведена лише за допомогою контекстного аналізу [26, с. 15].

Термінологія сучасної української літературної мови дуже багата й розгалужена відповідно до наявних у нинішньому суспільстві знань. В. М. Русанівський усю термінолексику поєднав у такі групи: 1) наукова; 2) суспільно-політична; 3) суспільно-економічна; 4) юридична [147, с. 169].

Детальніший поділ термінології здійснено в монографії «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія»

(за редакцією І. К. Білодіда). У її складі виділено велику групу суспільно-політичної термінологічної лексики, з якою семантично споріднена група слів на позначення понять зі сфери різних суспільних наук: економічна, філософська, логічна, психологічна, педагогічна, історична, юридична, дипломатична, фінансова, офіційно-ділова термінологія. У групі термінологічної лексики української мови виокремлено літературознавчу й лінгвістичну термінологію. Дуже розгалужена термінологія мистецька й мистецтвознавча, до якої належить лексика: музична, театральна, кіномистецька, образотворчого мистецтва, архітектурна. Розвинена фізико-математична, природнича, геолого-географічна й технічна термінологія. У складі наукової термінологічної лексики розрізняється, наприклад, термінологія математична, фізична, хімічна, біологічна, фізіологічна, ботанічна, зоологічна, географічна, геологічна, астрономічна. У технічній лексиці виокремлено гірничу, металургійну, машинобудівну, електротехнічну, гідротехнічну, зварювальну, радіотехнічну термінологію. Розвинена також термінологія сільськогосподарська, медична, спортивна, військова, авіаційна тощо [172, с. 163–164].

Розвиток термінології різних галузей знання охарактеризовано в монографії «Склад і структура термінологічної лексики української мови» А. В. Крижанівської, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. Це дослідження демонструє картину сучасної наукової термінологічної лексики, яка створюється достатнім обсягом термінів і термінологічних сполук, що охоплюють усі розділи й дисципліни сучасних наук, відбивають семантику сучасних соціальних інститутів: матеріального виробництва, техніки, науки, політики, права, моралі, мистецтва, освіти, релігії, культури. У цю систему входить також загальнонаукова термінологія, яка не має спеціальної прив'язаності до окремої галузі знань і живається взагалі в науковому стилі (лабораторія, наука). До термінологічної лексики входять назви циклів, розділів наук та їхніх окремих дисциплін, а також найменування спеціалістів у межах цих наук. Зміст термінів надзвичайно різноманітний, оскільки вони охоплюють усі поняття наукової, виробничо-технічної сфери людської діяльності [161, с. 27].

Досить часто термінологічну лексику розглядають у складі таких груп: термінологія природничих наук, технічних, суспільних і гуманітарних, кожна з яких розподілена за галузями.

Як засвідчують праці науковців, із кінця 60-х років ХХ ст. в Україні започатковано багатоаспектне дослідження терміно-систем різних галузей знання, що уможливило простежити історію їх становлення, процеси номінації спеціальних понять та явищ, визначити лексико-семантичні та структурно-граматичні особливості досліджуваних термінологій, їх генетичний склад та функціонування в різних стилях української мови [199, с. 241].

На сьогодні у вітчизняному термінознавстві досліджено понад сто терміносистем: авіаційну (Халіновська Л. А.), археологічну (Локайчук С. М.), видавничу (Процик М. Р.), екологічну (Овсейчик С. В.), економічну (Чорновол Г. В.), електротехнічну (Козак Л. В.), зоологічну (Карабута О. П.), комп'ютерну (Николаєва А. О.), маркетингову (Шапран Д. П.), металургійну (Ктитарова Н. К.), мовознавчу (Захарчин В. В.), музичну (Булик-Верхола С. З.), психологічну (Веклинець Л. М.), фізичну (Процик І. Р., Волкова І. В.), юридичну (Вербенец М. Б., Рижков А. Г., Паночко М. М.) тощо.

1.2. Термінологія як об'єкт тлумачної лексикографії

1.2.1. Статус великих тлумачних словників у національних лексикографіях. Словники української мови в 11-ти й 20-ти томах

Укладання й видання словників – суспільно необхідна діяльність, важливий складник прогресу людства. Словникове багатство мови забезпечує адекватну рецепцію навколишнього світу, сприяє розкриттю його закономірностей, розумінню внутрішнього світу людей. Словники, як кінцева мета й результат лексикографічної діяльності, посідають особливе місце в лінгвістичній науці, з одного боку фіксуючи основні здобутки теорії, а з другого – систематизуючи різноманітні дані про одиниці мови для користувачів та для розв'язання нових наукових завдань [196, с. 12].

Однією з причин появи тлумачних словників Л. В. Щерба вважає необхідність продемонструвати в них розвиток лексико-семантичної мовної системи: «Тлумачні словники виникають звичайно ... з метою встановлення мови, її нормалізації або пояснення тих чи тих її елементів, що є з яких-небудь причин не зовсім зрозумілими, ... а головне – кращого освоєння її багатств. Тлумачні словники призначені для носія певної мови» [203, с. 112].

Першим прообразом тлумачних словників були так звані глоси – пояснення незрозумілих слів на берегах рукописів. Сучасні тлумачні словники засвідчують рівень розвитку нації, науки, культури, виробничих відносин тощо. Високо оцінюючи роль та значення фундаментальних лексиконів, В. А. Широков наголошує на тому, що «...великі словники, звичайно, є взірцевими лексикографічними об'єктами, створеними колективами висококваліфікованих фахівців. Вони є яскравими зразками лінгвістичної думки певного історичного періоду і несуть велику кількість явно і неявно виражених рефлексій з тією чи іншою епохою, у них «вкарбовано» історичну пам'ять народу та його мовну свідомість у певний період» [197, с. 5]. Крім того, тлумачні лексикографічні праці – джерело «...величезного інформаційного та культурного ресурсу...», їх, «...на відміну від енциклопедій, ... спрямовано на маніфестацію передусім лінгвістичних даних, за допомогою яких лексичні одиниці вписуються в систему мови на всіх її рівнях – і формальних, і змістових. Тому не випадково, що саме багатотомні словники тлумачного типу вважаються найвищими досягненнями кожної національної лексикографії, а там, де їх створено, вони фактично набувають статусу національного надбання» [198, с. 93–94].

Тлумачний словник є нормативним довідником синтетичного типу, який подає різнобічну характеристику слова, об'ємніше й природно відтворює системно-структурну будову мови, виконуючи такі функції:

а) науково-систематизувальну (наукове вивчення та опис мови, її історії, сучасного стану, наукові прогнози мовного розвитку; систематизація лінгвістичних знань);

б) нормативну (нормалізація мови, встановлення правил усної та писемної мови);

в) тлумачну (пояснення як загальномовних слів, так і запозичених, незрозумілих, рідковживаних, застарілих тощо) [41, с. 27].

Крім того, «...відображаючи стан цивілізації, закріплюючи результати людського пізнання, словник виконує важливу культурну функцію» [18, с. 524].

Тлумачні словники подають усю складність лексико-семантичної системи на всіх її рівнях, репрезентують усі типи й сфери вживання лексики та містять багато іншої інформації: «...дані про нормативне написання, особливості наголошування, основні граматичні характеристики, стилістичні властивості, контексти вживання, а також фразеологізми й інші семантико-синтаксичні структури, до складу яких входить дане слово. Таким чином, у тлумачних словниках представлена максимальна кількість лінгвістичних параметрів, що можуть лексикографуватися, тому вони стають основою для створення аспектних (однопараметричних) лексикографічних праць і проведення різнопланових лінгвістичних досліджень» [198, с. 94]. Проте головна мета одномовного словника, як слушно зауважує Сидні І. Лендау, пояснити, по змозі словами, що мають бути зрозумілі користувачеві, значення інших слів і як їх уживати [154, с. 23].

Виданий протягом 70–80-х років ХХ століття одинадцятитомний академічний Словник української мови (робота над його створенням тривала понад двадцять років, і в ній брали участь два покоління українських лексикографів), становить цілу епоху у вітчизняній лінгвістиці. Ця унікальна лексикографічна праця подає в цілісному вигляді всю систему української мови, яка склалася на той час. Однак протягом останніх років у суспільній свідомості та практиці народу України відбулися такі фундаментальні зрушення, які, безперечно, вплинули на мовну свідомість та інші аспекти мовної діяльності. Великого значення набула проблема лексикографічної фіксації лексико-семантичних змін, що сталися впродовж нового історичного періоду, а також повернення українській мові її питомих рис і позбавлення

від необґрунтованих іншомовних впливів. Водночас активувалася потреба унормування мовної системи, оскільки значно поширилися спроби розхитати традиційні, усталені системні підвалини української мови, «упроваджуючи» до неї під тими чи тими приводами неорганічні елементи, причому на базових рівнях – орфоепічному, словозмінному тощо [146, с. 8].

Зауважимо, що питання про оновлення загальномовних словників через певний проміжок часу з'являється в більшості розвинених країн. Зокрема на необхідності створення великого авторитетного словника національної мови наголошували польські науковці, оскільки такі, наприклад, найважливіші лексикографічні праці, як «Słownik języka polskiego» за ред. В. Дорошевського (1958–1969), «Słownik języka polskiego» за ред. Шимчака (1978–1981) та ін. уже не відповідають потребам сучасного суспільства [205].

У зв'язку з описаними вище проблемами виникла нагальна потреба укласти й видати багатотомний академічний тлумачний словник української мови нового типу. Сьогодні таку лексикографічну працю створюють в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України за участі науковців Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту української мови НАН України та інших фахівців. Повне видання словника передбачає двадцять томів. Завдання СУМа-20 полягають у відтворенні мовних реалій сучасного українського суспільства, зокрема інноваційних процесів, які відбулися в українській мові за роки незалежності нашої держави.

Оскільки великий багатотомний словник – найповніша мовна скарбниця, то цілком закономірно, що він є одним із найпотужніших інформаційних джерел різнопланового дослідження мовної системи, зокрема динамічних мовних процесів. Для пересічного користувача тлумачний словник є універсальним довідковим виданням із мовних питань, тобто він виконує передусім пояснювальну та правописну функції. Для фахівців-лінгвістів і глибокодумних аматорів мови тлумачний словник розкриває свої «системні» таємниці. По-перше, його реєстр (або індекс), який для великих тлумачних словників налічує понад 100 тисяч одиниць, уже сам по собі є джерелом і

водночас маніфестантом системності мови, оскільки він імпліцитно (а подекуди і явно) підтримує цілу низку мовно-системних відношень (словотвір, синонімія, антонімія, тезаурусні відношення на зразок «рід – вид», «частина – ціле», «комплекс – елемент», «причина – наслідок» тощо). Іншим джерелом системності виступає лексична замкненість словника, яка полягає в необхідності долучати до реєстру всі словникові одиниці, наявні в тлумаченнях [146, с. 8].

Можна стверджувати, що саме академічні Словники української мови в 11-ти й 20-ти томах, які характеризуються вичерпністю відтвореного мовного матеріалу, дають можливість провести багатоаспектне вивчення лексики сучасної української літературної мови, зокрема й установити системне представлення термінології реєстрами цих праць, детально вивчити способи, засоби й моделі її динаміки.

1.2.2. Галузева лексика у великих загальномовних тлумачних словниках

Об'єктивне відображення лексичного складу літературної мови на окремому етапі її історичного розвитку є одним із відповідальних завдань укладачів тлумачного словника будь-якої мови. Саме тому, очевидно, оцінка наукових переваг кожного загальномовного словника майже завжди починається з розгляду питання про повноту фіксації в ньому лексичного інвентарю певної мови в хронологічних межах періоду, який охоплює цей словник, із виявлення можливого пропуску загальноновживаних і особливо актуальних слів, характерних для певного періоду розвитку мови й засвідчених у різних лексичних джерелах [128, с. 250].

Сучасний етап життя соціуму характеризується суттєвими якісними змінами, зумовленими науково-технічними й суспільними перетвореннями. Прискорені темпи науково-технічного прогресу, інтенсивні дослідження й розроблення на їхній основі новітніх технологій супроводжуються входженням науки й техніки в усі царини людської діяльності. Стрімка науково-технічна революція, зміна економічної, політичної тощо ситуації в країні, соціальні перетворення, створення

нової державності, яка по-новому впливає на комунікативні сфери, сприяють виникненню великої кількості явищ, понять, об'єктів, породжують інші форми суспільних відносин між людьми. Своєю чергою величезний потік інформації та нових знань у сучасних умовах розвитку суспільства є потужним чинником появи мовних одиниць, зокрема й термінологічних. Вони становлять один із найактивніших пластів лексики сучасної мови, «...який стрімко розвивається, активно взаємодіє з іншими словами словникового складу мови, насамперед із загальноновживаною лексикою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури й семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики» [68, с. 3].

Термінологія, що надходить у кодифіковану літературну мову з науково-технічної та професійно-виробничої сфер, є суттєвою частиною реєстру кожного великого тлумачного словника. Добирання термінології до загальнономовного словника, її системне подання й опис є складним і відповідальним завданням. Через небачений раніше прогрес різних галузей науки й техніки та бурхливий розвиток виробництва для цієї категорії лексики особливо характерні велика динамічність, відносно швидке й вільне переміщення з однієї сфери функціонування в іншу, від одного полюса вживаності до іншого. Усе це вказує на велику складність лексикографічного опрацювання термінологічної лексики й на особливу відповідальність лексикографа в справі добору слів цієї категорії для конкретного словника [128, с. 251].

Лексикографічні праці, у яких опрацьовано значний лексичний матеріал, описано семантичну структуру десятків (а то й сотень) тисяч слів і простежено характер їхнього контекстного функціонування, зробили очевидним те, що в літературній мові нашого часу, у типових літературних жанрах і контекстах (тобто поза спеціальною сферою) зареєстровано величезний масив термінів різних галузей знання й діяльності. Вони засвідчують, що значна кількість неологізмів нашого часу – це нові терміни й що суттєва частина семантичних змін у сучасній мові пов'язана з процесом проникнення терміно-

одиниць у загальномовний вжиток, із їхньою детермінологізацією й розвитком нових значень.

Добираючи термінологічну лексику до тлумачного словника української мови, доводиться розв'язувати багато проблем. Важливим питанням є, зокрема, доцільність введення певної терміноодиниці до реєстру, адже «...кожна лексема, не зафіксована словниками, залишається і поза лінгвістичним інформаційним простором. Лінгвальні особливості таких лексем (формальна структура, семантика, сполучуваність, часова глибина і часова маркованість) не можуть бути використані в дослідницьких процедурах української мови чи в ширших славістичних студіях через їхню неусвідомленість, недоступність дослідникам» [33, с. 248].

Певні настанови щодо фіксації фахової лексики подано в дослідженнях Л. С. Паламарчука. Мовознавець зазначає, що до реєстру загальномовних словників залучається спеціальна лексика різних наук, техніки й виробництва на рівні термінології, що міститься в підручниках загальноосвітньої середньої школи. Однак під час створення конкретних словників цей принцип добору термінологічної лексики, як правило, доповнюється новими настановами, унаслідок чого втрачає свою первісну точність, а також виразну окресленість меж і обсягу цієї лексики в словнику [129, с. 9].

Таким чином, поданням термінолексики, що міститься в шкільних підручниках, тлумачна лексикографія не обмежується, а тому «...із спеціальної лексики різних наук, техніки й виробництва словник включає терміни, що ввійшли в підручники з відповідних наук загальноосвітньої середньої школи, а так само й інших наук, хоч вони й не викладаються в загальноосвітній середній школі, але термінологія яких вживається в науково-популярній (не фаховій) літературі і в загальній пресі і взагалі ширше використовується як у книжній, так і в усній мові (в доповідях, передачах, радіо та ін.)» [129, с. 9].

Сьогодні, крім описаних Л. С. Паламарчуком джерел, межі функціонування термінології значно розширив й Інтернет. Та й науково-популярна, навчальна література з плином часу суттєво змінилася, оскільки ускладнилися загальноосвітні

програми, з'явилися нові галузі знання, які тісно пов'язані із сьогоденням переважної більшості людей. Активно проникають у побут поняття економічної сфери, інформатики, медицини, генетики тощо.

Після виходу першого тому Словника української мови у 20-ти томах дехто з критиків звинувачував його укладачів у невиправданому введенні до реєстру певних термінологічних одиниць і недотриманні основних критеріїв подання фахової лексики. Дійсно, думки щодо потрібності того чи того терміна в загальномовній лексикографічній праці можуть бути протилежними. Так, наприклад, Л. Г. Боярова вважає, що настанова подавати тільки широковживані спеціальні мовні одиниці не може бути на сьогодні визначальною для кодифікування термінологічної лексики в загальномовному словнику. Тому що, з одного боку, на початок XXI ст. у національній термінології з'явилася велика кількість нових термінологічних назв, що мають бути відомими освіченій людині, але які ще не поширені в популярній та художній літературі, пресі тощо. З другого, – до цього часу у сфері функціонування фахової мови часто вживають кальки й запозичення з російської мови, що дублюють питомі терміни і які з погляду сучасної теорії термінотворення не потрібно кодифікувати в українській лексикографії. Проаналізувавши реєстри багатьох новітніх словникарських праць тлумачного типу, Л. Г. Боярова дійшла до висновку, що терміни добирають і фіксують за критерієм їхньої поширеності в багатьох випадках суб'єктивно й непослідовно: термінологічні мовні одиниці, які одні лексикографи вважають часто вживаними й такими, що їх треба подати в словнику, інші розглядають як вузькоспеціальні [10].

Л. О. Симоненко, узагальнивши погляди дослідників на проблему добору спеціальної лексики до реєстру сучасних лексикографічних праць, виділила такі основні критерії введення термінів до тлумачних словників: суспільна роль термінів, загальноприйнятність і поширення в лексичній системі мови, комунікативна значущість терміна [156, с. 220].

Ураховуючи розглянуті пропозиції, основні чинники розвитку термінологічної лексики і власний словникарський досвід,

виокремлюємо три основних вимоги, якими повинен керуватися лексикограф, уводячи термінологію до реєстру великого тлумачного словника: 1) частотність вживання (в реєстрі загальномовного словника не повинно бути вузькоспеціальної лексики). Це твердження знаходимо і в Л. О. Симоненко, яка переконана, що загальногалузеві та міжгалузеві терміни мають бути максимально представлені в загальномовних словниках, місце ж вузькогалузевих термінів – у галузевих словниках [156, с. 220]; 2) репрезентативність (по можливості повинна бути зафіксована термінологія різних галузей знань у тому співвідношенні, у якому її використовують пересічні мовці) та 3) авторитетність джерела (достовірна науково-популярна, навчальна література; у деяких випадках задля об'єктивності можна залучати й наукові тексти).

Крім принципів добору термінологічної лексики, укладачі тлумачних словників вирішують питання розроблення тлумачень цих одиниць. Філологічний словник зіштовхується «...з потребою тлумачити (і тлумачити науково, тобто визначати) наукові поняття» [95, с. 22], що проникають «...у заповідні зони власне літературної й загальної мови як частини мовної семантики в тій мірі, у якій є «мовною» семантика відображення» [95, с. 22].

На відміну від енциклопедичних словників, які досить широко залучають до своїх реєстрів широковживану, фахову й спеціальну термінологію, що функціонує в багатьох галузях науки, культури, знання, і пропонують стисле, але вичерпне наукове визначення кожного терміна, «...у словниках загальної мови в тлумаченні слів підкреслюють ті ознаки предмета, дії чи процесів, які найбільш явно виявляються в звичайному житті людей. Коли люди вживають слово, вони помічають у відповідному «референті» ознаки, опис яких у тлумаченні відповідного слова дає нам уявлення про узагальнений образ, який стоїть за певним звуковим (орфографічним) комплексом» [50, с. 56]. Дефініція терміна, залишаючись цілком науковою, повинна вказати лише на ті суттєві ознаки, які виділяють окремий термін у його термінологічній системі. Л. Л. Кутіна зауважує, що «...основна мета загальнолітературних словників

знайти саме той мінімум, у межах якого дефініція наукова (достатня), але не енциклопедична (тобто містить лише ознаки, необхідні для виділення поняття в системі)» [95, с. 22].

Отже, термінологічна лексика на сучасному етапі розвитку науки є невід'ємним складником тлумачної лексикографії, оскільки значна кількість її активно функціонує не тільки у фаховій літературі, а й у загальнономовному вжитку. Її аналіз у СУМі-11 та СУМі-20 дозволяє простежити еволюцію основного термінологічного складу української мови. Це дослідження є ефективним для комплексного системного вивчення різних змін і процесів у термінології за певний період.

1.3. Зовнішні й внутрішні чинники розвитку термінологічної лексики

У лінгвістичній літературі побутує твердження, що питання про мовну змінність, яка становить постійну властивість мови, є питанням про сутність мови [51]. Дійсно, вивчення мови як об'єкта, що історично розвивається, і основних особливостей змін, які в ній відбуваються, є важливою частиною дослідження форм існування мови й тісно пов'язане з описом її сутнісних характеристик. Тому справжнє розуміння сутності мови неможливе поза досягненням тих різноманітних перетворень, рухів, які в ній спостерігаються. Таким чином, дослідження процесів розвитку й функціонування термінологічної лексики на матеріалі Словників української мови в 11-ти й у 20-ти томах становить важливий аспект пізнання особливостей термінологічної підсистеми української мови.

У лінгвістиці позамовні (зовнішні, екстралінгвальні) та внутрішньомовні (внутрішні, інтралінгвальні) чинники вважають головним стимулом, який постійно впливає на розвиток, еволюцію мови. Тобто перебудова мовної системи відбувається під впливом двох різних рушійних сил, із яких одна пов'язана з призначенням мови й реалізацією комунікативних потреб суспільства, а інша – із принципами організації мови, з її існуванням у формі особливої системи знаків. Мова виявляє внаслідок цього подвійну залежність – від середовища, у якому

вона існує, з одного боку, та її внутрішнього механізму й улаштування – з другого.

Таким чином, поповнення термінології української мови, як і лексичного складу мови загалом, відбувається на основі зовнішніх (позамовних) та внутрішніх (власне мовних) чинників. Так, до зовнішніх належать ті імпульси, що надходять із зовнішнього середовища, а до внутрішніх – закони розвитку, закладені в самій мові. На постійну взаємодію та взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку мови звертали увагу О. С. Мельничук, Ф. П. Філін, В. К. Журавльов, Е. В. Кузнецова, В. М. Русанівський, С. В. Семчинський, О. Г. Муромцева, О. О. Тараненко, О. А. Стишов та інші. Між названими чинниками завжди існує тісний зв'язок, оскільки мова виникла в суспільстві, обслуговує його й поза суспільством неможлива, як неможливе суспільство без мови.

Термінологічна лексика як найдинамічніша частина лексико-семантичної системи мови безпосередньо пов'язана зі світом, що оточує людину. Уся епістемологічна діяльність людства, його досвід у зовнішньому світі безмежні, тому кількість нових найменувань для об'єктів реальної дійсності збільшується необмежено. Нерозривний зв'язок мови й суспільства найчіткіше простежується в словниковому складі мови, який безпосередньо реагує на суспільні процеси і явища. Словниковий склад мови зазнає постійних змін у зв'язку з нескінченністю людського досвіду, а відповідно, і нескінченністю пізнання об'єктивної дійсності [3, с. 26].

До зовнішніх чинників розвитку лексичного складу й термінології зокрема належить розвиток людського суспільства, матеріальних і духовних цінностей, продуктивних сил, що виявляється в розвиткові науки, техніки, культури, постійному збільшенні відомостей про навколишній світ, розширенні суспільних функцій мови та її стильової варіативності, ускладненні форм суспільного життя людей. Усе це зумовлює появу великої кількості нових понять, для яких мова повинна знайти вираження. «Новотвори певного історичного періоду, – підкреслює О. Г. Муромцева, – несуть у собі в стислому вигляді досить широку інформацію про особливості економічного,

політичного, культурного життя своєї епохи, в них, як у зародку, виявляються ті мовні тенденції, які розвинуться в майбутньому. І чим важливіша епоха для певного суспільства, чим насиченіша вона життєво важливими подіями, тим активніше реагує мова творенням нових слів, які забезпечують і вимоги суспільства, і вимоги мови, що розвивається» [117, с. 10].

Аналізуючи зовнішні причини мовних змін, М. П. Коцарган надає великого значення мовним контактам і зазначає, що саме вони «...зумовлюють не тільки запозичення на всіх рівнях мовної структури, а й конвергентний розвиток мов, утворення допоміжних спільних мов і навіть мовну асиміляцію» [88, с. 341]. Контакткування мов детермінує такі процеси в мовній практиці, як запозичення лексики й словотвірних формантів. Так, поширеним явищем у термінологічній системі є запозичення префіксів та суфіксів (наприклад, широко вживаються в українській мові такі запозичені префікси: анти-, де- / дез-, ультра- (*антиатом, антивірус, демутація, депрефіксація, дезадаптація, дезурбанізм, ультраакустика, ультравірус*), суфікси -ізм, -ор, -ер та багато інших (*чехізм, аквізитор, атрибутор, блогер*)).

Також важливими причинами, що зумовлюють мовну динаміку, є зміна суспільних поглядів, смаків, звичок, свідомості мовців, суспільного оточення тощо. Крім того, значну роль у розвитку лексичного складу відіграє окремий носій мови. «Поява нової мовної одиниці, тим паче, терміна, найменування спеціального поняття, – зазначає Є. О. Карпіловська, – це завжди результат творчих зусиль мовців, продукт мовотворчості» [65, с. 185]. Створену інновацію (слово, словосполучення, синтаксичну конструкцію тощо) у подальшому оцінюють, приймають або відхиляють інші члени суспільства. Під впливом соціальних, суспільно-політичних, історичних і т. ін. зрушень змінюється й мовна компетенція учасників комунікації, розширюється коло мовотворців.

Таким чином, унаслідок дії суспільних, психологічних та інших факторів, розвитку міжмовних контактів тощо відбувається закономірне оновлення мови, оскільки вона, як суспільне явище, перебуває в тісному зв'язку з соціумом. Зовнішні чин-

ники є надзвичайно потужними, вони – той необхідний стимул, що спонукає мовну систему перебувати в постійному русі, спричиняє різні перетворення й модифікації в ній.

Поповнення термінологічного фонду інноваціями пов'язане не лише із зовнішніми, але й із внутрішніми факторами. Як засіб спілкування, мова постійно зазнає змін, використовуючи власні можливості та ресурси, зумовлені її внутрішньою іманентною сутністю. Звичайно дослідники до внутрішніх законів розвитку мови відносять закон системності, аналогії, економії мовних зусиль, закон протиріч (антиномій) тощо.

Значним внутрішнім чинником розвитку термінологічної лексики є її системний характер. Термін як мовна одиниця не існує окремо, його не розглядають ізольовано, а лише у взаємодії з іншими термінами, тобто в системі. Усі терміноодиниці утворюють систему, зіставляються й протиставляються між собою за низкою ознак, перебувають у певному взаємозв'язку. Системність виявляється насамперед у закономірностях словотворення й наявному словотворчому арсеналі засобів. За будь-яких змін у суспільстві дериваційні засоби стають базою для виникнення нових лексем, що, своєю чергою, зумовлює розширення та збагачення словникового складу мови, зокрема й термінологічного фонду. Закон системності виявляється й на рівні лексики та синтаксису. Зміна семантики слова може позначатися на його синтаксичних зв'язках і навіть на формі. І навпаки, нова лексична сполучуваність може сприяти зміненню значення слова, що виявляється в розширенні або перебудові його семантичної структури, виникненні семантичних неологізмів.

Розвиток структури мови залежать і від аналогії – процесу формального уподібнення функціонально та (або) семантично схожих мовних елементів. Аналогія в мовній системі виявляється в зближенні раніше неоднакових форм (словозміни, словотвору тощо) унаслідок поширення продуктивнішої моделі. Дію аналогії можна простежити на всіх мовних рівнях, але особливо відчутна вона в словотворенні. На думку О. С. Кубрякової, саме «... завдяки аналогії конкурують різні форми однієї одиниці, й одна одиниця витісняється іншою;

змінюється склад словозмінних і словотвірних моделей, збільшується або зменшується кількість колись однотипних рядів форм» [92, с. 45]. Унаслідок дії закону аналогії відбувається також перебудова парадигматичної системи термінологічної підмови на базі найтиповіших і найпродуктивніших морфологічних моделей.

Одним із важливих внутрішніх чинників еволюції лексичного складу мови, особливо в періоди інформаційного сплеску, є «закон мовної економії» (за О. Єсперсеном), або «закон збереження мовних зусиль» (за А. Мартіне). Розвиток і поповнення складу терміносистем української мови на основі зазначеного чинника – закономірний процес, що характеризується значною активністю. Унаслідок його дії з'являються складні й складноскорочені терміни – юстапозити, композити, аббревіатури, які є зручним, стислим та ефективним засобом номінації. Відбувається заміна термінологічних словосполучень, що переважно є стійкими мовними одиницями, однослівними найменуваннями як економнішими за формою й змістом (*бронхіальна пневмонія – бронхопневмонія, вібраційна хвороба – віброхвороба, екологічна безпека – екобезпека* тощо). Інновації, що виникають завдяки дії «закону мовної економії», зазвичай є вторинними назвами, хоча часто бувають єдиним засобом найменування певного поняття.

Серед інтралінгвальних чинників розвитку мови й термінології зокрема значне місце посідає також закон протиріч (антиномій). Важливою є, наприклад, антиномія, зумовлена асиметричністю мовного знака. Асиметричність полягає в тому, що в структурі мовного знака те, що позначає, та позначуване перебувають у стані постійного конфлікту: означувач прагне отримати нові значення, а означуване – нові засоби свого вираження. Це спостереження над природою мовного знака обґрунтовує С. Й. Карцевський, зазначаючи, що «...означувач (звукове) та означуване (функція) постійно ковзають по «похилій площині реальності». Кожне «виходить» за межі, визначені для нього партнером: означувач прагне набути нових функцій, крім своєї власної, означуване прагне знайти інші способи вираження, крім свого знака. Вони асиметричні: спарені, перебувають у стані не-

стійкої рівноваги. Саме завдяки цьому асиметричному дуалізмові структури знаків мовна система може еволюціонувати: «адекватна» позиція знака безперервно переміщується внаслідок пристосування до потреб конкретної ситуації» [66].

Мовні антиномії відіграють значну роль у змінності й рухливості лексико-семантичної системи, вони є важливим рушієм її саморозвитку, постійним стимулом еволюції.

Отже, взаємозумовленість і тісний зв'язок зовнішніх та внутрішніх чинників динаміки мовної системи є передумовою різних перетворень у термінологічній системі, що забезпечують її існування, а також сприяють розвиткові й удосконаленню.

Як засвідчують праці науковців, дослідження термінологічної лексики, з'ясування її характерних ознак, тенденцій розвитку тощо є важливим і непростим мовознавчим питанням. Безперервне збільшення обсягу й ускладнення змісту наукової інформації в сучасному суспільстві актуалізує комплексне й системне вивчення наукової термінології, визначаючи нові завдання й підходи. Репрезентативними об'єктами дослідження стають великі тлумачні словники, що відбивають різні періоди розвитку мови й дозволяють проаналізувати галузеву лексику, подану в них, як цілісну динамічну систему.

РОЗДІЛ 2

ДИНАМІКА ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11-ТИ Й 20-ТИ ТОМАХ

2.1. Інструментальний комплекс «Словник української мови». Термінологічна лексика як важливий складник його реєстру. Тематичні групи слів

Використання тлумачних словників для одержання лінгвістичної інформації, що розкриває механізми функціонування мови як системи, завжди було в центрі уваги мовознавців. Основним джерелом цієї інформації слугує структура словника, а точніше, структура його лексикографічної системи [195–198]. Річ у тім, що в процесі розвитку теоретичної та практичної лексикографії сформувалося поняття універсальної структури словника, наявної в лексикографічних працях різних типів і призначення, зокрема й тлумачних. Основною композиційною одиницею будь-якого словника є словникова стаття, яка має певну структуру. Найбільшими її елементами є так звані ліва й права частини, розмежування яких пов'язано з протиставленням і розмежуванням форми вираження об'єкта лексикографування та його змісту.

У СУМі як одномовному тлумачному словникові план вираження слова, тобто ліва частина словникової статті, містить відтворення фонемної, акцентуаційної, морфологічної (частиномовна належність, тип словозміни, граматичні категорії) характеристик, що становлять параметри граматичної семантики, а також стилістичної інформації про реєстрове слово. Морфологічні характеристики наводять як указівку на тип словозміни або шляхом прив'язування реєстрової одиниці до відповідної частини мови. Морфематичні явища, що зумовлені словозміною, подано разом зі словозмінними ознаками. Граматичні характеристики (вказівка на значення відповідних категорій, синтаксичні особливості) подано після словозмінних і, як правило, вони взаємодіють з іншою лексикографічною

інформацією словникової статті. Стилiстичнi властивостi лексичного значення реєстрового слова вiдтворено за допомогою визначених ремарок.

До реєстрової (лiвої) частини словникової статті належать такi структурнi елементи:

- заголовне слово / реєстровий ряд;
- граматичнi позначки;
- вказiвка на керування;
- стилiстичнi ремарки;
- ремарки частотности вживання.

Тлумачна (права) частина словникової статті вiдбиває лексичну семантику реєстрової одиницi та її сполучуванiсть. Права частина мiстить:

- лексичнi значення;
- вiдтiнки значень;
- словосполучення (сталi номiнативнi, еквiваленти слова, термiнологiзованi та фразеологiчнi звороти);
- iлюстрацiї до семантичних станiв усiх рiвнiв;
- ремарки рiзних типiв.

Для створення Словника української мови у 20-ти томах в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ було розроблено нову – комп'ютерну – технологію укладання тлумачних словників. Так з'явилася фундаментальна академічна лексикографічна система «Словник української мови» у вигляді комп'ютерного інструментального комплексу, який містить у своєму складі лексикографічну базу даних (ЛБД) тлумачного словника, що вiдбиває наведену вище структуру його словникових статей та пiдтримує низку лексикографічних i технологічних функцій.

Робота зi створення iнструментального комплексу «СУМ» проводилася в декiлька етапiв. Перший етап передбачав переведення тексту СУМа-11 до цифрової форми за допомогою засобiв сканування та розпiзнавання. Унаслiдок цього було отримано електронний варіант Словника української мови в 11-ти томах. Пiсля сканування й розпiзнавання тексту СУМа-11 (9856 сторiнок) його було збережено та роздруковано для виправлення помилок (коректури), що з'явилися в процесі оптичного розпiзнавання. Пiсля подвiйної коректури й унесення

виправлень до електронного тексту 11-томника одержано його еталонний варіант. Далі було здійснено так званий парсинг СУМа, тобто автоматична конверсія його тексту до комп'ютерної лексикографічної бази даних (ЛБД) за допомогою розробленого у Фонді програмного забезпечення. Для цього виконано дослідження формальної структури СУМа, про яку йшлося вище. Роль ідентифікаторів окремих елементів цієї структури відіграють засоби поліграфічного оформлення СУМа, формуючи так звану метамову словника, тобто формальну мову опису структури його лексикографічної системи. Таким способом елементи словникових статей отримують своє формальне визначення, що дозволило за наявності електронного тексту словника за короткий термін сформувані в автоматичному режимі відповідну лексикографічну базу даних.

Елементами метамови СУМа виступають, зокрема, й галузеві ремарки, які є позиційно визначеними в структурі словникової статті та набрані курсивом. Це дозволило частково ідентифікувати термінологічну лексику в реєстровому складі СУМа-11 і СУМа-20 та простежити факти появи, зміни або входження в мову слів. Інші ідентифікатори термінологіки можуть міститися в тлумаченнях до неремаркованих терміноодиниць (наприклад, наука, галузь, розділ, напрям, метод, пристрій, фахівець, хвороба тощо). Разом із галузевими ремарками вони становлять повний пошуковий апарат термінологіки в СУМі. Тому відбір термінології в Інструментальному комплексі «Словник української мови» здійснено на основі ремарок, що вказують на належність слова до певної царини (Рис. 2.1), і пошукових ідентифікаторів термінологіки, що містяться в тлумаченнях до неремаркованих терміноодиниць (Рис. 2.2).

Аналіз згаданих словників із погляду представлення термінів як систематизованої сукупності лексичних одиниць на позначення спеціальних понять науково-теоретичної та професійно-практичної діяльності людини дає змогу побудувати модель мовної картини розвитку й збагачення української термінології.

Розглянемо детальніше процес відбору галузевої лексики з використанням інструментального комплексу «СУМ».

Для експлікації ремаркованої лексики (Рис. 2.1) відкриваємо реєстр Словника, потім натискаємо вікно «Вибір», знаходимо пункт «Стилістичні ремарки» (усі ремарки було занесено в базу даних), обираємо потрібну (наприклад, *анат.* – анатомія). Після цього відкривається реєстр термінів із цією ремаркою й унизу зазначається кількість таких одиниць (у нашому випадку це 281 слово). Таким чином було відібрано ремарковану термінологію з кожної, зафіксованої в словнику, галузі знань.

Оскільки функції базового інструментального комплексу не дозволяли здійснювати пошук неремаркованої лексики, для її дослідження було розроблено нову функцію, яка передбачає пошук за ключовими словами – ідентифікаторами термінів, що містяться в тлумаченнях (Рис. 2.2.). Зрозуміло, що після такого відбору в реєстр потрапляла не тільки термінологія, тому масив слів було проаналізовано, вибрано необхідні одиниці й поділено їх за галузями знань.

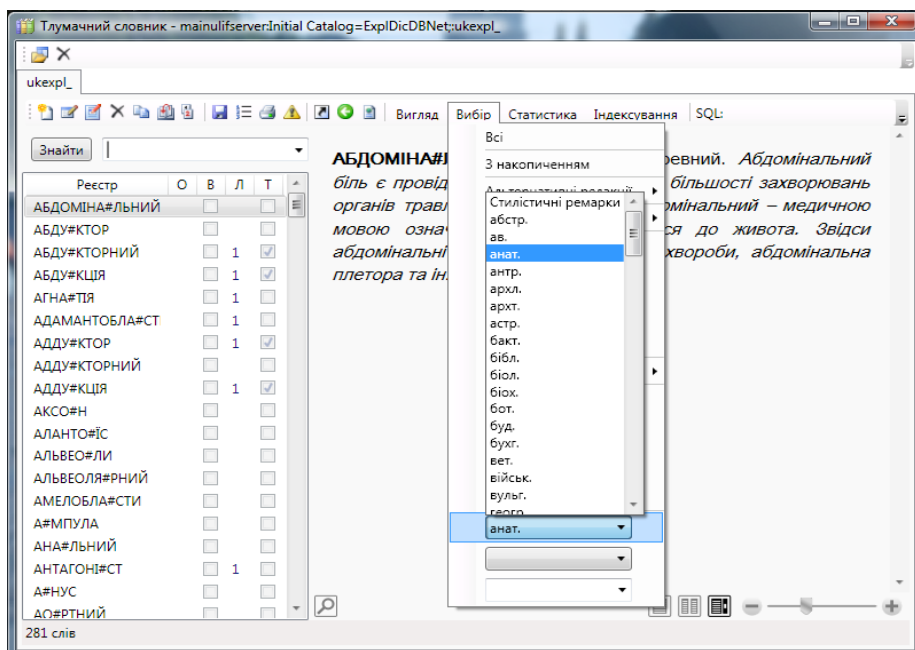

Рис. 2.1. Вибір термінів за ремарками

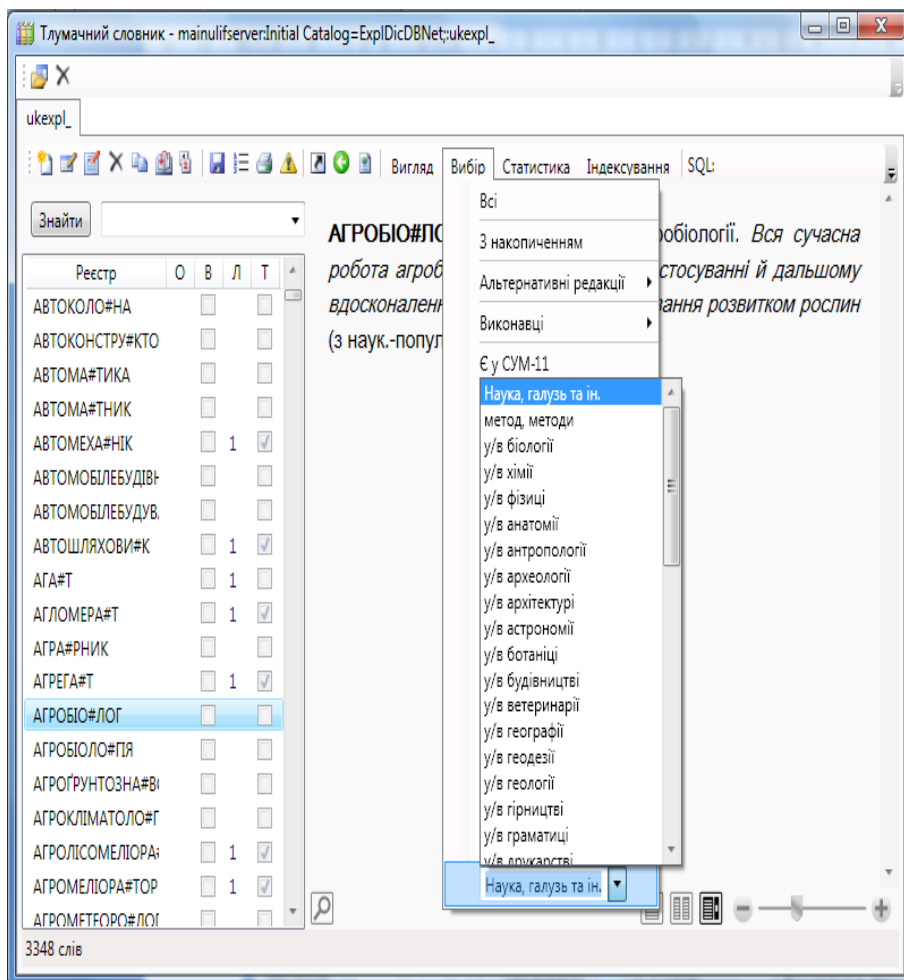

Рис. 2.2. Вибір термінів за пошуковими словами, що містяться в дефініціях

Дослідження термінології передбачає розгляд її не тільки як цілісного системного утворення, але й на рівні окремих елементів (частин) цілого, тобто в складі термінологічних підсистем, а в їхніх межах – відкритих об'єднань номінацій – тематичних груп. Підставою для виділення тематичних груп слугує поняттєвий (екстралінгвальний) принцип, а саме предметно-логічний зв'язок між поняттями, позначуваними

словами тематичної групи. Відбиваючи певним чином ті чи ті «відрізки дійсності», слова, звичайно, пов'язані між собою, як взаємопов'язані й відображувані ними явища самої дійсності. Завдяки цим «позамовним» зв'язкам слова поєднуються в групи, які можна назвати тематичними [200, с. 130]. «Єдність елементів тематичних груп, – зауважує Е. В. Кузнецова, – визначається насамперед денотативним фактором, спільністю самих явищ. Семантичні зв'язки між словами в межах таких груп доволі різноманітні: частина й ціле, функціональні зв'язки предметів, а також родо-видові відношення» [94, с.71]. За такого підходу термінологічна лексика в тлумачному словнику отримує системний опис, що полягає у виявленні й репрезентації зв'язків і відношень між словами в межах тематичних груп. Розкриваються такі типологічні особливості досліджуваного матеріалу, які дозволяють з'ясувати характерні особливості терміносистем, проінтерпретувати актуальні для термінології шляхи й тенденції розвитку.

Отже, усю зафіксовану й відібрану з лексикографічної бази даних термінолексику було поділено за виокремленими в словниках галузями знань, а в межах кожної терміносистеми – за тематичними групами.

2.1.1. Класифікація галузевої термінології Словника української мови в 11-ти томах

Реєстровий склад Словника української мови в 11-ти томах відтворює більшу частину активно вживаної термінології 50 – 70-х років ХХ століття. З погляду лексико-стилістичної характеристики в Словнику виділяють такі групи термінів: 1) термінолексика науки; 2) термінолексика техніки та виробництва; 3) термінолексика управління; 4) термінолексика культури та спорту [6, с. 5].

Для ідентифікації термінів у Словнику української мови в 11-ти томах використано змішану систему як стилістичної характеристики, так і власне ремаркування. Функціонально-стильову характеристику галузевої лексики подано в СУМі двома способами: 1) через текст тлумачення, з якого випливає та вужча галузь діяльності, у якій уживається відповідне слово;

2) через додавання до тлумачення відповідної вказівки: ремарки (загальної або галузевої) чи спеціальної вказівки в тексті тлумачення [6, с. 12].

За спостереженням В. О. Балог, функціонально-стильовий супровід у вигляді ремарки простежується переважно при словах – термінах науки (крім загальнонаукових), техніки та виробництва. Меншою мірою ремаркованою є термінологічна лексика суспільної сфери [6, с. 5].

Ремарки та ключові слова (про які вже згадувалося вище) допомогли якнайповніше ідентифікувати терміноодиниці тих галузей знань, які зафіксовані в словнику. Хоча, безперечно, похибка можлива, оскільки: 1) не вся галузева лексика маркована; 2) перелік ключових слів може бути неповним; 3) крім того, як відомо, у сучасному термінознавстві до цього часу немає чіткого розмежування термінологічної й нетермінологічної лексики. Однак усі названі недоліки суттєво не впливають на загальний результат дослідження, яке без комп'ютерних технологій могло б тривати десятки років.

Таким чином, усього термінологічних одиниць в реєстрі Словника української мови в 11-ти томах нараховується понад 13,5 тисяч (близько 10 % від усіх слів). Щодо належності до галузей знань, то в СУМі зафіксовано термінологію сімдесяти царин (за частотністю): історія, техніка, медицина, ботаніка, сільськогосподарська термінологія, лінгвістика, музика, фізика, геологія, біологія, хімія, математика, військова термінологія, спорт, політика, анатомія, юриспруденція, граматики, літературознавство, морська термінологія, радіотехніка, філософія, будівництво, орнітологія, релігієзнавство, зоологія, металургія, економіка, гірництво, етнографія, друкарство, фізіологія, іхтіологія, мистецтво, текстильна термінологія, фінанси, астрономія, авіація, кулінарія, ентомологія, електрика, ветеринарія, садівництво, архітектура, мисливство, геодезія, театральна термінологія, міфологія, географія, логіка, фармацевтика, фотографія, бухгалтерські терміни, археологія, кравецька термінологія, метеорологія, психологія, залізнична термінологія, гідрологія, живопис, дипломатична термінологія, механіка, антропологія, кінематографія, рибальська термінологія, столяр-

ство, бактеріологія, біохімія, канцелярська термінологія, соціологія. Крім того, СУМ-11 налічує понад три тисячі одиниць спеціальної лексики (належить більше ніж до трьох галузей знань і має ремарку «*спец.*»).

Кількісно й тематично найширшими в Словнику української мови в 11-ти томах є такі терміносистеми: історія ($\approx 7\%$ від усіх термінів), медицина ($\approx 4,67\%$), анатомія ($\approx 1,6\%$), лінгвістика ($\approx 3\%$), фізика ($\approx 2,44\%$), сільське господарство ($\approx 3,44\%$). У межах кожної з них можна виділити значну кількість тематичних груп (близько десяти). Суттєву частину термінологічної лексики мають також галузі, у складі яких нараховується 6–5 тематичних груп. Саме ці найбільші за кількістю реєстрових одиниць (не менше ста) та тематичних груп (не менше п'яти) терміносистеми й стали об'єктом нашого дослідження в цьому розділі.

Найчисельнішою в Словнику української мови в 11-ти томах є історична лексика, яка містить велику частину іменників на позначення назв осіб, організацій, давньої зброї, грошей тощо.

На відміну від інших (зафіксованих у СУМі-11) царин термінології, в історичній галузі нараховується багато аббревіатур, що виникли й активно функціонували переважно в радянські часи: (ВКП(б), *іст.* Аббревіатура: Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків), ВУЦВК, *невідм., ч., іст.* Скорочення: Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, КІМ, *у, ч., іст.* Скорочення: Комуністичний Інтернаціонал Молоді, КОМБІД, *у, ч., іст.* Скорочення: комітет бідноти, ПОВІТКОМ, *у, ч., іст.* Скорочення: повітовий комітет та багато інших.

Частину слів цієї групи витлумачено відповідно до тодішніх ідеологічних настанов, наприклад: МАХНОВЕЦЬ, *вця, ч., іст.* Той, хто належав до контрреволюційної банди отамана Махна, ДИРЕКТОРІЯ, *ї, ж., іст.* Назва деяких урядів, наприклад у Франції в епоху буржуазної революції (1795–1799 рр.), контрреволюційного уряду на Україні (1918–1919 рр.), СТОЛИПІНЩИНА, *и, ж., іст.* У Росії – дворянсько-кріпосницька реакція періоду 1907–1910 рр., що характеризувалася

зміцненням куркульства і жорстоким придушенням революційних сил тощо.

У складі історичної термінології багато прикметників, які є похідними від іменників, а також тих, які виступають із самостійними значеннями (з описовими та відсилковими тлумаченнями). Зокрема, з окремим самостійним значенням через розгорнуту формулу тлумачення подано, наприклад, такі прикметники: АРИСТОКРАТІЧНИЙ, а, е. ... 3. *іст.* Який характеризується панівною роллю аристократії (в 2 знач.), БЕЗСТАНОВІЙ, ановá, ановé, *іст.* Який не належить ні до якого стану; не пов'язаний з належністю до якогось стану, однаковий для всіх станів, МУРОЛОМНИЙ, а, е, *іст.* Признач. для руйнування фортечних стін (про давні гармати), ПОСПОЛИТИЙ, а, е. 1. *іст.* На Україні до Народно-визвольної війни 1648–1654 рр. та в перші роки після неї – належний до міщан або до селянства, згодом, у другій половині XVII–XVIII ст., – належний до селян. Відсилкові статті формулюються через посилання на відповідні іменники, наприклад: АБІССИНСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до абіссинці і Абіссинія, КАСОЗЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до касоґи, КЛАВЕСІНОВИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до клавесин тощо.

Дієслівна лексика зазначеної галузі не відзначається чисельністю, хоча певну кількість таких одиниць у СУМі-11 зафіксовано. Це в основному дієслова, що означають «бути кимсь, виконувати певну роботу»: *гайдамакувати, гетьманувати, князювати, опришкувати*, а також дієслівні одиниці на позначення дій панівної особи (організації) щодо підлеглої особи (осіб): *відпускати, закріпачувати, порозкуркулювати, розкріпачувати* тощо.

Загалом у термінологічній лексиці з історії можна виділити десять тематичних груп:

1. Назви осіб: *асесор, бакалавр, бард, баскак.*
2. Найменування організацій, установ: *бунд, комбід, комнезам, управа.*
3. Назви предметів-символів: *бунчук, орифлама, скіпетр.*
4. Назви зброї: *органка, топір, ядро.*

5. Назви грошей: *асигнація, векша, дукат, лев, лівр, півкопійки.*

6. Найменування письмових джерел: *пролог, хроніка, ярижка.*

7. Назви документів: *статут, чолобитна, ярлик.*

8. Найменування одягу, взуття: *котурни, ментик, шлик, шуглон.*

9. Назви видів діяльності: *гетьманувати, князувати, опришкиувати.*

10. Назви дій одних осіб щодо інших: *закріпачувати (закріпачити), рекрутувати, порозкуркулювати.*

Основу термінології з анатомії становить переважно іменникова лексика на позначення органів і систем людського організму, а також значна частина прикметників, утворених від відповідних іменників. Наприклад, *альвеоли – альвеолярний, вена – венозний, епітелій – епітеліальний, кришталік – кришталіковий, куприк – куприковий, моляри – молярний, носоглотка – носоглотковий, очеревина – очеревинний* тощо.

Дієслівна лексика цієї галузі практично відсутня, за винятком таких слів, як ЗЧЛЕНОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, ЗЧЛЕНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *док.*, *що.* ... 3. *анат.* Бути засобом рухомого або напіврухомого з'єднання (кісток, хрящів і т. ін.) в організмі людини або тварини та ЗЧЛЕНО́ВУВАТИСЯ, ується, *недок.*, ЗЧЛЕНУВА́ТИСЯ, у́ється, *док.* ... 3. *анат.* Сполучатися рухомим або напіврухомим з'єднанням (про кістки, хрящі і т. ін.) в організмі людини або тварини.

У термінологічній лексиці з анатомії можна виокремити дев'ять тематичних груп:

1. Назви органів дихання: *альвеоли, носоглотка, плевра.*

2. Назви сечостатевих органів: *матка, яєчник, уретра.*

3. Найменування частин скелету людини: *фаланга, тім'ячко, крижі.*

4. Назви органів чуття: *ірис, кришталік, ковадло, колбочка.*

5. Назви органів травлення: *апендикс, кишка, пілорус.*

6. Назви частин нервової системи: *блукаючий нерв, ворота, дендрит.*

7. Найменування частин серцево-судинної системи: *вена, передсердя*.

8. Назви м'язів: *згинач, сухожилля, розгинач*.

9. Назви тканин: *епітелій, оболонка, сумка*.

Близько половини лінгвістичної термінології становить іменникова лексика на позначення процесів, явищ, об'єктів різних підрозділів мовознавчої галузі знань. Це переважно слова іншомовного походження (*консонант, монофтонг, палаталізація*). У лінгвістичній терміносистемі спостерігається широке використання синонімії (синонімами є запозичені слова й українські відповідники), що найбільше виявляється у фонетиці. Наприклад: *асиміляція – уподібнення, дисиміляція – розподібнення, консонант – приголосний, палаталізація – пом'якшення* тощо.

Досить поширена в аналізованому матеріалі прикметникова лексика (становить близько третини від усієї термінології цієї галузі). Велику частину прикметників подано як через описову статтю – переважно терміни, що стосуються характеристики звуків (*ЗАЗУБНИЙ, а, е, лінгв. Який утворюється при зближенні кінчика язика з верхніми передніми зубами, ФРИКАТИВНИЙ, а, е, лінгв. Який утворюється тертям видихуваного повітря в щілині між зближеними органами мовлення (про звук); щілинний, ЯЗІЧНИЙ, а, е, лінгв. Який утворюється за участю язика), так і відсилкову (через відповідний іменник) (*АКЦЕНТНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до акцент 2, АФІКСАЛЬНИЙ, а, е, лінгв. Стос. до афікса, ВИГУКОВИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до вігук 2*).*

Характерною особливістю нечисленної дієслівної лексики є те, що майже вся вона належить до фонетики (*артикулювати, елідувати, лабіалізувати, м'якшити, назалізувати, палаталізувати, палаталізуватися, уподібнюватися* тощо).

Загалом термінологію з лінгвістики можна поділити на тематичні групи за її розділами:

1. Поняття словотвору: *абревіація, афіксація, редуплікація, суплетивізм*.

2. Поняття морфології: *адвербіалізація, вигук, субстантивація, час*.

3. Поняття лексикології: *англіцизм, антоніми, калька.*
4. Поняття фонетики: *асиміляція, аффрикат, голосний, звук, палатальність.*
5. Поняття морфеміки: *афікс, інфікс, морфема.*
6. Поняття синтаксису: *звертання, період, синтагма.*
7. Поняття діалектології: *говірка, ізоглоса, наріччя.*
8. Поняття лексикографії: *гларій, реєстр, ремарка.*

У термінології з фізики нараховується велика кількість іменників, значна частина прикметників та порівняно небагато дієслів. Істотною особливістю цієї галузі є те, що вона містить у своєму складі чимало термінів на позначення спільних понять із такими науковими сферами, як хімія, техніка, математика. Відповідно ці слова мають дві ремарки. Наприклад: АБСОРБЕНТ, *у, ч., фіз., хім.* Речовина, що має здатність вбирати, всмоктувати інші речовини, АНІОН, *а, ч., фіз., хім.* Негативно заряджений іон, що осідає під час електролізу на аноді, ІОН, *а, ч., фіз., хім.* Електрично заряджена частинка, яка утворилася з атома внаслідок утрати або приєднання електронів, АТМОСФЕРА, *и, ж. ... 4. фіз., техн.* Одиниця вимірювання тиску, яка дорівнює тискові ртутного стовпа заввишки 760 мм, або 1,033 кг/см², МОДУЛЬ, *я, ч. 1. фіз., техн.* Назва деяких коефіцієнтів, мірил яких-небудь величин, СІМВОЛ, *у, ч. ... 3. мат., фіз.* Умовне позначення якої-небудь величини, поняття, запроваджене певною наукою, СКАЛЯР, *а, ч., мат., фіз.* Величина, яка, на відміну від вектора, повністю визначається числовим значенням (дійсним числом), без вказівки на напрям, ЦЕНТР, *ч. 1. род. а, мат., фіз.* Точка перетину уявних осей, ліній у фігурі, точка зосередження якихось відношень у тілі.

Фізична термінологія в досліджуваному матеріалі нараховує велику кількість іменників на позначення процесів, явищ, одиниць вимірювання. Значна частина термінів у Словнику – слова іншомовного походження, які є переважно однозначними (*абсорбція, ампераж, ареометр, реверберація, рефракція, електромагніт, електропровідність, парамагнетизм, фотострум* тощо). Також досить поширені складні утворення з національними складниками (*променезаломлення, само-*

збудження, світлозаломлювання, світлосила, теплотворення тощо).

Крім іменникової лексики, у СУМі-11 значну кількість термінологічних одиниць із фізики становлять ад'єктиви. Переважна частина таких прикметників відіменникова (ІЗО-ТРОПНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до ізотропії, ІОНОСФЕРНИЙ, а, е, *фіз.* Прикм. до іоносфера) або входить до складу термінологічних словосполучень (Зовнішні сили, – *фіз.* сили, що діють на тіло зовні, з-за меж чого-небудь, Поступальний рух, – *фіз.* рух твердого тіла, при якому всі точки тіла рухаються паралельно одна одній, тобто описують однакові траєкторії і в кожний момент часу мають однакову швидкість і прискорення, Фокусна віддаль – віддаль від фокуса оптичної системи до вершини її заломлюючої або відбивної поверхні, тобто поверхні лінзи або дзеркала). Прикметниковій лексиці цієї галузі властива також ще й варіативність (*двовгнутий – двовігнутий, двопуклий – двовипуклий, ємнісний – ємкісний, надзвуковий – понадзвуковий, рівнодіючий – рівнодійний* тощо).

Загалом у термінології з фізики, зафіксованій у Словнику української мови в 11-ти томах, можна виділити вісім груп:

1. Найменування на позначення пристроїв, приладів: *ареометр, деклінатор, евдіометр, електрометр.*

2. Назви величин: *густина, електроємність, маса, скаляр.*

3. Назви одиниць вимірювання: *ангстрем, кюрі, магнетон, максвел, стен.*

4. Назви на позначення процесів та явищ: *дифракція, іррадіація, триболомінесценція, фотоелектрика, іонізація.*

5. Назви на позначення властивостей: *зчепність, парамагнетизм, хроматизм.*

6. Найменування на позначення речовин та їхніх складників: *альфа-частинки, електрон, нейтрон.*

7. Назви галузей, розділів фізики: *мікрометрія, радіофізика, термодинаміка, термометрія.*

8. Найменування на позначення методів дослідження: *динамометрія, електрометрія, калориметрія.*

У медичній галузі широко функціонують прикметники, дієслова, хоча основу її становлять іменники. Більша частина

іменникових термінів – це слова на позначення захворювань людського організму (*аритмія, бронхіт, флебіт*), методів лікування хворих (*вітамінотерапія, хіміотерапія*), лікувальних засобів (*вакцина, сироватка*), медичних приладів та інструментів (*ендоскоп, стетоскоп*). Є також значна кількість термінів на позначення розділів медицини (*нозологія, неврологія*).

Серед терміноодиниць цієї галузі міститься велика частина прикметників, утворених від іменників та із самостійними значеннями, причому останні досить поширені. Наприклад: *ЛЕТАЛЬНИЙ*, а, е, *мед.* Який веде до смерті; смертельний, *ЛЕТУЧИЙ*, а, е. ... // *мед.* Який раптово виникає то в одному, то в другому місці, швидко проходить в одному місці й з'являється в іншому (про хвороби), *ПОВОРОТНИЙ*, а, е. ... 4. *мед.* Який повторюється, відновлюється (про хворобу), *ПРОДРОМАЛЬНИЙ*, а, е, *мед.* Пов'язаний з початковою стадією розвитку хвороби, коли з'являється загальне нездужання, але характерні ознаки хвороби ще відсутні, *РЕТИКУЛЯРНИЙ*, а, е, *мед.* Який утворює кровотворні органи.

Дієслівна термінологія – це переважно одиниці на позначення дій лікаря, спрямованих на лікування або профілактику хвороби. Сюди належать такі терміни, як *антисептувати, вакцинувати, вправляти, дренажувати, загігнусувати, катетеризувати, перещеплювати, ревакцинувати, тампонувати, хлороформувати* тощо.

У медичній термінології можна виділити сім тематичних груп:

1. Назви хвороб: *авітаміноз, апендицит, аритмія, бронхіт, емфізема*.

2. Назви методів лікування хворих: *витягання, вітамінотерапія, санація, серотерапія*.

3. Найменування фахівців медичної галузі: *гідропат, невропатолог, рентгенокімограф*.

4. Назви медичних інструментів, приладів: *ендоскоп, катетер, піднімач, стетоскоп*.

5. Назви лікувальних засобів: *вакцина, тубазид, свічка, сироватка*.

6. Назви розділів медицини, учень: *нозологія, невропатологія, неврологія, етіологія.*

7. Назви методів обстеження хворих: *ендоскопія, огляд, отоскопія, перкусія, рентгенокімографія.*

Сільськогосподарська термінологічна лексика поєднує у своєму складі велику частину іменників, що позначають способи обробітку землі, назви працівників сільського господарства, техніки, знаряддя праці тощо, значну кількість дієслів та небагато прикметників. Суттєва частина термінів-іменників є віддієслівною. Наприклад: БУКЕТУВА́ННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. букетувати, ВАЛКУВА́ННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. валкувати, КАГАТУВА́ННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. кагатувати та ін.

Особливістю цієї галузі є також наявність значної кількості термінів-композитів (*багатолемішник, картоплекопач, купиноріз, кущоріз, люпиносіяння, пасовищезміна, породоутворення, посухостійкий, розсадосаджалка* тощо).

Дієслівна лексика вживається в основному на позначення діяльності працівників сільського господарства (*букетувати, валкувати, верикувати, зяблювати, кагатувати, калібрувати, компостувати, лесувати, мульчувати, протруювати, фумігувати, шлейфувати, шредерувати*).

Більшість прикметникової лексики (значну частину якої становлять складні слова) вживається з описовими тлумаченнями: ЗАСУХОСТІ́ЙКІЙ, а́, е́, с. г. Здатний витримувати засуху (про рослини), ОРНОПРИДА́ТНИЙ, а, е, с. г. Придатний для оранки, СТАРОПЕРЕЛЮ́ГОВИЙ, а, е, с. г. Який давно не піддавався обробітці (про орні землі) тощо.

Загалом у сільськогосподарській термінології можна виділити сім тематичних груп:

1. Назви на позначення техніки, знарядь праці: *багатолемішник, змійка, картоплекопач, кущоріз, рало.*

2. Назви приміщень: *брудергауз, картоплесховище, оборіг.*

3. Найменування працівників сільськогосподарської галузі: *кагатник, протруювач, сакманник, шарувальниця, яровизатор.*

4. Назви хвороб рослин і тварин: *аскохітоз, зона, нозематоз.*

5. Найменування, які стосуються розмноження тварин: *окріл, охота, первістка, перерярка*.

6. Назви способів обробітку землі: *заборонувати, залужувати, мульчувати*.

7. Назви процесів, дій, що пов'язані з розведенням та утриманням тварин: *злучати, осіменяти, піддоювати*.

Дещо меншими за кількістю тематичних груп є такі терміносистеми, як біологія ($\approx 2,13$ % від загальної кількості термінів), спорт ($\approx 1,73$ %), геологія ($\approx 2,37$ %), математика ($\approx 2,04$ %) (мають шість тематичних груп), економіка ($\approx 0,87$ %), музика ($\approx 2,46$ %), техніка ($\approx 5,9$ %) (нараховують п'ять тематичних груп).

Біологічна термінологія є одним із найдавніших пластів словника української мови. Із самого початку свого зародження вона мала риси стихійно організованої системи, яка об'єднувала у своєму складі переважно назви рослин, тварин та явищ природи, відбивала процес пізнання людиною живої природи. З розширенням знань про закономірності розвитку та властивості живих організмів народна термінологія стала передумовою формування більш досконалої наукової термінології [158, с.125].

У СУМі-11 біологічна терміносистема не утворює великої кількості тематичних груп, оскільки в реєстрі Словника подано терміноодиниці окремих її підрозділів (зоології, ботаніки тощо), що вживаються з відповідними ремарками. Основою біологічної лексики є переважно поняття на позначення процесів, явищ (*ізогамія, некробіоз*), організмів (*грибок, рикетсії*), речовин (*сироватка, фермент*).

Біологія має у своєму складі багато спільних понять із хімією та медициною. Наприклад: АТРОФІЯ, і, ж. 1. *біол., мед.* Зменшення розмірів окремих органів або тканин організму, яке супроводиться занепадом їх життєдіяльності, БЛЮК¹, лка, ч. 2. ... *біол., хім.* Складна хімічна сполука, органічна речовина, яка є основною складовою частиною клітин організмів; білоквіна.

Ще однією особливістю цієї галузі знань є наявність великої кількості іншомовних термінів, полісемічних із поняттями лінгвістичної царини (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Термін	Біологія	Лінгвістика
АГЛЮТИНА́ЦІЯ	1. <i>біол.</i> Злипання, склеювання в грудочки й осідання завислих у рідині мікроорганізмів або окремих клітин – червонокрівців чи білокрівців.	2. <i>лінгв.</i> Спосіб творення граматичних форм і похідних слів у деяких мовах (тюркських, фінських та ін.) додаванням до незмінюваних основ однозначних афіксів.
АСИМІЛІ́АЦІЯ	2. <i>біол.</i> Процес засвоєння рослинним чи тваринним організмом зовнішніх щодо нього речовин.	3. <i>лінгв.</i> Уподібнення одних звуків іншим.
ДИВЕРГЕ́НЦІЯ	1. <i>біол.</i> Розходження ознак і властивостей у рослинних і тваринних організмів, зумовлене пристосуванням їх до різних умов існування.	2. <i>лінгв.</i> Історичне розщеплення звуків мови, зумовлене їх фонетичним положенням.
ДИСИМІЛІ́АЦІЯ	1. <i>біол.</i> Процес руйнування органічних речовин, що входять до складу живих тіл.	2. <i>лінгв.</i> Заміна в слові одного з двох однакових або близьких за вимовою звуків іншим, менш спорідненим.
КОНВЕРГЕ́НЦІЯ	1. <i>біол.</i> Поява в неспоріднених організмах подібних ознак, що виникають унаслідок пристосування цих організмів до однакових умов життя.	2. <i>лінгв.</i> Збіг ознак, властивостей у явищах, між собою не пов'язаних, незалежних.

Щодо частиномовного співвідношення, то основу біологічної терміносфери становить іменникова лексика (близько 80 %). Прикметники й дієслова не є численними та не мають якихось особливих ознак.

У складі біологічної термінології виділяємо шість тематичних груп:

1. Назви організмів: *аероби, збудник, сапроби, продуцент*.
2. Назви на позначення процесів, явищ: *агломунація, адаптація, асиміляція, дегенерація, регенерація*.
3. Назви на позначення речовин та їхніх складників: *аглютинін, білковина, хромоген*.
4. Назви на позначення частин клітини: *вакуолі, органоїди, фагоцит, хромосома*.
5. Назви на позначення об'єднань рослин і тварин: *колонія, підклас, рід, родина*.
6. Назви розділів, напрямків біології: *паразитологія, фенологія, фітобіологія, цитологія*.

Основою спортивної термінології є іменникова лексика (переважно терміни на позначення різних видів спорту). Вона становить майже сімдесят відсотків від усіх слів, решта – дієслова та прикметники, яких приблизно однакова кількість у цій терміносистемі.

Як і лінгвістика, спортивна сфера функціонування лексики відзначається великою кількістю запозичень. Це насамперед назви видів спорту (*бокс, лаун-теніс, стипль-чез*), поняття, що стосуються спортивних змагань (*гейм, нокаут, спурт, фінт*), назви осіб, які беруть участь у спортивних змаганнях (*командор, рефері, хавбек*) тощо.

Прикметникова й дієслівна лексика, зафіксована СУМом-11, не поширена в цій галузі. Дієслова вживаються переважно на позначення певних дій, прийомів, що виконують спортсмени (*вижимати, контратакувати, нокаутувати, спуртувати, табанити, траверсувати*). Значна частина ад'єктивів є компонентом термінологічних словосполучень (*водне поло, гігантські кроки, фігурне ковзання (катання), фінський хід*).

Спортивну лексику можна поєднати у шість тематичних груп:

1. Назви на позначення способів плавання: *батерфляй, брас, сажень*.
2. Назви спортивного зняряддя: *козел, штанга, ядро*.
3. Найменування на позначення спортивних вправ: *вис, шпагат, біга (бігу), гіт, проскачка, бокс, жим, поштовх*.
4. Назви елементів спортивної боротьби: *нокаут, нокдаун, форсинг*.
5. Назви, що вживаються в спортивних командних іграх: *пас, подача, чвертьфінал*.
6. Найменування спортсменів – представників різних видів спорту: *ватерполіст, гирьовик, півзахисник, хокеїст*.

Оснoву геологічної термінології становить іменникова й прикметникова лексика, яка позначає в основному реалії, явища, що пов'язані із життям, різноманітними процесами і т. ін., що відбуваються на Земній планеті. Натомість серед дієслів нараховується лише декілька одиниць цієї галузі.

Переважну частину терміносистеми становить лексика іншомовного походження, більшість із якої однозначна, хоча є й багатозначна, що, як правило, належить й до інших галузей знань. Наприклад: СУФОЗІЯ, ї, ж., *геол.* Підмив шарів гірської породи і винос з них розчинних речовин і дрібних мінеральних частинок потоком ґрунтових вод, КОРÓЗІЯ, ї, ж. 1. *хім.* Руйнування поверхні металів унаслідок їх хімічної взаємодії з зовнішнім середовищем; іржавіння. 2. *геол.* Руйнування гірських порід під впливом повітря та води.

Прикметники-терміни геологічної царини переважно відіменникові: КРА́ТЕРНИЙ, а, е, *геол.* Прикм. до кратер, СИН-КЛІНА́ЛЬНИЙ, а, е, *геол.* Стос. до синкліналі, ТРАНСГРЕ-СІВНИЙ, а, е, *геол.* Пов'язаний із трансгресією.

Загалом у геологічній термінології нараховується шість тематичних груп:

1. Назви часових періодів розвитку Землі: *епоха, ера, юра*.
2. Назви гірських порід: *антикліналь, басейн, елювій, конгломерат*.
3. Назви на позначення процесів, явищ: *абразія, денудація, дислокація, ерозія*.

4. Назви на позначення будови Землі: *барисфера, останець, платформа, плита, ядро.*

5. Найменування, пов'язані з водним простором: *меандр, сель, терми.*

6. Назви на позначення вчень та наукових напрямків геології: *геотектоніка, мінералогія, стратиграфія.*

Математична термінологія містить у своєму складі більше половини іменників, значну частину прикметників і невелику кількість дієслів.

Іменникові одиниці слугують для найменування величин, чисел, функцій тощо. Цікаву особливість має лексика на позначення певних геометричних фігур. Складні слова демонструють синонімію такого типу, коли друга частина складного слова залишається незмінною, а перша виступає в одному випадку як власне українська форма, в іншому – як запозичення з російської мови (*багатогранник – многогранник, багатокутник – многокутник*). Хоча деякі слова подано тільки з першою частиною много- (*многократність, многочленний*).

Серед зафіксованих термінів-прикметників міститься чимало одиниць із описовими тлумаченнями: ВІД'ЄМНИЙ, а, е. ... 2. *мат.* Який є величиною, взятою із знаком мінус; менший від нуля, РІВНОБЕДРЕНИЙ, а, е, *мат.* Який має рівні бокові сторони (про геометричну фігуру), РІВНОСТОРО́ННИЙ, я, є, *мат.* Який має рівні сторони (про геометричні фігури), ЧОТИРИЗНА́ЧНИЙ, а, е, *мат.* Який складається з чотирьох знаків.

Дієслова вживаються переважно на позначення певних математичних дій, розв'язування завдань тощо (*додавати, інтегрувати, логарифмувати, описувати, скорочувати*).

У складі термінології з математики можна виокремити шість тематичних груп:

1. Назви геометричних фігур, тіл: *бік, пентагон, трапеція, фігура, циліндр.*

2. Назви геометричних ліній: *вектор, відрізок, гіпербола, нормаль, синусоїда.*

3. Назви величин: *аргумент, величина, вимір, кривина.*

4. Назви математичних (тригонометричних) функцій: *косинус, котангенс, синус, тангенс*.

5. Назви чисел: *від'ємник, дріб, знаменник, модуль*.

6. Назви розділів математики: *алгебра, арифметика, комбінаторика, номографія*.

Половину економічних термінів становлять іменники, більшу частину другої половини слів утворюють дієслова (зокрема й дієприкметники) та невелика кількість прикметників. Варто зазначити, що економічна царина одна з не багатьох, у складі якої налічується чимало дієслів.

Іменникова лексика – це переважно абстрактні терміни на позначення понять, що пов'язані з виробничим процесом і купівлею-продажем товарів. Серед іменникових термінів значна частина віддієслівних (*інвестування, картелювання, перевироблення, санірування, тезаврування, трестування*).

Особливістю дієслів-термінів є те, що майже всі вони є двовидовими (ІНВЕСТУВАТИ, *юю, юєш, недок. і док., перех., ек.* Вкладати капітал у підприємство для одержання прибутків, КАРТЕЛЮВАТИ, *юю, юєш, недок. і док., перех., ек.* Об'єднувати окремі промислові капіталістичні підприємства в картелі, ПАРЦЕЛЮВАТИ, *юю, юєш, недок. і док., перех., ек.* Ділити на parcels (звичайно про землю), ТРЕСТУВАТИ, *юю, юєш, недок. і док., перех. і неперех., ек.* Об'єднувати в трест, у трести; включати в трест).

Ад'єктивна лексика цієї галузі утворена переважно від субстантивів (АМОРТИЗАЦІЙНИЙ, *а, е, 1. ек.* Стос. до амортизації (в 1 знач.), ІНВЕСТИЦІЙНИЙ, *а, е, ек.* Стос. до інвестиції, КАРТÉЛЬНИЙ, *а, е, ек.* Прикм. до картéль¹⁾).

Згідно з матеріалами дослідження, основну частину економічної термінології становлять запозичені одиниці, однак під час творення складних термінів досить активними є власне українські компоненти (*багатоукладний, вантажопотік, дрібнотоварний, паєнагромадження, платоспроможний, продуктообмін*).

У складі економічної терміносфери зафіксовано порівняно невелику частину термінів на позначення понять, що стосувалися не лише радянської, але й світової економіки, причому

щодо других у тлумаченнях наголошено, що така реалія властива капіталізму, капіталістичним відносинам. Наприклад: КАРТÉЛЬ¹, ю, ч. ек. Одна з форм капіталістичної монополії, учасники якої для підвищення прибутку укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо; характеризується збереженням комерційної та виробничої самостійності об'єднаних підприємств, НАД-ПРИБУТОК, тку, ч., ек. Прибуток, що значно перевершує середню норму прибутку в капіталістичному суспільстві, САНАЦІЯ, і, ж. ... 2. ек. Система заходів, здійснюваних у капіталістичних країнах державою, щоб запобігти банкрутству банків, трестів і т. ін.

Загалом усю термінологію економічної галузі можна об'єднати в п'ять тематичних груп:

1. Найменування понять, що стосуються купівлі-продажу товарів: *демпінг, збут, обіг, ремісія*.

2. Назви операцій, пов'язаних із фінансовою системою, капіталовкладеннями та позиками: *інвестиція, мораторій, санація, санкція*.

3. Назви, пов'язані з виробничим процесом: *надвиробництво, перевиробництво, редуція, тейлоризм*.

4. Найменування суб'єктів економічних відносин: *виробник, монополіст, продуцент*.

5. Назви об'єднань, організацій: *картель, монополія, трест*.

Як і в інших терміносистемах, у музиці основу становить іменникова лексика. Її основне смислове навантаження – позначати музичні твори, темпи, інструменти. Значна кількість таких слів є термінами італійського походження. Це переважно невідмінювані іменники середнього роду на -о (АРІОЗО, *невідм., с., муз.* Невелика арія, що має наспівно-речитативний характер, МУРМУРАНДО, *невідм., с., муз.* Спів із закритими устами, СКЕРЦО, *невідм., с., муз.* Невеликий музичний твір у швидкому темпі з підкресленим ритмом).

Чимало в досліджуваній царині також прислівників на позначення темпів виконання музичних творів (ПАНІССІМО, *присл., муз.* Дуже тихо, ще тихіше, ніж піано (про силу звуку

при виконанні музичного твору), ПІАНО, *присл., муз.* Тихо (про силу звуку при виконанні музичного твору), ФОРТІССІМО, *присл., муз.* Дуже сильно, гучно, голосніше, ніж форте (про звучання голосу, музичного інструмента при виконанні музичного твору))¹.

Ще однією особливістю цієї галузі є наявність і запозичених, і власне українських складних термінів, першою частиною яких є найменування кількості, а також назв, похідних від числівників (*багатоголосся, двоголосся, одноголосся, поліфонічний, тритон, чверть, квінта, секстет, секста, терцет; двотактний, чотиритактний*).

Музичні терміни досить уживані й поза межами своєї терміносистеми, що спричиняє їх детермінологізацію: «...популярність і поширеність музики як виду мистецтва сприяли тому, що велика кількість музичних термінів посіла стійке місце в загальнолітературній мові, втративши нерідко на рівні загального функціонування своє суто наукове значення» [133, с. 88].

Загалом термінологія з музикознавства, зафіксована в СУМі-11, поділяється на п'ять тематичних груп:

1. Назви музичних темпів: *адажіо, алегрето, алегро, анданте, престо*.

2. Назви музичних творів: *арія, аріозо, рапсодія, серенада*.

3. Найменування музичних інструментів: *вентиль, регістр, секунда, трость, челеста*.

4. Назви на позначення музичних звуків, мелодій: *дисонанс, звук, тоніка*.

5. Назви, що стосуються нотної грамоти: *ключ, ліга, фермата*.

Технічну термінологію одинадцятитомного словника утворюють іменники, значна частина прикметників і порівняно невелика кількість дієслів. Найбільше термінів уживається на позначення приладів та пристроїв (*трайлер, ущільнювач, хобот, циліндр, штовхач, штуцер, шукач*). Лексика цієї галузі відзначається наявністю омонімії, у деяких випадках навіть у межах

¹Правопис ресстрових слів збережено. Про зміни в написанні йтиметься далі

самої терміносистеми. Наприклад: БЛОК¹, а, ч., *техн.* Простий механізм для підняття важких предметів, що має форму колеса (на осі) з жолобом, через яке перекинута ланцюг, канат і т. ін. та БЛОК², а, ч. 1. *техн.* Окрема, незалежна частина споруди, машини і т. ін., що складається також з окремих елементів або деталей, БУЧЕННЯ¹, я, с., *техн.* Дія за знач. бутити та БУЧЕННЯ², я, с., *техн.* Дія за знач. бучити, ВИБУЧУВАТИ¹, ую, уєш, *недок.*, ВІБУТИТИ, учу, утиш, *док.*, *перех.*, *техн.* Заповнювати яму бутовою кладкою доверху та ВИБУЧУВАТИ², ую, уєш, *недок.*, ВІБУЧИТИ, чу, чиш, *док.*, *перех.*, *техн.* Вимочувати, видержувати в луку.

Хоча технічна галузь досить об'ємна за кількістю термінів (посідає друге місце після історичної лексики), проте тематично розгалужена значно менше, ніж деякі попередні кількісно вужчі галузі знань. У її складі можна виділити п'ять тематичних груп:

1. Назви пристроїв, приладів: *автоклав, агрегат, барабан, болторіз.*

2. Назви на позначення процесів, явищ: *агломерація, вулканізація, ерозія.*

3. Найменування спеціалістів технічної галузі: *зварник, регенераторник, розкарбовувач, розклепник.*

4. Назви будівель, споруд: *профілакторій, стпель, кочегарка.*

5. Назви на позначення речовин та їхніх складників: *присадка, сало, флюс.*

Отже, у цьому підрозділі розглянуто найбільші за кількістю термінів і тематичних груп галузі знань, що представлені в одинадцятитомному словнику. Далі простежимо поповнення виокремлених терміносистем новою лексикою у двадцятитомній лексикографічній праці.

2.1.2. Розширення складу термінологічної лексики в Словнику української мови у 20-ти томах

Академічний Словник української мови у 20-ти томах є найбільшим зібранням лексики сучасної української літературної мови. За його основу взято Словник української мови в 11-ти томах, а поповнено за рахунок різних пластів і видів лексики:

1) окремих лексем і стійких сполучень слів, що функціонували в літературній мові, але з певних причин не увійшли до складу СУМа-11 (наприклад, мовні одиниці Святого Письма та релігійної літератури; слова, що вживалися до початку 1930-х років і потім були обмежені у використанні, а також та лексика, яка існувала в мові, але не була зафіксована в тих джерелах – матеріалах, що їх використовували під час створення Словника української мови в 11-ти томах); 2) нових лексем та значень, стійких словосполучень, які з'явилися за період між створенням цих двох праць – загальноновживаної, термінологічної та іншої лексики (питомої і запозиченої).

Однією з поширених груп лексики в Словнику української мови у 20-ти томах є термінологічна. Термінологія – досить рухлива, швидко поповнювана частина мовної системи. Сучасні дослідники зазначають, що прискорені за останні десятиліття темпи науково-технічної революції сприяють поширенню інформації у всіх сферах знань, у виробничій та науковій діяльності. Сьогодні кількість термінів у кожній високо-розвиненій мові надзвичайно зростає, що сприяє інтенсивному проникненню цих одиниць у загальнолітературну мову. Галузева термінологія є головним джерелом поповнення словникового складу мови і, як уже наголошувалося раніше, становить суттєву частину реєстру кожного сучасного загальномовного тлумачного словника.

Для відтворення картини функціонування й розвитку термінологічної лексики в сучасній українській мові проведено її порівняльний аналіз у двох лексикографічних системах – СУМі-11 і СУМі-20. У цьому розділі розглянемо поповнення двадцятитомного словника новою термінологією, що відбиває сучасний рівень еволюції науки, з'ясуємо її кількісні та якісні зміни порівняно з одинадцятитомною працею.

Значну частину реєстру Словника української мови у 20-ти томах (близько 23,6 % від усіх доданих слів) становлять одиниці – нові терміни на позначення понять різних галузей науки, а особливо медицини ($\approx 10,80$ %), історії ($\approx 6,62$ %), біології ($\approx 6,54$ %), геології ($\approx 5,73$ %), хімії ($\approx 4,76$ %), фізики ($\approx 4,15$ %), лінгвістики ($\approx 3,73$ %), інформатики ($\approx 2,85$ %) тощо.

Менше додано терміноодиниць ботаніки, математики, фінансової галузі, спорту, економіки, музики, зоології, юриспруденції, ветеринарії, фармацевтики, релігієзнавства, фізіології, сільськогосподарства, літературознавства, політики, філософії, психології, анатомії ($\approx 2,8 - 1\%$). Лексика кількох галузей знань (спеціальна термінологія) становить $\approx 11\%$ від усіх нових термінів двадцятитомника. Загалом СУМ-20 поповнився приблизно на 12 тисяч терміноодиниць, у СУМі-11 їх нараховується понад 13,5 тисяч. Отже, усього двадцятитомний словник на сьогодні містить понад 25 тисяч термінів (близько 14% від усіх слів).

Зауважимо, що навіть після опублікування чергового тому Словника, робота над поповненням його реєстру (комп'ютерної версії) не припиняється. Зокрема, лексикографи додають пропущені в тлумаченнях й ілюстраціях слова, одиниці з високою частотністю вживання тощо. Тому, зрозуміло, що до завершення укладання цієї лексикографічної праці кількість термінологічної лексики може дещо змінитися. Хоча радикальних перетворень не очікується, оскільки основний реєстр уже сформовано й відбувається переважно лише редагування укладених статей. Серйозні зміни можливі вже, напевно, після опублікування останнього тому, після виходу якого (або й раніше) суспільство ймовірно остаточно перейде на цифрові словники, які фіксуватимуть нову лексику постійно. За словами Сидні І. Лендау, друковані нескорочені словники здебільшого відійдуть у минуле; у друкованій формі виходитимуть обмежені видання на потреби колекціонерів та бібліотек [154, с. 102].

Отже, проаналізований матеріал СУМа-20 засвідчує, що основним джерелом поповнення його реєстру термінологією, є медична терміносистема. Порівняно із СУМом-11 у СУМі-20 кількість медичних термінів збільшилася в три рази, що свідчить про швидкий розвиток медичної галузі. До того ж активне використання термінів медицини (традиційної і нетрадиційної) в науково-популярній, публіцистичній літературі, рекламі, на форумах тощо вказує на її вагомий роль в житті пересічних громадян. Так, у двадцятитомному словнику, наприклад, з'явилися слова на позначення:

1) нових методів лікування (АКУПУНКТУРА, и, ж., мед. Метод рефлексотерапії багатьох нервових, алергійних захворювань уколами спеціальними голками у певні точки тіла; голковколювання, АЛЬГОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Лікування за допомогою фармацевтичних засобів, виготовлених із водоростей, ВІБРОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Метод лікування деяких захворювань за допомогою вібрації, створюваної спеціальними пристроями, ГЕМОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Метод лікування введенням крові – власної або донорської, а також препаратів, виготовлених із крові, УЛЬТРАФОНОФОРÉЗ, у, ч., мед. Метод лікування за допомогою ультразвуку;

2) хвороб (АНОКСЕМІЯ, і, ж., мед. Відсутність кисню в крові, КАОЛІНОЗ, у, ч., мед. Хвороба, спричинена вдиханням каолінового пилу, СНІД, у, ч., мед. Скорочення: Синдром набутого імунodefіциту). Особливістю цієї групи є те, що переважна частина захворювань поширена і в людей, і в тварин, тому вони належать не лише до царини медицини, а й ветеринарії. Подібні слова в СУМі-20 мають дві ремарки – *вет., мед.* (у СУМі-11 більшість таких одиниць зараховано лише до медичної галузі);

3) методів обстеження хворих (КОРОНАРОГРАФІЯ, і, ж., мед. Дослідження серцевих судин способом рентгенографії з попереднім введенням у них контрастних речовин, МАМОГРАФІЯ, і, ж., мед. Діагностичний метод рентгенографічного дослідження жіночих молочних залоз, СФІГМОМАНОМЕТРІЯ, і, ж., мед. Вимірювання артеріального тиску сфігмоманометром);

4) медичних приладів, інструментів (АНГІОГРАФ, а, ч., мед. Апарат для ангиографічних досліджень, ЕНДОРАДІОЗОНД, а, ч., мед., техн. Радіозонд у вигляді таблетки, яка легко проковтується людиною і передає інформацію про тиск, температуру, кислотність та інші процеси у травній системі, ЛАПАРОСКОП, а, ч., мед. Волоконно-оптичний прилад для огляду черевної порожнини).

Варто зауважити, що найменування приладів та інструментів на час проведення дослідження було ремарковано аналогічно до того, як це здійснено в СУМі-11. Тобто такі назви

віднесено до тієї галузі, де їх найчастіше використовують. Однак у процесі подальшої роботи над СУМом-20 було прийнято рішення залишати ці найменування не маркованими, оскільки пристрої, прилади, інструменти, машини – це технічні винаходи, незалежно від того, де їх застосовують.

Словник поповнився також новими тематичними групами лексики, які відбивають розвиток нових напрямків медичних знань. Таким чином у СУМ-20 додалося три нових групи:

1. Назви фобій: *бацилофобія, вакцинофобія, клаустрофобія, ксенофобія.*

2. Найменування, пов'язані з патологічною схильністю до чого-небудь: *геронтофілія, зоофілія, некрофілія, нозофілія, урофілія.*

3. Назви, що стосуються пластичної хірургії: *стафілопластика, сфінктеропластика, уранопластика, уретеропластика.*

Порівняно зі Словником української мови в 11-ти томах біологічна терміносистема розширила свій склад більше ніж у три рази. Найбільше новими термінами поповнилися тематичні групи на позначення:

1) організмів (АВТОТРО́ФИ, ів, *мн.* (одн. автотро́ф, а, ч.), *біол.* Організми, які створюють необхідні для свого життя органічні речовини з неорганічних у процесі фотосинтезу або хемосинтезу, БАЗИФІ́ЛИ, ів, *мн.*, *біол.* Організми, які добре розвиваються в лужних ґрунтах і водах, ГАЛОФІ́ЛИ, ів, *мн.* (одн. галофі́л, а, ч.), *біол.* Організми, пристосовані до життя в умовах підвищеної солоності, ЕВКАРІО́ТИ, ів, *мн.* (одн. евкаріо́т, а, ч.), *біол.* Організми, клітини яких мають оформлене ядро, відділене від цитоплазми оболонкою);

2) речовин (АНГІОТЕНЗИ́Н, у, ч., *біол.* Біологічно активна речовина пептид, що утворюється в крові людини і тварин, регулює артеріальний тиск та водно-сольовий обмін в організмі, ГІАЛІ́Н, у, ч., *біол.* Напівпрозора щільна однорідна білкова речовина, що з'являється в тканинах організму при деяких патологічних процесах, ТАНИ́Д, у, ч., *біол.* Дубильна речовина – сполука азоту, яка накопичується в корі деревини або корені трав'янистих рослин);

3) процесів та явищ (ГАМЕТОГЕНЕ́З, у, ч., *біол.* Процес розвитку й формування гамет, ГІСТОГЕНЕ́З, у, ч., *біол.* Сукупність закономірних процесів у тваринних організмах, які забезпечують виникнення, існування і відновлення тканин з їх специфічними у різних органах властивостями, МАКРО-ЕВОЛЮ́ЦІЯ, ї, *жс.*, *біол.* Процес еволюції організмів на надвидовому рівні, РУДИМЕНТА́ЦІЯ, ї, *жс.*, *біол.* Явище втрати органом свого первинного значення в процесі історичного розвитку організму);

4) розділів і напрямків біології (БІОРИТМОЛÓГІЯ, ї, *жс.* Розділ біології, що вивчає біоритми живої матерії, ГНОТОБІОЛÓГІЯ, ї, *жс.* Галузь експериментальної біології, яка займається одержанням і вирощуванням лабораторних тварин, в організмі яких немає паразитів – мікроорганізмів, гельмінтів, членистоногих тощо, КАРІОЛÓГІЯ, ї, *жс.*, *біол.* Розділ цитології, що вивчає клітинне ядро та його компоненти).

Характерною особливістю біологічної терміносистеми є широке вживання слів у множині (у СУМі-11 подібних назв зафіксовано менше) для позначення організмів (*автотрофи, аероби, аеробіонти, анаероби, галофіли, геліобіонти, гідрофоби, еврибіонти, ендопаразити, еукаріоти, консументи, мікобактерії, рикетсії, сапроби* тощо), речовин (*автомутагени, біогени, біополімери, глікозиди, телергони* тощо).

Біологічна термінологія поповнилася також однією новою тематичною групою – назви методів дослідження: *біоексперимент, біоіндикація, вірусоскопія, мікрургія*.

Термінологія з геології зростає кількісно більше ніж утричі. Поповнилася ця терміносистема найбільше найменуваннями, що стосуються гірських порід (АГАЛЬМАТОЛІ́Т, у, ч. Щільна і м'яка дрібнозерниста гірська порода, яку використовують для різних декоративних виробів, а також у виробництві вогнетривів, БІОЛІ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* біолі́т, у, ч.). Гірські породи та мінерали, що утворилися внаслідок життєдіяльності тварин і рослин (наприклад, крейда, вапняк); органогенні породи, ВІДТО́РЖЕНЕЦЬ, я, ч., *геол.* Уламок чи невеликий масив гірської породи, відділений внаслідок тектонічної діяльності або віднесений льодовиком на певну відстань, КІМБЕРЛІ́Т, у, ч.,

геол. Магматична гірська порода чорного кольору із синім або зеленим відтінками, що заповнює трубки вибухів газів у земній корі; є джерелом природних алмазів).

Також з'явилася значна кількість термінів на позначення часових періодів розвитку Землі (АНТРОПОГЕН, у, ч. Сучасний період геологічної історії Землі, останній період кайнозою, який триває близько 700 тисяч – 1 мільйон років, АРХЕЙ, ю, ч. Найдавніша ера в геологічній історії Землі, ЕППАЛЕОЛІТ, у, ч., *геол.* Перехідний період від епохи палеоліту до неоліту, ОРДОВИК, у, ч., *геол.* Другий період палеозою), найменувань, що стосуються будови Землі (АСТЕНОСФЕРА, и, ж., *геол.* Шар пониженої твердості, міцності та в'язкості у верхній мантії Землі, ГЕОСИНКЛІНАЛЬ, і, ж., *геол.* Витягнута в довжину велика ділянка земної кори, що характеризується інтенсивністю тектонічних процесів, високим ступенем деформації гірських порід, ГЕОСФЕРА, и, ж., *геол.* Кожна з оболонок Землі з притаманними їм фізичними властивостями й хімічним складом, ГОРСТ, у, ч. Підвищена ділянка земної кори, обмежена ділянками, опущеними вздовж ліній скидів, МААР, у, ч., *геол.* Заглиблення в земній корі, що має вулканічне походження), а також процесів та явищ (ГРАНІТИЗАЦІЯ, і, ж., *геол.* Процес перетворення різних твердих гірських порід на породи, тотожні граніту або близькі до нього за складом і структурою, ЕПЕЙРОГЕНЕЗ, у, ч., *геол.* Явище повільних вікових нерівномірних підняття і опускань земної кори, що не викликають складок у її структурі, КАОЛІНІЗАЦІЯ, і, ж., *геол.* Процес виникнення каоліну в гірських породах та ін.).

Крім того, збільшилася кількість термінів на позначення вчень та наукових напрямків геології (ГЕОКРІОЛОГІЯ, і, ж., *геол.* Наука про мерзлі гірські породи, ґрунти, їх походження та процеси і явища, пов'язані з їхнім промерзанням і таненням; мерзлотознавство, МОБІЛІЗМ, у, ч., *геол.* Наукова теорія про горизонтальне переміщення величезних твердих брил земної поверхні, ТЕКТОРОГЕНІЯ, і, ж., *геол.* Теоретичний напрям у геології, який розглядає сучасний стан рельєфу і форму Землі як розвиток її матеріальної системи).

Лінгвістична терміносистема поповнилася великою кількістю іншомовних слів, у тому числі й синонімічними до вже зафіксованих понять. Як показало дослідження, лінгвістичних одиниць у СУМ-20 додано більше ніж удвічі. Багато нових термінів поповнили такі розділи мовознавства:

1) морфологію (АД'ЄКТІВ, а, ч., *лінгв.* Клас слів, які мають лексико-граматичні ознаки прикметника (а також похідні слова – ад'єктивний, ад'єктивуватися), АКУЗАТІВ, а, ч., *лінгв.* Знахідний відмінок, ОПТАТІВ, а, ч., *лінгв.* Бажальна відміна дієслова);

2) синтаксис (АППОЗИТІВ, у, ч., *лінгв.* Те саме, що прикладка 2, АППОЗІЦІЯ, і, *ж.* 2. *лінгв.* Те саме, що аппозитів, ГПОТА́КСИС, у, ч., *лінгв.* Підрядний зв'язок між реченнями, СИНТАКСЕ́МА, и, *ж.*, *лінгв.* Мінімальна семантико-синтаксична одиниця, компонент семантичної структури речення);

3) фонетику (АБРУПТІВ, а, ч., *лінгв.* Проривний приголосний звук, під час вимовляння якого разом із зімкненням у роті утворюється друге зімкнення гортані між зв'язками, АЛОФОН, а, ч., *лінгв.* Варіант фонем, що залежить від сусідніх звуків, ВІБРАНТ, а, ч., *лінгв.* Дрижачий приголосний звук, ІМПЛЮ́ЗІЯ, і, *ж.*, *лінгв.* Перша фаза артикуляції змичного приголосного – змикання);

4) лексикологію (АВТОЛО́ГІЯ, і, *ж.*, *лінгв.* Уживання слова в прямому значенні, АГНО́НІМ, а, ч., *лінгв.* Маловідоме слово, незнайоме більшості носіїв мови, БІБЛЕЇ́ЗМ, у, ч. 1. *лінгв.* Біблійне слово або вираз, які ввійшли в загальнонародну мову, ГІПЕРОНІ́МІЯ, і, *ж.*, *лінгв.* Ієрархічна організація елементів семантичного поля, за якої гіперонім виступає як родове поняття щодо гіпонімів та ін.).

У реєстрі СУМа-20 зафіксовано також лексику на позначення двомовності індивідів. Це такі терміни: БІЛІ́НГВ, а, ч., *лінгв.* Той, хто володіє двома мовами, БІЛІ́НГВА́ЛЬНИЙ, а, е, *лінгв.* Те саме, що двомовний, БІЛІ́НГВІ́ЗМ, у, ч., *лінгв.* Двомовність; уживання двох мов у межах певної соціальної спільноти, передусім держави.

Широкий спектр семантичних досліджень, а також їх взаємодію з іншими підрозділами лінгвістики відбивають склад-

ні терміни з першою частиною семантико-: *семантико-граматичний, семантико-морфологічний, семантико-синтаксичний, семантико-стилістичний, семантико-фонетичний, семантико-фразеологічний.*

Термінологія з фізики порівняно з СУМом-11 збільшилася більше ніж у два рази. Найбільше новими поняттями поповнилися такі тематичні групи:

1) назви приладів, пристроїв (ВЕБЕРМЕТР, а, ч., *фіз.* Прилад для вимірювання магнітного потоку, МАС-СПЕКТРОМЕТР, а, ч., *фіз.* Прилад для поділу іонізованих атомів або молекул за їхніми масами, СВІТЛОВІД, а, ч., *фіз.* Пристрій зі спеціальних скловолокон, здатних транспортувати світло на далекі відстані майже без втрат, ТЕЛЕАМПЕРМЕТР, а, ч., *фіз.* Прилад для вимірювання сили електричного струму на відстані);

2) назви речовин (АНТИРЕЧОВИНА́, і, ж., *фіз.* Матерія, утворена з античастинок, ДІАМАГНÉТИК, а, ч., *фіз.* Речовина, якій властива негативна магнітна сприйнятливість, ТВÉРДНИК, а, ч., *фіз.* Речовина, яка зумовлює перехід інших речовин із рідкого стану в твердий унаслідок полімеризації);

3) назви одиниць вимірювання (ГАЛ², а, ч., *фіз.* Одиниця прискорення, названа на честь Галілео Галілея, ГА́УС, а, *род. мн.* гаусів і гаус, ч., *фіз.* Одиниця магнітної індукції, ЕРСТÉД, а, ч., *фіз.* Одиниця напруженості магнітного поля, що дорівнює 79,58 ампера на метр, СТИЛЬБ, а, ч., *фіз.* У Міжнародній системі одиниць – одиниця яскравості поверхні, що світиться);

4) назви процесів та явищ (МАСО́БМІН, у, ч., *фіз.* Спонтанний необоротний процес перенесення маси певного компонента в просторі з неоднорідним полем хімічного потенціалу цього компонента, ОПАЛЕСЦÉНЦЯ, і, ж., *фіз.* Явище розсіяння світла каламутним середовищем з утворенням різних відтінків кольорів (як у опала), РАДІОБУ́РЯ, і, ж., *фіз.* Бурхливий вибуховий процес на космічних об'єктах, що призводить до потужного радіовипромінювання та ін.);

5) найменування величин (МАГНІТУ́ДА, и, ж., *фіз.* Умовна величина, що характеризує загальну енергію пружних коливань, спричинених землетрусами або вибухами, ПСЕВДО-

СКАЛЯР, а, ч., *мат., фіз.* Величина, яка, на відміну від вектора, повністю визначається числовим значенням (дійсним числом), без вказівки на напрям, ЯСКРА́ВІСТЬ², вості, *ж., фіз.* Фізична величина, яка характеризує інтегральну інтенсивність світіння у видимому діапазоні довжини хвиль, у розрахунку на одиницю площі випромінювача);

б) назви методів дослідження (ВАКУУММЕТРІЯ, і, *ж., фіз.* Сукупність методів вимірювання тиску розріджених газів, ДИЛАТОМЕТРІЯ, і, *ж., фіз.* Метод дослідження речовин, що ґрунтується на вимірюванні розмірів фізичних тіл під дією зовнішніх чинників: температури, тиску, електричного й магнітного полів, іонізувальних випромінювань і т. ін., ТЕНЗИМЕТРІЯ, і, *ж., фіз.* Сукупність методів вимірювання тиску насиченої пари).

У СУМі-20 з'явилося багато складних термінів, що пишуться через дефіс (у СУМі-11 таких слів зафіксовано не було): *бета-частинки, блокінг-процес, гамма-випромінювання, дельта-електрони, мас-спектрометр* тощо.

Як показав матеріал дослідження, економічна термінологія в СУМі-20 розширилася більше ніж у два рази. У зв'язку зі зміною політичної й економічної ситуації в нашій державі, переходу до ринкової економіки, розвитку фінансової сфери з'явилося багато запозичених термінів на позначення:

1) суб'єктів економічних відносин (ДЕКХО́ЛДЕР, а, ч., *екон.* Службовець біржі, який збирає доручення у клієнтів, а потім розподіляє їх між брокерами, ДЖО́БЕР, а, ч., *екон.* 1. Біржовий клерк, який здійснює операції за власний рахунок і може укласти угоди тільки з іншими біржовими посередниками, КОНСИГНА́ТОР, а, ч., *екон.* Посередник під час експорту товарів, ЧЕ́КЕР, а, ч., *екон.* Черговий співробітник фондової біржі, клерк, який за дорученням котирувальної комісії перед початком торгів оголошує початковий курс цінних паперів);

2) об'єднань, організацій (АДХОКРА́ТІЯ, і, *ж., екон.* Організаційна структура, яка займається новими для фірми питаннями і є, як правило, тимчасовою, ФРАНГА́ЙЗЕР, а, ч., *екон.* Велика фірма (торгова або промислова), яка надає право дрібно-

му приватнику вести справу у формі, продиктованій в угоді, протягом визначеного часу в спеціально вказаному місці, ХОЛДИНГ, у, ч., *екон.* Підприємство, фірма, акціонерне товариство, що є власником частини або всіх акцій іншого підприємства та здійснює контроль за його діяльністю).

Зважаючи на близькість економічної й фінансової галузей, у їхньому складі є частина спільної лексики (*авераж, аверажний, безфондовий, вальвація, дилінг, дилінговий, диспонент* та ін.). В одинадцятитомному словнику зафіксовано чотири таких слова.

Багато термінів економіки, так само як і історії, зазнали змін через перехід держави до нового суспільно-політичного ладу та інших соціально-економічних відносин (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

СУМ-11	СУМ-20
БІЗНЕС, у, ч. Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі.	БІЗНЕС, у, ч. 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.
КАПІТАЛ, у, ч. 1. Вартість, що дає її власникові-капіталістові додаткову вартість унаслідок визиску робочої сили найманих робітників.	КАПІТАЛ, у, ч. 1. Вартість, яка є засобом отримання додаткової вартості.
НАДВА́РТИСТЬ, тості, <i>ж., ек.</i> Вартість, створювана працею найманого робітника зверх вартості його робочої сили і привласнювана капіталістом.	НАДВА́РТИСТЬ, тості, <i>ж., екон.</i> Додана вартість.

НАДПРИБУТОК, тку, ч., ек. Прибуток, що значно перевершує середню норму прибутку в капіталістичному суспільстві.	НАДПРИБУТОК, тку, ч., екон. Прибуток у господарстві, що значно перевершує середню норму прибутку; додатковий прибуток.

На відміну від СУМа-11 іменникова лексика в СУМі-20 становить близько сімдесяти відсотків від усієї термінології цієї галузі (у СУМі-11 – п'ятдесят відсотків). Це запозичені одиниці, що активно поповнили лексичний склад української мови у зв'язку з розвитком світової економіки і її активним входженням до пострадянського простору.

У СУМі-20 з'явився ряд термінів для фіксації найменувань у широкій за своїм спектром сфері діяльності – маркетингу: *банер, бренд, брендинг, маркетинг, демаркетинг*.

Проведене порівняльне дослідження термінологічної лексики двох словників продемонструвало, що в Словнику української мови у 20-ти томах кількість історичних термінів збільшилася майже у два рази (порівняно зі Словником української мови в 11-ти томах). Одним зі шляхів поповнення лексики стало розширення реєстру СУМа-20 за рахунок слів на позначення об'єктів, явищ, понять, осіб тощо, які належать до всесвітньої історії та до історії України різних часових періодів, що існували, але не були зафіксовані в СУМі-11. Наприклад: АГО́РА, и, ж., іст. Торгова площа і місце народних зібрань у давньогрецьких містах; АЇ́Л, у, ч. 1. іст. У киргизів та алтайців у минулому – селище кочівників, звичайно населене членами однієї родини; БУЛАНЖИ́ЗМ, у, ч., іст. Рух у Франції в кінці ХІХ ст., метою якого було встановлення військової диктатури; ЗАДУНА́ЙЦІ, ців, мн. (одн. задунáець, áйця, ч.), іст. Козаки-запорожці Задунайської Січі; ХМЕ́ЛЬНИ́ЧЧИНА, и, ж., іст. Період в українській історії, пов'язаний з Визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького і його гетьмануванням (1648–1657 рр.); ЯСІ́РНИК, а, ч., іст. Полонений, взятий в ясир; БЕ́РІЇВЩИ́НА, и, ж., іст. Злочинна система масових незаконних репресій в СРСР під час перебування Л. П. Берії на

посаді народного комісара внутрішніх справ (1938–1945 рр.) і т. ін.

Зафіксовано також нові аббревіатури, хоча їх нараховується набагато менше, ніж у СУМі-11, наприклад: КДБ, КП(Б)У, ОУН, ЧОП.

Крім цього, історична термінологія зазнала змін через переосмислення понять, які раніше тлумачилися згідно з тодішньою ідеологією (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

СУМ-11	СУМ-20
БЛОГВАРДІЄЦЬ, йця, ч. Член антирадянської контрреволюційної військової організації, а також той, хто воював проти Радянської влади в лавах білої гвардії; контрреволюціонер.	БЛОГВАРДІЄЦЬ, йця, ч., <i>іст.</i> Учасник військових формувань, які під час громадянської війни 1917–1922 рр. боролися проти радянської влади, військ УНР, загонів анархістів і т. ін. за відновлення колишньої Російської імперії.
БІЛЬШОВІЗМ, у, ч. Ідейні, теоретичні, стратегічні й тактичні основи революційного пролетарського руху та революційного перетворення капіталістичного суспільства в комуністичне, розроблені В. І. Леніним на основі досвіду боротьби російського і міжнародного робітничого класу.	БІЛЬШОВІЗМ, у, ч., <i>іст.</i> 1. Ідейна течія і політичний рух радикальних марксистів на початку ХХ ст. у Російській імперії, які мали на меті захоплення влади і встановлення диктатури пролетаріату, а в подальшому – будівництво соціалізму і комунізму.
ДАШНА́К, а́, ч., <i>іст.</i> Член вірменської буржуазно-націоналістичної організації, що виникла в 90-х рр. ХІХ ст.	ДАШНА́К, а́, ч. Член однієї з найстаріших вірменських політичних партій «Дашнакцутюн»
ДЕНІ́КІНЩИНА, и, ж., <i>іст.</i> Режим білогвардійської контрреволюції на Півдні Росії і на Україні, окупованих у 1919–20-х роках денікінцями.	ДЕНІ́КІНЩИНА, и, ж., <i>іст.</i> Військово-політичний режим на півдні Росії та частині України, окупованих у 1919–20 рр. денікінцями.

Спортивна термінологія (збільшилася майже вдвічі) розширила свої межі в реєстрі СУМа-20 за рахунок нових слів, що стосуються боксу (АПЕРКОТ, у, ч., *спорт*. У боксі – удар знизу вгору в підборіддя або в корпус суперника, ДЖЕБ, а, ч., *спорт*. У боксі – прямий удар витягнутою рукою, ІНФАЙТИНГ, у, ч., *спорт*. У боксі – бій на близькій дистанції, СВІНГ, у, ч. 1. *спорт*. У боксі – боковий удар зі значної відстані).

Крім того, з'явилося багато номінацій на позначення людей, які займаються певним видом спорту (КРОСМЕН, а, ч., *спорт*. Учасник кросу (у 1 знач.), НАПІВЗАХИСНИК, а, ч., *спорт*. Гравець напівзахисту; півзахисник, РАЛІСТ, а, ч., *спорт*. Людина, що займається ралі, ШАЙБІСТ, а, ч., *спорт*. Спортсмен, який грає в хокей із шайбою та ін.), спортивних змагань (АВТОМАРАФОН, у, ч., *спорт*. Перегони на автомобілях або мотоциклах із подоланням великих відстаней, БЛІЦ-ТУРНИР, у, ч. Вид спортивного змагання (перев. у шахи, шашки) за максимально короткий час, ПЛЕЙ-ОФ, *невідм.*, *спорт*. Спортивні змагання, програш у яких означає вибування з них).

Поповнилася новими лексемами також тематична група на позначення понять, що стосуються спортивних ігор (АЙСИНГ, у, ч. 1. *спорт*. У хокеї з шайбою: прокидання шайби через усі зони при рівній кількості гравців на майданчику, НАВІС², а, ч., *спорт*. У футбольній грі – різновид передачі м'яча гравцеві у випадку, коли м'яч летить зверху, ОВЕРТАЙМ, у, ч. 1. *спорт*. Додатковий час (у футболі, хокеї), який призначають після основного, коли необхідно виявити переможця).

Термінологія з математики розширила свій склад приблизно на вісімдесят відсотків і найбільше поповнилася словами на позначення:

1) геометричних ліній (АСИМПТОТА, и, *жс.*, *мат*. Пряма, яка не має жодної спільної точки з певною кривою, що необмежено наближається до неї, ІНДИКАТРИСА, и, *жс.*, *мат*. Крива, за допомогою якої можна отримати наочне уявлення про зміни векторів у просторі або площі, ОВОЇД, а, ч., *мат*. Плоска крива яйцеподібного перерізу; овал з однією віссю симетрії);

2) математичних функцій, які на відміну від одинадцятитомного Словника не належать до тригонометрії (ЕКСПОНЕН-

ТА, и, ж., мат. Те саме, що Показникова функція (див. функція), МАЖОРА́НТА, и, ж., мат. Функція, значення якої не менше від відповідних значень цієї функції, МІНОРА́НТА, и, ж., мат. Дві функції, значення першої із яких не менше, а другої не більше відповідно від значень даної функції);

3) геометричних фігур, тіл – в основному як запозичених синонімів до українських відповідників (ГЕКСАГО́Н, а, ч., мат. Те саме, що шестикутник, ГЕКСА́ЕДР, а, ч., мат. Багатогранник із шістьма гранями (напр., куб, п'ятикутна піраміда), ІКОСА́ЕДР, а, ч., мат. Те саме, що двадцятигранник, ФРАКТА́Л, у, ч. 1. мат. Фігура складної конфігурації);

4) математичних дій (АЛГЕБРИЗУВА́ТИ, АЛГЕБРАЇЗУВА́ТИ, *у́ю, у́еш, недок. і док., що, мат.* Зводити до алгебричного (алгебраїчного) вигляду, АПРОКСИМУВА́ТИ, *у́ю, у́еш, недок. і док., що, мат.* Здійснювати апроксимацію, ІНТЕРПОЛЮВА́ТИ, *ю́ю, ю́еш, недок. і док., що, мат.* Здійснювати інтерполяцію (у 2 знач.) і т. ін.).

У цій терміносистемі з'явилася значна кількість відіменникових прикметників на позначення властивостей, функцій, форми тощо чого-небудь (*аплікативний, апроксимаційний, асимптотичний, біноміальний, бінормальний, гексагональний, гелікоїдальний, гомеоморфний, радіанний* тощо). У реєстрі СУМа-20 зафіксовано й ад'єктиви із самостійним значенням (подібним до відіменникових), що є твірними для деяких субстантивів (*бієктивний – бієктивність, ізогональний – ізогональність, конформний – конформність, ортогональний – ортогональність* тощо).

Технічна терміносистема (збільшилася на 81 %) поповнилася в основному за рахунок слів, що позначають:

1) прилади, пристрої (АДСО́РБЕР, а, ч. Пристрій, у якому здійснюють адсорбцію, БРУСКОТРИМА́Ч, *а́, ч.* Пристрій для закріплення, підтримування брусків, ВАПОРИЗА́ТОР, а, ч. Косметичний апарат для розпарювання шкіри обличчя, ГІДРОБУ́Р, а, ч., *техн.* Пристрій, який утворює лунки для саджанців за допомогою струменя води, ПРОГИНОМІ́Р, а, ч., *техн.* Прилад для вимірювання прогинів і т. ін.).

2) спеціалістів цієї галузі (ВІДЖИМА́ЛЬНИК, а, ч., *техн.* Робітник, який займається віджиманням, УКА́ТНИК, а, ч., *техн.* Той, хто займається укачуванням, УТО́ЧНИК, а, ч., *техн.* Прокладальник утка; робітник, який виготовляє уток для ткання). Крім цих назв, у словнику зафіксовано також двозначні й тризначні терміни, що в першому випадку позначають річ (прилад, пристрій), а в другому – людину (спеціаліста). Наприклад: ГАЗИФІКА́ТОР, а, ч. 1. Апарат для зберігання рідкого кисню, азоту, водню тощо і перетворення його на газ. 2. Апарат для перетворення на газ твердого або рідкого палива. 3. Фахівець, який здійснює газифікацію (у 2 знач.), НАМО́ТУВАЧ, а, ч. 1. *техн.* Механізм, який забезпечує намотування чого-небудь. 2. Той, хто займається намотуванням чого-небудь.

Термінологія з музикознавства розширилася трохи більше ніж наполовину та суттєво поповнилася новою лексикою, яка йменує:

1) музичні темпи (АНДАНТІ́НО, *незм. і невідм., с., муз.* 1. Повільно, дещо швидше, ніж анданте (про темп виконання музичного твору), ВІВА́ЧЕ, *муз. 1. присл.* Швидко, жваво (про темп виконання музичного твору, швидший від алегро, але повільніший від престо), ВІ́ВО, *присл., муз.* Жваво, швидко (про темп виконання музичного твору, близький до віваче), ЛЕ́НТО, *незм. і невідм., с., муз.* Повільний темп, швидший за ларго);

2) музичні інструменти (БО́МБІКС, а, ч., *муз.* Старовинний грецький духовий музичний інструмент, ВІ́БРАФОН, а, ч., *муз.* Ударний музичний інструмент, що складається з розміщених у два ряди і поєднаних із набором трубок-резонаторів металевих пластинок, по яких ударяють спеціальними паличками, КОБУ́З, а, ч., *муз.* Узбецький струнний смичковий музичний інструмент, МАНУА́ЛЬ, і, *ж., муз.* Клавіатура для рук у музичних інструментах (орґана, фісгармонії, клавесина), СІ́РИНКС, а, ч., *муз.* Духовий музичний інструмент, різновид багатоствольної флейти та багато ін.);

3) музичні твори (ІНТРА́ДА, и, *ж., муз.* Інструментальна п'єса урочистого, величного характеру (вступна частина сюїти), КАМПА́НЕЛА, и, *ж., муз.* Музична п'єса, в якій відтворюється звучання дзвіночків, НОВЕЛÉТА, и, *ж. 1. муз.* Невеликий

музичний твір (звичайно для фортепіано) без усталеної точної форми, РИЧЕРКА́Р, я, ч., муз. У західноєвропейській музиці XVI–XVII ст. поліфонічна п'єса, в якій різні голоси по черзі знаходять тему; попередник фуги).

Особливістю музичної термінології є поширена внутрішньосистемна полісемія. Це переважно терміни, що позначають одночасно музичні темпи й частини музичних творів (АНДАНТІ́НО, незм. і невідм., с., муз. 1. Повільно, дещо швидше, ніж анданте (про темп виконання музичного твору). 2. Музичний твір або його частина, що виконується в такому темпі). Хоча багатозначність властива не тільки цим поняттям. Зафіксовано навіть терміни з трьома значеннями, наприклад: БУРДОН, а, ч., муз. 1. Неперервний і незмінний за висотою звук відкритих струн щипкового і смичкового інструментів, басових трубок волинки та ін. 2. Не скорочувані пальцями під час гри струни щипкових і смичкових музичних інструментів. 3. Басовий регістр органа; ОБЛІГА́ТО, невідм., муз. 1. присл. Обов'язково (про дотримання певних правил, прийомів виконання музичних творів). 2. Обов'язковий для виконання (про партію інструмента чи голосу в будь-якому музичному творі). 3. невідм., с. У давній поліфонічній музиці – частина музичного твору, що відповідає чітко визначеним правилам.

У цій царині зафіксовано також багато термінів іншомовного походження (переважно на позначення музичних темпів і творів), які отримали інше написання у зв'язку зі зміною правопису 1993 року. Наприклад: *алегретто* – *алегрето*, *інтермецо* – *інтермецо*, *піаніссімо* – *піанісімо*, *фортіссімо* – *фортісімо* тощо.

Музична термінологія поповнилася ще однією тематичною групою – музичні стилі: *бард-рок*, *бібоп*, *біг-біт*, *диско*, *техно*.

Термінологія з анатомії в СУМі-20 порівняно з СУМом-11 представлена значно менше, її кількість збільшилася менше ніж наполовину. Розширили реєстр в основному одиниці, що ввійшли до групи слів на позначення:

1) м'язів (це найчисельніша за кількістю доданих термінів група): (АБДУ́КТОР, а, ч., анат. М'яз, який здійснює відведення

кінцівки або її частини (наприклад, руки, ноги, пальця); відвідний м'яз, ПРОНАТОР, а, ч. 1. *анат.* М'яз, за допомогою скорочення якого здійснюється пронація, СИНЕРГІСТИ, ів, *мн., анат.* М'язи або група м'язів, які діють спільно в одному й тому напрямі стосовно іншого м'яза, ТРИЦЕПС, а, ч., *анат.* Триголовий м'яз та ін.);

2) нервової системи (НЕВРІН, у, ч., *анат.* Оболонка нервового стовбура, НЕВРОБЛАСТ, а, ч., *анат.* Зародкова нервова клітина, НЕВРОФІБРІЛИ, іл, *мн., анат.* Тонкі волокна в тілі нервової клітини та її відростках, які беруть участь у проведенні імпульсу по нервовій системі).

Крім того, у СУМі-20 з'явилися прикметники, утворені на основі відповідних іменників, що були зафіксовані в СУМі-11. Причому частина з них утворює варіантні пари (паралельне вживання різних суфіксів). Наприклад: *аортний* і *аортальний*, *артерійний* (в одинадцятитомному Словнику – *артеріальний*), *колагеновий*.

Сільськогосподарська термінологія в СУМі-11 становила одну з найбільших терміносистем. У Словнику української мови у 20-ти томах ця лексика розширилася трохи більше ніж на чверть. Поповнили його реестровий склад в основному поняття на позначення:

1) сільськогосподарської техніки, знярядь праці (БУРТО-НАКРИВАЧ, а, ч., *с. г.* Машина або пристрій для накривання землею буртів бульбоплодів, буряків, силосу і т. ін., КАРТОПЛЕКОМБАЙН, а, ч., *с. г.* Комбайн, пристосований для викопування картоплі, НАВІСКА, и, *ж., с. г.* Спеціальне обладнання роздільно-агрегатного типу, яке на відміну від причіпного вмонтовують, навішують на корпусі трактора сільськогосподарських машин, призначене для управління ним із робочого місця тракториста, СТЕБЛЕПІДНІМАЧ, СТЕБЛОПІДНІМАЧ, а, ч., *с. г.* Пристосування на збиральних машинах для випрямлення полеглих стебел);

2) хвороб рослин та тварин (АСКОФЕРОЗ, у, ч., *с. г.* Інфекційна хвороба личинок бджіл, МАКРОСПОРИОЗ, у, ч., *с. г.* Грибкове захворювання картоплі, МАЛЬСЄКО, *невідм., с., с. г.* Грибкове захворювання цитрусових культур, що характери-

зується опаданням листя, плодів, засиханням пагонів, гілок, дерев, СТРИК², у, ч., с. г. Вірусна хвороба помідорів, картоплі, огірків тощо, під час якої на листках, стеблах і плодах рослин з'являються коричнево-бурі плями й смуги).

З'явилася значна кількість прикметників із самостійними значеннями, серед яких є полісемічні, причому зафіксовано й внутрішньогалузеву багатозначність термінів (БЕЗВІДВАЛЬНИЙ, а, е, с. г. 1. Який здійснюється без обороту шару ґрунту плугами зі знятими відвалами. 2. Призначений для оброблення ґрунту без обороту шару землі, КАРТОПЛЕЗБИРАЛЬНИЙ, а, е, с. г. Признач. для механізованого збирання врожаю картоплі, ШЕСТИРЯДНИЙ, а, е. ... 2. с. г. Признач. для одночасного оброблення шести рядів).

Отже, згідно з проаналізованим матеріалом, найбільше термінологічною лексикою в Словнику української мови у 20-ти томах порівняно зі Словником української мови в 11-ти томах поповнилися такі великі галузі: медицина – близько 1287 одиниць (більше 200 %), історія – близько 789 одиниць (понад 80 %), біологія – близько 781 одиниці (приблизно 300 %), геологія – близько 683 одиниць (понад 200 %), фізика – близько 494 одиниць (близько 150 %), лінгвістика – близько 445 одиниць (понад 100 %) тощо.

2.1.3. Поповнення Словника української мови у 20-ти томах термінами на позначення нових галузей знань

У Словнику української мови у 20-ти томах, крім нової лексики, яка поповнила терміносфери, зафіксовані Словником української мови в 11-ти томах, з'явилися терміни, що належать до галузей, яких у попередньому словнику не було представлено. Так, у порівнянні з СУМом-11 СУМ-20 розширив свій реєстр термінологією з інформатики, екології, окремо виділено палеонтологію, соціологію, а також уведено відповідні ремарки (*інформ.*, *екол.*, *соц.*, *палеонт.*).

У зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерної та обчислювальної техніки з'явилася нова наукова галузь – інформатика, що вивчає природу інформації, методи її отримання, зберігання, оброблення, передавання з використанням комп'ютерних техно-

логій і прогресивних засобів комунікації. Швидке зростання інформаційного обміну у сфері культурних, наукових та технічних комунікацій викликало потребу в номінації значної кількості нових понять – продуктів пізнавальної та творчої діяльності людини, уточнення окремих термінів, а інколи й перебудови поняттєвого апарату наукових дисциплін і відповідних термінологій [124, с. 4].

Отже, СУМ-20 суттєво поповнився термінологічною лексикою з інформатики, яка на сьогодні посідає в ньому дев'яте місце серед інших галузей знань, що свідчить про стрімкий розвиток цієї наукової сфери. У термінології з інформатики наявні іменники, невелика кількість похідних прикметників і деякі дієслова. Це переважно терміни, які стосуються комп'ютерних технологій та інформаційних мереж.

Зафіксовані лексеми переважно однозначні, хоча є й багатозначні, які, як правило, вживаються, ще в якійсь іншій галузі. Наприклад: АНТИВІРУС, у, ч. 1. *фарм.* Лікувальний препарат, який складається з фільтрату культур мікробів і має властивість затримувати розмноження саме того виду мікробів, із якого його одержали. 2. *інформ.* Програма, що виявляє вірус в пам'яті комп'ютера і нейтралізує його дію; ДЕСТРУКТОР, а, ч. 1. *біол.* Організм, який у процесі життєдіяльності перетворює органічні залишки в неорганічні речовини. 2. *інформ.* Спеціальний метод, що слугує для деініціалізації об'єкта, наприклад, для звільнення пам'яті.

Крім багатозначних слів, у цій галузі зафіксовано кілька термінів, що є омонімічними з одиницями інших царин (*біт* (інформатика й музика), *вінчестер* (військова лексика й інформатика), *дек* (морська лексика й інформатика), *демон* (релігія, міфологія й інформатика), *директорія* (історія й інформатика), *сайт* (інформатика й біологія) тощо).

У складі термінології з інформатики нараховується сім тематичних груп:

1. Назви програм: *антивірус, архіватор, браузер, драйвер.*
2. Назви на позначення мов програмування: *автокод, бейсик, паскаль.*

3. Найменування частин комп'ютера: *відеокарта, вінчестер, джойстик, дисковід.*

4. Найменування фахівців інформаційної галузі: *адміністратор, блогер, веб-адміністратор, веб-майстер.*

5. Назви одиниць вимірювання інформації: *біт, гігабайт, кілобайт, терабайт.*

6. Назви процесів: *індексація, інсталяція.*

7. Назви понять, що стосуються Інтернету: *веб-сайт, веб-сервер, веб-сторінка, Інтернет.*

Термінологія з екології складається в основному з іменникової лексики на позначення розділів цієї науки, екологічної безпеки, а також із кількох похідних прикметників. Особливістю поданих екологічних понять є їхня однозначність, окрім одного слова: БЮЦІКЛ, у, ч., екол. 1. Найбільший екологічний підрозділ біосфери (суходіл, море та внутрішні водойми). 2. Закономірна зміна фаз або стадій розвитку організму.

Майже всі зафіксовані в СУМі-20 терміноодиниці вживаються з першою частиною біо- (*біогеоценологічний, біогеоценологія, біогеоценологічний, біогумус, біоекономіка, біоекос, біокліматичний, біокліматологія* тощо).

Екологічну термінологію в реєстрі Словника можна поділити на три тематичні групи:

1. Назви розділів екології: *біогеоценологія, біоекономіка, біокліматологія.*

2. Назви понять, що стосуються живих організмів: *біоекос, біом, біомаса, біотип.*

3. Назви понять, що пов'язані зі збереженням життя на Землі: *авторегуляція, біоочищення, біотестування.*

Також в СУМі-11 було зафіксовано кілька слів на позначення соціологічної термінології, проте в СУМі-20 завдяки розширенню складу цієї галузі знань було введено відповідну ремарку. Хоча зазначена терміносфера поки що не нараховує багато одиниць. Лексика із соціології, зафіксована у двадцяти-томному словнику, вживається переважно на позначення певних суспільних течій, процесів, рухів, груп тощо (*вождизм, депопуляція, егрегор, етнізація, етнікос* і т. ін.).

Зважаючи на збільшення в сучасній науково-популярній, фантастичній літературі тощо кількості понять, що стосуються вимерлих тварин і рослин, запропоновано виокремити палеонтологію як окрему галузь біологічної науки. Натомість у Словнику української мови в 11-ти томах виділено такі підрозділи, як ентомологія, іхтіологія, орнітологія, а в Словнику української мови у 20-ти томах лексику названих галузей подано в складі зоології, оскільки виокремлення тільки цих підрозділів було не зовсім логічним. До того ж досить часто лексеми, що належать до зазначених галузей, в одинадцятитомному словнику позначені ремаркою «зоол.» Лінгвістична термінологія, що розділялася в СУМі-11 двома ремарками – «лінгв.» і «грам.» (лінгвістика і граматика), у СУМі-20 позначатиметься лише «лінгв.».

Таким чином, термінологія як невід’ємна частина загальнолітературної мови є суттєвим складником реєстрів Словників української мови в 11-ти й 20-ти томах. Аналіз цих двох праць із погляду представлення термінів як систематизованої сукупності лексичних одиниць на позначення спеціальних понять науково-теоретичної та професійно-практичної діяльності людини дає змогу побудувати модель мовної картини розвитку й збагачення української термінології. Об’єктом нашого дослідження в цьому розділі стали найбільші за обсягом і кількістю тематичних груп терміносистеми в обох працях. Порівняльний аналіз галузевої лексики в СУМі-11 і СУМі-20 показав, що її склад у другому збільшився майже вдвічі. Як бачимо з дослідження, найбільшою кількістю нових терміно-одиниць поповнилася медична галузь. Значно розширила свій склад біологічна терміносистема, історія, лінгвістика та ін. Серед нових галузей знань, зафіксованих у СУМі-20, провідне місце посідає інформатика.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ПОПОВНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 20-ТИ ТОМАХ

3.1. Особливості термінологічного словотворення

Розвиток мови зумовлений значною мірою розвитком її словотвірної системи, становленням нових словотвірних моделей слів, заміною старих чи зменшенням їхньої продуктивності й багатьма іншими чинниками. Установлення тенденцій розвитку словотворчих процесів, удосконалення теорії й практики лексикографії завжди були найважливішими проблемами мовознавчих досліджень.

Аналіз шляхів і особливостей еволюції термінології повинен бути першочерговим завданням науки, оскільки «...без цього сучасному термінознавству загрожує небезпека перетворитися на суто описову науку, яка фіксує окремі сторони пластів спеціальної лексики, без узагальнення результатів окремих досліджень і спроб їхньої інтерпретації, і, отже, нездатну дати спеціалістам-предметникам уявлення про сутність термінологічних явищ» [32, 171]. Тому розгляд галузевої термінології як частини системи загальнолітературної мови потребує ґрунтовного аналізу не тільки з лексико-семантичного, а й зі словотвірного погляду для з'ясування структури, специфічних ознак, а також загальних механізмів творення нових термінів.

Словотворення термінологічної лексики як частини мовної системи висвітлено певною мірою в працях багатьох науковців (Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, Л. О. Симоненко, Ф. О. Нікітіної, А. С. Д'якова та інших).

Термінологічна лексика є частиною загального словникового складу мови, тому на ній також позначається дія всіх законів мови, зокрема й словотвірних. Для нових об'єктів номінації використовують наявні в мові способи словотворення, лексичні ресурси національної мови, лексику інших мов.

Розглядаючи деривацію термінів, науковці звертають увагу на її певні специфічні особливості. Так, досліджуючи термінологічну систему російської мови, В. П. Даниленко з'ясувала найтипівіші для термінологічного словотворення ознаки. Зокрема, науковець звертає увагу на створення термінів представниками конкретних галузей діяльності «...під тиском певної практичної необхідності» [39, с. 91]. Проте це не означає, що термінологічна лексика зі своїх спеціальних ділянок ніколи не мігрує. Навпаки, значна частина одиниць дуже швидко стає загальноновживаною, потрапляє в словники загальнолітературної мови. Але виникають терміни в професійному середовищі й уживаються в суто термінологічній функції тільки в науковій мові (у спеціальній літературі та в професійному спілкуванні [39, с. 91]. Крім того, В. П. Даниленко зауважує, що словотвірний акт утворення спеціального найменування дещо складніший від аналогічного процесу для загальноновживаного слова. «Якщо для другого достатнім можна вважати використання одного з наявних способів словотворення, то для терміна необхідне ще словесне розкриття змісту термінологічної номінації, тобто дефініції поняття» [39, с. 94].

Важливою ознакою термінологічного словотворення є також те, що цей процес завжди свідомий, а не стихійний. «Терміни, – зазначав свого часу Г. О. Винокур, – не «з'являються», а «придумуються», «творються» у зв'язку з усвідомленням їх необхідності» [13, с. 24]. Підтримують цю думку й українські вчені, зауважуючи, що «...однією з суттєвих особливостей спеціальної термінології є те, що вона найбільш піддається свідомому втручання носіїв мови в її творення, вона становить найбільш керовану групу лексики літературної мови» [121, с. 97].

Важливою ознакою словотворення галузевої лексики є те, що функції словотворчих морфем у термінології дещо ширші, ніж у загальнолітературній мові. Оскільки такі морфемні спрямовані на вираження певних значень у певних терміносистемах, то в термінології вони виконують класифікаційну функцію.

Дослідниця словотвірних особливостей української термінології Ф. О. Нікітіна зробила висновок, що виникнення нових

словотвірних моделей є характерним і для загальнонаціональної, і для термінологічної лексики. Науковець зазначає також, що на українську термінологію має вплив російська наукова й технічна термінологія. «Під впливом російської термінології в українській утворюються терміни-прикметники від іменників із суфіксом -ість, такі, як *імовірнісний, ємнісний, цілісний* та деякі інші» [123, с. 12]. Хоча в останні роки спостерігаємо й зворотний процес: українська лексика, зокрема й термінологічна, позбавляється від необґрунтованих запозичень із російської мови. Яскравим прикладом цього є, скажімо, обмеження у вживанні віддієслівних іменників із суфіксом -к- (*вибілка, вигонка, виковка, вичистка* і т. ін.), натомість активніше використання слів із формантом -нн- (-анн-, -янн-, -енн- і под.) (*вибілювання, розроблення, оброблення* тощо).

Ще однією особливістю термінотворення є те, що в сучасній термінології збільшується кількість інтернаціональних термінів, побудованих, зокрема, за допомогою терміноелементів класичних мов. Відносна семантична однозначність цих терміноелементів дозволяє в переважній більшості випадків уникати полісемії. До того ж у галузевих терміносистемах знаходять поширення «гібридні» терміни, які сполучають у своєму складі інтернаціональні терміноелементи або афікси з морфемами рідної мови. «Гібридизація» може набувати різних форм: а) сполучення запозиченого або інтернаціонального кореня з незапозиченим афіксом: *програмування, шліфувальник* та ін.; б) сполучення запозичених або інтернаціональних афіксів з незапозиченим коренем або основою: *антигромадський, ультракороткий, мікровідстань* та ін. [123, с. 14].

Отже, словотворення термінологічної лексики відбувається переважно за тими самими принципами, що й загальноновживаних слів. Проте функції словотворчих морфем у термінології ширші, оскільки виконують класифікаційну функцію. Також під час творення термінів більше залучаються інтернаціональні елементи. Зважаючи на те, що терміни значною мірою є штучними лексико-семантичними утвореннями, процес їхнього словотворення є завжди контрольованим, продуманим, і тому його смислова сутність

повинна відтворити той обсяг інформації, ту суму наукових знань, які допомагають розкрити зміст поняття.

Оскільки саме термінологічна лексика стала головним джерелом поповнення й розширення словникового складу будь-якої високорозвиненої національної мови, що є результатом науково-технічного прогресу, то «...звідси випливає необхідність виявити, які словотвірні моделі, які словотвірчі форманти загальнонавчаної мови використовуються в термінологічній системі, який характер її взаємодії із загальнонавчаною мовою» [189, с. 52–53].

3.2. Морфологічний спосіб творення термінів

Більшість слів української мови утворюється морфологічним способом. Не становить тут винятку й галузева лексика. Як відомо з праць мовознавців, загальні закономірності морфологічного словотворення єдині для всієї мови загалом. Утворення термінів і слів загального вжитку відбувається в основному за тими самими словотвірними моделями. Однак щодо термінології морфологічний спосіб, як зауважує В. П. Даниленко, має низку важливих відмінних ознак. Насамперед дослідниця наголошує, що в термінотворенні загалом значно ширшим і різноманітнішим є коло засобів, що використовуються як терміноелементи. Царині термінолексики властиве набагато ширше в порівнянні із загальнолітературною мовою вживання власних імен у ролі похідних основ. Крім цього, за словами В. П. Даниленко, «...для термінологічної деривації характерне активніше, ніж у загальнолітературному морфологічному словотворенні, використання всіх можливих засобів і прийомів словотворення. У термінології в однаковій мірі активні й суфіксація, і префіксація, і суфіксація з префіксацією, а також словоскладання, словоскладання з афіксацією...» [39, с. 113]

На думку українських учених Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, під час творення термінології української мови на основі морфологічного способу провідне місце займає афіксація. Саме в «...морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної

систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [133, с. 167].

Як показав матеріал дослідження, морфологічний спосіб (близько 80 %), зокрема афіксація, посідає центральне місце й під час творення нових термінів, зафіксованих у Словнику української мови у 20-ти томах. Морфологічний словотвір галузевої лексики розглядатимемо за частиномовним принципом, оскільки в тлумачному словнику вона представлена основними самостійними частинами мови, які мають своєрідні дериваційні особливості.

3.2.1. Словотворення термінів-іменників

Згідно з результатами дослідження, у Словнику української мови у 20-ти томах нова іменникова термінологія становить близько 73 % від усієї галузевої лексики, утвореної за допомогою морфологічної деривації. Серед способів словотворення значною продуктивністю відзначаються суфіксальний, префіксальний способи й композиція, дещо нижча продуктивність спостерігається в суфіксально-префіксального способу та абревіації.

Характерною особливістю іменникових термінів є те, що в їхньому складі наявні іншомовні афіксальні одиниці, утворені від однієї лексичної основи. Внутрішня структура однієї групи таких слів виявляється мотивованою в українській мові, а структура іншої залишається немотивованою. Мотивованими в словотворчому відношенні є такі афіксальні запозичення, основа яких чітко сприймається як тотожна з основою інших наявних уже в українській мові семантично споріднених слів. До немотивованих афіксальних утворень від однієї основи іншомовного походження належать насамперед такі нові терміни, основа яких не входить до складу іншомовних слів, що були відомі вже в українській мові раніше [120, с. 65].

3.2.1.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-іменників

Високу продуктивність в іменниковому термінологічному словотворенні виявляє суфіксальний спосіб, за допомогою якого утворюються нові терміни на основі іменників, прикметників і дієслів.

Відіменникові субстантиви

Проведене дослідження продемонструвало, що більшу частину нових термінів у Словнику української мови у 20-ти томах, утворених за допомогою суфіксів, становлять відіменникові субстантиви. І це цілком зрозуміло, адже зміни в суспільному житті особливо потребують нових номінацій на позначення осіб, понять, явищ, предметів тощо.

Під час творення дериватів, зокрема назв осіб, від іменників велику продуктивність виявив суфікс **-ник** (*арбалетник, каротажник, колодник, ландшафтник, насосник, шаблонник, ясирник*). Він уживається переважно в словах, що є назвами осіб за родом діяльності, соціальним становищем, званням тощо (*апретурник, гранітник, грохотник, дренажник, елеваторник, макетник*). Розглянуті найменування належать до різних галузей знання.

Досить продуктивним під час творення термінів, доданих у СУМ-20, є суфікс **-ист (-іст, -іст)**. Деривати цього типу словотворення позначають осіб, які пов'язані з певною установою, предметом, сферою діяльності. Це переважно слова іншомовного походження на позначення термінологіки із царин філософії, спорту й музики (*альтист, антропоніміст, батутист, брасист, гедоніст, дзюдоїст, домбрисст, пенальтист, раліст, шайбіст*).

Іменники на означення діяча, зафіксовані в СУМі-20, утворюються також за допомогою суфіксів **-ер (-ор, -тор)**. Зазначені терміни становлять масив лексики з основами іншомовного походження й використовуються в різних галузях (*атрибутор, блогер, вакцинатор*). Також згадані суфікси вживаються на позначення знарядь, механізмів, приладів тощо,

поширених переважно в технічній галузі (*баластер, гідролізер, екструдер, інверсор, коліматор*).

Частину іменників, зафіксованих у реєстрі СУМа-20, утворено за допомогою суфікса **-к(а)**. Це субстантиви жіночого роду, що походять від іменників чоловічого роду й позначають особу як виконавця певної дії (за заняттям, професією і т. ін.), фахівця із чого-небудь: *акціонерка, атлетка, болгаристка, брасистка, віндсерфінгістка, цивілістка, шаблістка*. Як показав аналіз, такі одиниці наявні в різних галузях, а особливо багато нараховується їх у спорті.

З названим словотвірним значенням виступають також деривати із суфіксом **-иц(я) /-ниц(я)**, що утворені від співвідносних назв чоловічого роду. Ці найменування належать переважно до спеціальної й технічної термінології (*брикетувальниця, вакуумниця, віджимальниця, декатирувальниця, держательниця, насосниця, рихтувальниця, укатниця*).

Невелику групу в Словнику української мови у 20-ти томах становлять деривати словотвірного типу із суфіксом **-ець (-овець, -івець)** у назвах осіб з основним словотвірним значенням: «особа за належністю до ідеологічного, суспільного, політичного, релігійного і т. ін. напрямку, угруповання». Ці терміни зазвичай утворюються від власних імен та деяких абревіатур і вживаються переважно на позначення історичної лексики (*абверівець, вермахтівець, ковпаківець, мазепинець, наливайківець, низовець, чоповець*).

У досліджуваному словниковому матеріалі зафіксовано невелику кількість термінів із суфіксом **-щин(а) / -чин(а), -івщин(а)**, що утворені, як і частина дериватів із суфіксом **-ець (-овець, -івець)**, здебільшого від власних імен історичних осіб, але, на відміну від попереднього типу, позначають історичні періоди, події, пов'язані з діяльністю особи, названої коренем слова (*беріївщина, біронівщина, корніловщина, наливайківщина, Хмельниччина*).

Словотвірний тип із суфіксом **-ств(о) / -цтв(о)** належить також до активних у досліджуваному матеріалі. За його допомогою від основ іменників утворено терміни, що вживаються на позначення стану, соціального становища, галузі

виробництва, діяльності тощо (*адвокатство, аудиторство, баронетство, віконтство, годинникарство, грибівництво, дилерство, донорство, емісарство, індиківництво*).

Продуктивністю під час творення нових термінів-іменників відзначається також суфікс **-ик(а) / -ік(а)**. До цього типу належать деривати, що позначають галузь науки, науковий напрям, сферу діяльності певної особи тощо (*аксіоматика, біблеїстика, гідроніміка, морфеміка, патроніміка*).

Досить активним є також словотвірний тип із суфіксом **-изм (-ізм)**. Деривати із зазначеним афіксом мотивовані іменниками на позначення власних і загальних назв (осіб, предметів тощо). Уживаються з такими основними значеннями: 1) наукове вчення, релігійний, суспільно-політичний і т. ін. напрям, течія, система поглядів (*абсурдизм, брахманізм, ведизм, вішнуїзм, вождизм, гандизм, гонгоризм*); 2) назва хвороби (*аутизм, ботулізм, гашишизм*).

Частину термінологічної лексики Словника української мови у 20-ти томах становлять деривати словотвірного типу із суфіксом **-ит (-іт)**, що є назвами захворювань людського організму, мотивованими назвою хворого органа, тканини. Зазначені найменування належать до медичної галузі (*аортит, артеріт, вагініт, везикуліт, уретрит*).

Відприкметникові іменники

Деривати, мотивовані прикметниками, на відміну від субстантивних, не мають великої кількості словотворчих суфіксів. У СУМі-20 зафіксовано два типи таких морфем.

Досить продуктивним в утворенні нових термінів є суфікс з абстрактним значенням **-ість**. Із цією морфемою в СУМі-20 нараховується значна кількість відприкметникових іменників зі значенням якості, властивості, стану: *автохтонність, аглютинативність, адгезивність, апокрифічність, апіорність, вербальність, вігільність, дедуктивність, дискретність, конкордатність, ізогональність, ізотропність, імпліцитність, континуальність, мутагенність, поглинальність, позамовність, правочинність, прикметниковість, репризність, сумовність* тощо. Названий афікс поширений у термінах, які належать до різних галузей знань.

Другий словотвірний тип із суфіксом **-ізм (-изм)**, що має значення: «елемент певної системи, яку визначає мотивувальне слово», не відзначається високою продуктивністю. У СУМі-20 найбільше зафіксовано відприкметникових іменників із суфіксом **-ізм (-изм)** на позначення лінгвістичної (зокрема лексикологічної) термінології (*білорусизм, болгаризм, галицизм, радянїзм, чехїзм*).

Віддієслівні іменники

Значну кількість термінів у двадцятитомному словнику становлять віддієслівні іменники, утворені суфіксальним способом, що виникли внаслідок розширення продуктивності власне українського суфікса **-ач**. Деривати, що належать до цього типу, утворюються переважно від дієслів недоконаного виду, насамперед префіксальних, і мають такі основні словотвірні значення: 1) особа як виконавець певної дії, названої дієсловом: *вичитувач, відтискувач, відчужувач, зачіплювач, обсмолювач, розбраковувач*; 2) предмет (механізм, пристрій, інструмент і т. ін.), за допомогою якого виконується дія: *викорчовувач, випаровувач, випромінювач, відпарювач, відхилювач, запам'ятовувач, затінювач, накопичувач, осушувач*. Поширені ці терміни переважно в технічній галузі.

Від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ник (-льник)** (причому другий афікс набагато продуктивніший) активно утворюються найменування з першим значенням дериватів попереднього типу. Це переважно назви, що поширені в техніці або кількох терміносферах (слова з ремаркою «*спец.*»): *витравник, замірник, укатник, шлаківник, брикетувальник, віджимальник, візирувальник, закріплювальник, штовхальник, цементувальник*.

Високою регулярністю відзначаються також деривати із суфіксом **-нн(я) / -анн(я), -янн(я), -енн(я), -інн(я), -уванн(я), -юванн(я), -ованн(я)**, що становлять суттєву частину іменників-термінів, утворених від дієслів (як безпрефіксних, так і префіксальних) із загальним значенням опрідметненої дії (процесу): *абортування, абсорбування, авізування, бандажування, валютування, затюковування, зашлифування, кадміювання, купелювання, обліствіння*. Це переважно терміни, що вживаються

на позначення спеціальної лексики й частково понять біологічної та фінансової галузей.

З тотожним словотвірним значенням у СУМі-20 виступають також терміни із суфіксами **-аці(я) / -яці(я), -ці(я)**, що утворилися від дієслів на **-ува(ти)** з основами іншомовного походження (*авторизація, алергізація, архівація, буферизація, параметризація, реплікація*). Ці одиниці належать до різних галузей знання.

3.2.1.2. Префіксальний спосіб творення термінів-іменників

Характерною особливістю іменникового термінологічного словотворення в СУМі-20 є активність префіксації, причому вищу продуктивність мають запозичені префікси, широко вживані в попередні періоди розвитку української літературної мови (М. А. Жовтобрюх, О. Г. Муромцева, А. А. Москаленко, В. М. Русанівський) і на сучасному етапі (Д. В. Мазурик, О. А. Стишов, С. О. Соколова). Префіксація як спосіб творення нових слів поступається суфіксації, хоча в останнє десятиліття іменникова префіксація стала активнішою. Це пов'язано з певними внутрішньомовними та позамовними чинниками, що сприяють активізації в українській мові багатьох іншомовних морфем. Запозичені препозитивні одиниці на зразок анти-, архі-, де-, контр-, ультра-, екс- та інші стали виконувати роль префіксів, посівши помітне місце в системі української іменникової префіксації. Активне залучення подібних іншомовних елементів у сучасне українське словотворення сприяє загальній активізації префіксального способу творення іменників.

У досліджуваному матеріалі значну продуктивність серед власне українських префіксів виявив префікс **над-**, що вживається на позначення вищого ступеня градації якості якої-небудь субстанції. Значна кількість таких термінів функціонує в астрономії й фізиці (*надгалактика, надгігант, надзірка, надплинність, надпружність*). Префікс **пере-**, який указує на повторність дії або явища, має нижчу продуктивність і використовується під час творення лексем, що належать до

технічної та інших царин (*перемодуляція, переохолоджувач, перепромисел, перепростій*).

До поширених запозичених іменникових префіксів, що беруть участь у творенні сучасної української термінології (в СУМі-20) належать такі:

ана- – означає рух угору, підсилення, повторну або зворотну дію. Значна частина зазначених термінів належить до біологічної галузі (*анагенез, анатоксин, анафаза, анафронт*);

анти- – зі значенням протилежності чому-небудь; використовується для творення різногалузевих термінів (*антибільшовизм, антигормон, антидетонатор, антиелектрон, антикомунізм, антимистецтво, антинейтрон, антироман, антисвіт, антиядро*);

гіпер- – указує на перевищення норми, межі; широко вживається як складник медичних (*гіпервентиляція, гіперпигментація, гіперсекреція, гіперфункція*) та менше фізичних (*гіперзвук, гіпер'ядро*) термінів;

гіпо- – позначає заниження норми, межі (є антонімом до **гіпер-**). Як і попередній префікс, виявляє високу продуктивність під час творення медичних термінів, а також найменувань на позначення фізіологічних процесів (*гіпобіоз, гіпогалактія, гіпоглікемія, гіподинамія, гіпотермія, гіпофункція*);

де-/дез- – уживається в термінах, які називають одремінені дії та процеси, що є протилежними до названих мотивувальними словами. Лексика з аналізованим афіксом поширена в лінгвістичній, економічній, біологічній та інших галузях (*дедраматизація, демаркетинг, демутація, депрефіксація, десуфіксація, дерусифікація, дезадаптація, дезоксидація, дезурбанізм*);

прото- – означає первинність того, що названо мотивувальним словом. Префікс широкоживаний у терміноодинацях астрономічної галузі (*протогалактика, протозірка, протозоологія, протопланета, протосонце*);

ре- – виступає переважно в іменниках, які мотивуються як відповідними безпрефіксними іменниками, так і префіксальними твірними дієсловами. Цей префікс уживається в словах на позначення повторності якоїсь дії, явища, названих моти-

вувальним словом, і поширений в економічній термінології (*реакцептація, редублеман, реінвестиція, реновація*);

суб- – активний під час творення відіменникових субстантивів і позначає: 1) поняття, що перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з тими, що названі мотивувальними словами (*субакорд, субарктика, субознака*); 2) поняття, які стосовно названих мотивувальними словами є нижчими (*субвелетень, субкарлик, субконтроктава, субмотив*); 3) неповноту вияву тих якостей, що є в мотивувальному слові (*субдепресія*). Слова з розглянутим формантом поширені в музичній та астрологічній термінологіях;

супер- – означає поняття, що має вищу якість, властивість або підсилену дію в порівнянні з мотивувальним словом. Терміни із цим префіксом переважають у фізичній і математичній терміносистемах (*супергравітація, суперграфіка, супердивіденд, суперконцентрат, суперсиметрія, суперструна*);

ультра- – указує на дуже високий ступінь вияву ознаки в якомусь понятті, названому мотивувальним словом. Поширений у біологічній, фізичній царинах та в термінології, що належить до кількох галузей знань (*ультраакустика, ультравірус, ультраглина, ультраімперіалізм, ультраміноліт, ультраструктура, ультрафільтр, ультрацентрифуга*).

3.2.1.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-іменників

Відомо, що до префіксально-суфіксальних належать іменники, які утворюються одночасним приєднанням до твірної основи префікса й суфікса, а також ті субстантиви, що формуються на основі прийменниково-іменникових сполучень, у яких прийменники функціонують як префікси й реалізують свої словотворчі можливості разом із суфіксами.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення нових термінів-іменників у досліджуваному матеріалі не відзначається продуктивністю. У реєстрі Словника української мови у 20-ти томах зафіксовано незначну кількість слів, утворених за допомогою названого способу. Переважно це найменування з власне

українськими складниками, що мають відсубстантивні основи. Загалом можна виділити такі словотвірні типи:

1. Іменники з префіксом **за-** й суфіксом **-ник** позначають предмет, який міститься за тим, на що вказує твірна основа: *загубник*.

2. Іменники з префіксом **на-** та суфіксом **-ник**, що є назвами предметів, які містяться або призначені бути зверху того, що позначено твірною основою: *надульник* (від слова «дуло»).

3. Іменники з префіксом **над-** і суфіксом **-ок** позначають місце або предмет, який міститься вище або спереду того, що позначено твірною іменниковою основою: *наддзьобок, наднирник*.

4. Іменники з префіксом **під-** і суфіксом **-ник** зі значенням предмета, який має міститися під тим, на що вказує твірна основа: *піджупанник*.

5. Іменники з префіксом **по-** й суфіксом **-н-** уживаються на позначення історичних понять зі значенням податку за те, що названо твірною основою: *повозне, поколесне, поколодне*.

Крім того, зафіксовано кілька термінів з іншомовним префіксом **де-** та суфіксами **-ацій-**, **-ізацій-** (**-изацій-**), які означають позбавлення від того або ліквідацію того, що названо твірною основою: *деколорація, дефосфорація*.

Усі описані вище одиниці, утворені префіксально-суфіксальним способом, належать переважно до історичної, хімічної царин, а також до термінології інших галузей.

3.2.1.4. Безсуфіксний спосіб творення (нульова суфіксація) термінів-іменників

Як показало дослідження, деривація іменників-термінів із нульовим суфіксом є малопродуктивним способом творення в СУМі-20. Це переважно віддієслівні субстантиви з префіксами **від-** (*віддрук, віджим*), **на-** (*наклеп, насув*), **про-** (*проплав, проплив*), що функціонують як терміни переважно технічної, а також різногалузевої термінології.

3.2.1.5. Словотвір складних термінів-іменників

У загальному процесі поповнення й розширення термінологічного складу Словника української мови у 20-ти томах важливе місце посідає творення складних слів, які є найекономнішим засобом номінації. Вони свідчать про наявний у мові закон збереження лінгвістичної енергії, що виступає важливим чинником у період значного розширення інформаційного пласту. Дія цього закону виявляється в тому, що носії певної мови відбирають найраціональніші для спілкування мовні засоби, що відповідає прагненню сучасного суспільства до збільшення інформативності тексту за рахунок його скорочення, а також прагматичним настановам – економії площі друківаної продукції та часу усних повідомлень. Яскравим прикладом цього процесу є активне поповнення СУМа-20 новими складними термінами. Оскільки складні одиниці мають дві й більше твірні основи, то вони містять значну кількість інформації, яка економно поєднується в утворених номінаціях. Дослідження матеріалу демонструє, що нові складні терміни, зафіксовані в СУМі-20, утворюються за допомогою юкстапозиції (словоскладання) й композиції (основоскладання).

Словоскладання (юкстапозиція)

У реєстрі Словника української мови у 20-ти томах зафіксовано значну частину нових термінів, утворених шляхом юкстапозиції (словоскладання).

Для юкстапозитів характерним є складання компонентів без сполучних голосних, стягнення словосполучення в одне слово, як правило, без зміни форми його складників [93, с. 132].

За допомогою юкстапозиції утворюються слова, що мають написання разом і через дефіс. У складі нових термінів 20-томного словника зафіксовано обидва типи таких одиниць.

Серед складних термінів, що пишуться разом, можна виділити слова, що належать переважно до хімічної галузі: **бензил-** (*бензилпеніцилін, бензилхлорид, бензилцелюлоза*); **бутил-** (*бутилацетат, бутилкаучук*); **вініл-** (*вінілацетат, вінілбензол, вінілфосфат, вінілхлорид*); **метил-** (*метилацетилен, метилбензол, метилхлорид, метилцелюлоза*).

Значно більше за галузевою різноманітністю зафіксовано нових термінів-юкстапозитів, що пишуться через дефіс. Це, наприклад, слова з такими компонентами:

банк- – частина юкстапозита, що є складником термінів фінансової сфери (*банк-акцептант, банк-гарант, банк-дилер, банк-еквайр, банк-емітент, банк-кореспондент, банк-правонаступник*);

бета- – перша частина складних слів, що використовується для творення переважно термінів із фізики та інформатики (*бета-версія, бета-діагностика, бета-спектрометр, бета-тестер, бета-частинка*);

блок- – препозитивний компонент складних утворень – термінів переважно будівельної галузі (*блок-квартира, блок-квартира, блок-кімната, блок-контакт, блок-контейнер, блок-корпус, блок-схема*);

вакуум- – перша частина складних слів, що вживаються в основному на позначення спеціальних приладів, механізмів (*вакуум-екстрактор, вакуум-екстракція, вакуум-камера, вакуум-насос, вакуум-фільтр*);

веб- – перший компонент складних найменувань, пов'язаних із глобальною мультимедійною системою, які належать до царини інформатики (*веб-браузер, веб-вузол, веб-графіка, веб-дизайн, веб-портал, веб-сайт, веб-сервер, веб-сервіс, веб-сторінка*);

гамма- – перша частина складних слів у термінах переважно фізичної галузі (*гамма-апарат, гамма-еквівалент, гамма-квант, гамма-сигнал, гамма-сплеск, гамма-терапія*);

генерал- – уживається як частина слова на позначення військових чинів (*генерал-адмірал, генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал-полковник, генерал-фельдмаршал*);

дельта- – препозитивна частина складних слів, що поширені у фізиці й інших галузях знання (*дельта-деревина, дельта-залізо, дельта-метал, дельта-проміння*);

інтернет- – перша частина складних одиниць, що відповідає слову «Інтернет»; слугує для творення термінів інформатики (*інтернет-вузол, інтернет-мережа, інтернет-сервер*).

Композиція (основоскладання)

Композити, зафіксовані в СУМі-20, утворено здебільшого поєднанням іменникових основ. Сюди належать терміни-композити, обидві частини яких – це самостійні слова; композити, у яких перший компонент – скорочене слово, другий – самостійне; композити, у яких перший компонент – самостійне слово, другий – скорочене слово.

Серед композитів, обидві частини яких є самостійними словами, можна виділити терміни з такими найпоширенішими препозитивними компонентами:

газо- – уживається переважно як складник спеціальних і технічних термінів (*газоаналізатор, газовимірювання, газовідведення, газозварювання, газоочищення, газорозподіл, газотурбіна*);

скло- – уживається переважно в термінології будівництва в складі найменувань будівельних матеріалів (*склокераміка, склокераміт, склокремнезит, склокристаліт, склопрофіліт, склорубероїд, склошлакопорит*);

тепло- – уживається як частина переважно фізичних і спеціальних термінів (*тепловипромінювання, теплограма, теплоємність, теплопередача, теплопостачання, теплоприймач, теплофізика*);

шлако- – уживається як перша частина складного слова в спеціальних термінах (*шлаковата, шлаковідділення, шлаковловлювач, шлакодробарка, шлакопісок, шлакопемза, шлакохловище*).

У СУМі-20 міститься значна кількість термінів із першим компонентом – основою невідмінюваного іменника **радіо-** (*радіобуря, радіогалактика, радіогеологія, радіоконтроль, радіолуна, радіомаркер, радіопеленгування, радіопромінь*).

Серед композитів з опорним компонентом, який відповідає самостійному слову, значне місце посідають утворення, характерні в основному для науково-технічної термінології, з першим компонентом – скороченою основою чи зв'язаним коренем [93, с. 140].

Ця група термінів зі скороченими основами іменників або суфіксальних прикметників (переважно із запозиченими

коренями) є однією з найпоширеніших у досліджуваному матеріалі.

На основі проаналізованої лексики виявлено, що досить продуктивними під час творення нових іменників-термінів є такі скорочені компоненти:

авто- – означає «автоматика, автоматичний»; є складником переважно спеціальних і технічних терміноодиниць (*авто-виклик, авторозвантажувач, автоспуск, автоштурман*);

аеро- – відповідає слову «повітряний»; уживається переважно в складі найменувань на позначення наукових дисциплін, а також методів лікування за допомогою повітря (*аерогеологія, аероіоноterapia, аерокліматологія, аеронавігація, аеротерапія, аерофітотерапія*);

вібро- – відповідає слову «вібраційний» і вживається як перша частина переважно технічних та будівельних термінів-комполітів (*вібробрус, вібробур, віброголка, віброзонд, віброінструмент, віброкоток, вібромолот, віброножиці, віброплита, вібросито, вібростенд, вібростіл, вібротравма, віброхвороба*);

електро- – від слова «електричний»; слова із цим компонентом належать до фізики та її розділів (*електроакустика, електроанестезія, електробаланс, електродіаліз, електродуга, електроіскра, електрооптика, електросинтез, електрофотографія*);

психо- – відповідає словам «психіка», «психічний» і уживається переважно в термінах на позначення медичних понять та розділів медицини (*психогігієна, психоенергетика, психолінгвістика, психосоматика, психосоціологія, психотехніка, психофармакологія, психохірургія*);

радіо- – стосується радіації; уживається в основному у фізичній термінології (*радіоактивація, радіобуря, радіогалактика, радіоджерело, радіосплеск*);

теле- – означає «здійснення на відстані»; уживається переважно в термінах на позначення фізичних пристроїв, приладів, часто зі складною другою частиною, що закінчується на метр- (*телеамперметр, телевимикач, телевольтметр, телесигналізатор, телеспектроскоп, телефотометр*).

До цієї ж групи композитів з опорним компонентом, що відповідає самостійному слову, належать утворення зі зв'язаним першим компонентом іншомовного походження, який використовується тільки як зв'язаний корінь. Найпоширенішими компонентами в композитах-термінах цього типу є такі:

авто- – український відповідник «само-» (*автовакцина, автоетнонім, автоімунітет, автоінтоксикація, автоінфекція, автокаталіз, автотрансплантація*). Найчастіше зазначені слова трапляються серед медичних термінів, хоча зафіксовано одиниці з названим складником і в хімічній, лінгвістичній царинах;

біо- – вказує на відношення до життя, життєвих процесів (*біодобавка, біокераміка, біопродукт, біосистема, біотонус*);

гео- – перша частина складних слів, які використовуються на позначення наукових напрямів, що пов'язані із землею поверхнею, її вивченням (*геоакустика, геобіологія, геодинаміка, геоекологія, геоенергетика, геопотенціал, геосфера*);

гетеро- – означає «різномірність»; поширений у складі біологічних понять (*гетерогенез, гетерозигота, гетероморфоз, гетеротермія, гетерофазія*);

гідро- – вказує на відношення до води; значна частина таких термінів позначає прилади, пристрої, механізми, що належать до технічної галузі (*гідробур, гідродомкрат, гідроінкубатор, гідромуфта, гідросепаратор, гідросистема, гідросуміш, гідроциліндр*);

гомо- – означає «однорідність»; є складником переважно біологічних термінів (*гомозигота, гомойологія, гомопластика, гомотипія*);

макро- – перша частина складних слів, що позначає великі розміри, величини. Терміноутворення на її основі поширені в біологічній царині (*макроеволюція, макрокінетика, макросередовище, макроспора, макроцитоз*);

мікро- – препозитивний компонент, що означає «пов'язаний із вивченням дуже малих предметів, розмірів, величин». Терміни із цим компонентом найпоширеніші також у біологічній галузі (*мікромодуль, мікропіле, мікропроцесор, мікроспорангій, мікроспорофіл*);

моно- – перша частина складних слів зі значенням «який складається з одного, єдиного, що стосується до одного; одиничний». Визначити пріоритетну галузь, у якій поширені терміни з названим компонентом не можна, оскільки вони вживаються в різних наукових сферах (*моногідрат, монодрама, монокристал, моносилабізм, моноцентризм*);

мульти- – перший компонент композита, що означає множинність; слова із зазначеним складником поширені в технічній термінології (*мультивіза, мультипрограмування, мультициклон*);

нано- – препозитивний компонент для творення слів на позначення в числовому розумінні однієї мільярдної частини вихідної одиниці, у фізичному – будь-яких елементів, механізмів, конструкцій і т. ін. таких розмірів, а також усього, пов'язаного з ними (*наноаналіз, нанобактерія, нанодіагностика, наноекономіка, наномеханіка, нанооптика, нанореволюція, наносекунда, наносистема, наноструктура, наночастинка*);

полі- – означає «багато»; уживається переважно на позначення хімічних речовин (*полібутадиєн, поліізопрен, полікристал, полімінерал, поліпредикатив*);

псевдо- – зі значенням «вигаданий, несправжній»; найчастотніше вживання зафіксоване в математичній і фізичній терміносистемах (*псевдобазиліка, псевдовектор, псевдографіка, псевдомонади, псевдоскаляр, псевдосфера*);

стерео- – перша частина складних слів зі значенням «стереоскопічний звук, ефект»; слугує для творення термінів, що належать до кількох галузей (*стереоавтограф, стереоізомер, стереокомпаратор, стереомеханіка, стереооптика, стереопроектор*).

Крім описаних вище, продуктивним типом композиції термінів є складання основ зі зв'язаним опорним компонентом. Одиниць, утворених таким чином, найбільше нараховано в науково-технічній термінології. У реєстрі СУМа-20 можна виокремити нові терміни з такими поширеними зв'язаними компонентами:

-грама – уживається на позначення результатів запису чого-небудь за допомогою певних приладів; слугує для творення

медичної й спеціальної лексики (*бронхограма, везикулограма, віброграма, гемограма, каріограма, полярограма, теплограма*);

-граф – позначає назви осіб за професією, що пов’язана з описом або записом чого-небудь (*астрогеограф, біогеограф, зоогеограф, металограф, тахіграф*), а також назви приладів, пристроїв, що записують що-небудь (*актинограф, електрограф, еліпсограф, стереоавтограф, тахограф*);

-лог – друга частина складного слова в назвах осіб за професією (*акцентолог, алерголог, венеролог, ембріолог, кліматолог, невропатолог, океанолог, палеобіолог, сексопатолог*);

-метр – складник термінів на позначення вимірювальних приладів (*адаптометр, баротермометр, галактометр, детонометр, каліброметр, катетометр, пульсометр, хлорометр*);

-скоп – уживається в назвах оптичних та інших приладів, інструментів, які використовують для дослідження, діагностики чого-небудь (у медицині й фізиці) (*бароскоп, бронхоскоп, вентрикулоскоп, віброскоп, телеспектроскоп, телестереоскоп, уретероскоп*).

Як показав проаналізований матеріал, у композитному словотворі значне місце посідають постпозитивні й деякі препозитивні компоненти із власне українськими складниками. Це терміни, обидві частини яких є самостійними словами, та терміни з першою частиною – самостійним словом, а другою – зв’язаною основою:

-будування – уживається переважно в найменуваннях галузей промисловості (*двигунобудування, дизелебудування, турбінобудування*);

-знавство – друга частина складного слова, що позначає галузь знання, названу першою частиною (*архівознавство, балетознавство, болотознавство, документознавство, країнознавство, птахознавство, релігієзнавство, українознавство, школознавство*);

-знавець – постпозитивний компонент, що вживається на позначення спеціаліста певної галузі знання (*державознавець, зорезнавець, ландшафтознавець, наукознавець, патентознавець, перекладознавець, рослинознавець, скіфознавець*);

-мір – друга частина композита в складі назв на позначення вимірювальних приладів (*балансомір, бензиномір, звукомір, нахиломір, прогиномір, пружиномір, світломір, товщиномір, уступомір, щільномір*);

бого- – досить поширена перша частина, що вживається на позначення релігійних термінів (*Боговтілення, Боголюдина, богоодкровення, богопоклоніння, Богочоловік*);

вітро- – уживається на позначення термінів, пов'язаних із вітром, його енергією; поширений у технічній термінології (*вітроагрегат, вітрогенератор, вітроенергія, вітрозахист, вітропотенціал, вітроресурс, віротехніка, віротурбіна, вітроустановка*).

У СУМі-20 більшу частину складних термінів становлять одиниці, що обслуговують медичну царину. У попередньому розділі дослідження складу окремих терміносистем показало, що найбільше у двадцятитомному словнику міститься саме понять медицини. Основоскладання – провідний спосіб творення цих термінів, що поєднує всі розглянуті вище типи (тобто утворення, обидві частини яких – це самостійні слова й найменування зі скороченим першим або другим компонентом). У складі проаналізованих терміноодиниць нараховується чимало таких, які належать і до ветеринарії.

У Словнику української мови у 20-ти томах зафіксовано композити з такими поширеними препозитивними компонентами:

бронхо- – позначає поняття, що пов'язані із захворюваннями, дослідженням та лікуванням бронхів (*бронхоаденіт, бронхограма, бронхопневмонія, бронхоскоп, бронхоспазм*);

вазо- – вживається для позначення понять, пов'язаних із кровоносними судинами (*вазографія, вазодилатин, вазоконстриктин, вазоневроз, вазоспазм*);

гастро- – перша частина складних термінів, що стосуються хвороб шлунка та їх лікування (*гастрографія, гастроентерит, гастроентероколіт, гастроскоп*);

гемо- – частина слова, що означає «кров»; поширена в складі найменувань, які пов'язані з нею (*гемодіаліз, гемо-*

культура, гемосорбція, гемостаз, гемотерапія, гемотрансфузія);

ендо- – перша частина складних слів, що означає «внутрішній»; уживається на позначення медичних і біологічних терміноодниць (*ендогенота, ендомітоз, ендоплазма, ендорадіозонд, ендотермія, ендотоксин*);

імуно- – компонент складних термінів, що стосуються імунітету (*імунодепресія, імунодефіцит, імуноморфологія, імунопатологія, імунотерапія, імунохімія*);

кардіо- – перша частина складних слів, що означають «серце, кардіологія» (*кардіовален, кардіодистрофія, кардіомегалія, кардіосклероз, кардіоспазм*);

остео- – уживається на позначення термінів, що пов'язані з кістками (*остеодисплазія, остеодистрофія, остеосинтез, остеохондроз*);

стрепто- – вживається на позначення хвороб, спричинених стрептококом; найменування із зазначеним складником поширені й у ветеринарії (*стрептодермія, стрептокарроз, стрептококоз, стрептотрихоз*);

сфінктеро- – уживається на позначення термінологічних одиниць, пов'язаних зі сфінктером (*сфінктерографія, сфінктерометрія, сфінктеропластика, сфінктеротомія*);

уретеро- – уживається на позначення термінів, пов'язаних із сечоводом (*уретерографія, уретероектомія, уретеропатія, уретеропластика, уретеротомія*);

уретро- – складник термінослів, що пов'язані із сечівником (*уретрограф, уретроплазія, уретропластика, уретроспазм, уретроцистит*);

уро- – перша частина складних слів зі значенням «який стосується до сечі, сечостатевих органів» (*уродинаміка, уродіазин, уроінфекція, уросепсис, уроскопія, уроцистит*).

Значна частина медичних термінів уживається з такими сталими постпозитивними компонентами:

-пластика – другий компонент складного слова, що позначає хірургічний метод відновлення певних частин тіла або органів (*абдомінопластика, аортнопластика, артроластика,*

вальвулопластика, кератопластика, склеропластика, уранопластика);

-терапія – друга частина складних слів, що означають спосіб, метод лікування на основі того, що назване першою частиною (*аерозольтерапія, альтотерапія, ампелотерапія, ароматерапія, бібліотерапія, вакцинотерапія, вібротерапія, галактотерапія, гальванотерапія, йоготерапія, працетерапія, рефлексотерапія*);

-фобія – другий компонент складного слова, що вживається на позначення захворювання, пов'язаного зі страхом перед тим, що назване першою частиною (*агорафобія, антропофобія, апіфобія, вакцинофобія, венерофобія, гіпнофобія, кардіофобія, клаустрофобія, таласофобія, тафофобія, урофобія*).

Абревіація

У складі галузевої термінології СУМа-20 не зафіксовано великої кількості аббревіатур (оскільки інструкція передбачає введення до реєстру лише широковживаних скорочень), хоча в літературній мові «...спостерігається інтенсивне формування та закріплення у вжитку значного корпусу різноманітних складноскорочених слів» [168, с. 153]. Як відомо, аббревіація – це спосіб творення слів від усічених основ. Загалом учені за дериваційними ознаками поділяють аббревіатури на три основних групи: часткові, ініціальні та комбіновані.

Ініціальні аббревіатури, за результатами дослідження, становлять найбільшу групу термінів у СУМі-20 серед усіх складноскорочених слів. До них належать лексеми, що утворюються на основі початкових звуків чи літер слів складної номінації і є переважно: а) історичними термінами – *КДБ* (Комітет державної безпеки), *КП(б)У* (Комуністична партія більшовиків України), *ОУН* (Організація українських націоналістів), *РСІ* (Робітничо-селянська інспекція), *ФЗК* (фабрично-заводський комітет), *ЧОП* (Частина особливого призначення для боротьби з бандитизмом); б) найменуваннями економічної галузі й фінансів – *ВВП* (валовий внутрішній продукт), *ВНП* (валовий національний продукт), *МВФ* (Міжнародний валютний фонд), *ПДВ* (податок на додану вартість) тощо.

Крім ініціальних, у СУМі-20 зафіксовано також чимало часткових абревіатур, характерною особливістю яких є скорочення одного чи кількох компонентів твірної синтаксичної структури. Ці одиниці вживаються переважно на позначення історичної (*бідком* (комітет бідноти), *волревком* (волосний революційний комітет), *військмор* (військовий моряк), *соцмісто* (соціалістичне місто) тощо) та військової лексики (*артбаза* (артилерійська база), *артвогонь* (артилерійський вогонь), *артдивізіон* (артилерійський дивізіон), *артполк* (артилерійський полк), *військтехнік* (військовий технік) тощо).

Комбінованих абревіатур, що належать до галузевої термінології, у Словнику української мови у 20-ти томах наразі не зафіксовано.

3.2.2. Словотворення термінів-прикметників

За нашими підрахунками, прикметникова термінологія в Словнику української мови у 20-ти томах становить близько 20 % від усіх доданих галузевих термінів. Виникнення такої значної кількості ад'єктивів зумовлено активізацією можливостей мовної системи для передавання різноманітних ознак, якостей, властивостей у сфері термінотворення. Для прикметникової термінології найпродуктивнішим способом творення виявився морфологічний (афіксація та композиція).

3.2.2.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-прикметників

Відіменникові прикметники

Одним із провідних способів творення нових слів у мові завжди була й залишається суфіксальна деривація. Не становлять винятку й ад'єктиви-терміни в СУМі-20, що утворені за допомогою суфіксів на основі іменників та дієслів. Переважна частина прикметникових термінів – це віддіменникові одиниці.

Серед усіх суфіксів найвищу продуктивність виявив формант **-н-**, за допомогою якого утворено більшу частину термінів від простих і складних основ іменників (із конкретною й абстрактною семантикою на позначення назв певних

матеріалів, предметів, явищ, захворювань та інших понять) переважно іншомовного походження. Значна кількість зафіксованої термінологіки належить до: 1) лінгвістики (*аблатив – аблативний, абруптив – абруптивний, аппозитив – аппозитивний, афіксоїд – афіксоїдний, імперфект – імперфектний, консонант – консонантний*); 2) фізики, хімії (*абсорбент – абсорбентний, аміди – амідний, антиоксидант – антиоксидантний, поліефір – поліефірний*); 3) біології (анатомії, ботаніки, зоології) (*аддуктор – аддукторний, андроген – андрогенний, антиген – антигенний, бентос – бентосний, гіпофіз – гіпофізний, галофіти – галофітний*); 4) медицини, ветеринарії (*акупунктура – акупунктурний, ангіна – ангінний, артроз – артрозний, вібріоз – вібріозний, гельмінт – гельмінтний*); 5) техніки (*бусоль – бусольний, ватерпас – ватерпасний, вібропрокат – вібропрокатний, гідроелеватор – гідроелеваторний, демонтаж – демонтажний, каупер – кауперний*).

На основі прикметникового суфікса **-н-** утворилися дериваційні форманти **-ичн-** (**-ічн-**), **-альн-** (**-ільн-**), **-арн-** (**-ярн-**), **-ивн-**. У СУМі-20 із цими суфіксами зафіксовано терміни, що є об'єктами хімії, фізики, медицини (*актинічний, атомарний, біноміальний, вакцинальний, гранулярний, дигресійний, токологічний*). Серед термінів, утворених від іменників за допомогою суфіксів **-ичн-** (**-ічн-**), **-альн-**, багато складних слів (переважно із запозиченими основами) на позначення фізичної та медичної термінології (*аерогама-спектрометричний, біогенетичний, вакуумметричний, геліогео-фізичний, гіподермальний, психофармакологічний*).

Продуктивністю в проаналізованому матеріалі відзначається суфікс **-ов-**, за допомогою якого утворено значну частину термінів-прикметників від іменникових основ іншомовного походження. Словотвірні типи прикметників із суфіксом **-ов-** (**-ев-**) слугують для позначення відношень до певних матеріалів, предметів, речовин (це переважно терміни хімічної й фізичної царин): *амоніаковий, ангідритовий, аргон-овий, бензиловий, галієвий, гліфталевий, кварковий*. Крім названих вище галузей, деривати зі згаданим формантом

уживаються для характеризування об'єктів науково-технічної царини (значна кількість термінів з інформатики й техніки): *байтовий, габіоновий, діалоговий, батарейковий, маховиковий*; суспільно-політичної та економічної термінології: *акцептовий, блоковий, брендинговий, демпінговий, маркетинговий*; біологічної лексики: *ацидофіліновий, ботуліновий, ветиверієвий, джгутиковий, колагеновий, міцелісвий*.

Частина відіменникових прикметників, згідно з дослідженням, утворилася за допомогою суфікса **-ськ-**, що є складником одиниць, які виражають характерні ознаки певної особи, рідше предмета, часового періоду. Переважно це слова на позначення суспільної-історичної, релігійної та спеціальної термінології, серед якої значна частина складних слів (*антропософський, бланкістський, дзен-буддистський, жирондистський, металографський, надгігантський, намюрський, преріальський, руссоїстський*).

Непродуктивним під час творення нових прикметників-термінів є суфікс **-ист-** (*бісмутистий, мастистий, сталистий*).

Віддієслівні прикметники

У проаналізованому матеріалі виявлено, що віддієслівні ад'єктиви становлять кількісно невелику групу слів із двома типами суфіксів.

Велику активність у досліджуваних процесах виявили прикметники-терміни, утворені за допомогою суфіксів **-альн (-ильн-)**, що є складниками дериватів, які вказують на призначення певного предмета. Такі одиниці поширені в технічній та спеціальній термінологіях. Це переважно префіксальні утворення: *абсорбувальний, анестезувальний, відточувальний, відтягувальний, закріплювальний, заметувальний, затримувальний, розтравлювальний, розтушовувальний, уловлювальний*.

Як показали результати дослідження, суфікс **-н-** – малопродуктивний. Зафіксовано невелику кількість дериватів (переважно таких, що належать до кількох галузей знань) із префіксом за-: *забивний, замірний, затримний*. Згадані терміни вживаються з аналогічним вищеописаним словотвірним значенням.

Термінологічна прикметникова лексика із суфіксами **-івн-, -овн-** зі значенням «який піддається впливу, здатний до чого-

небудь» (*автоматизовний, деформівний, інтегровний*) поки що мало представлена в Словнику української мови у 20-ти томах, хоча останнім часом спостерігається досить активне вживання у фаховій літературі терміноодиниць із названими формантами.

3.2.2.2. Префіксальний спосіб творення термінів-прикметників

Нижчою продуктивністю, ніж суфіксальний, під час творення нових термінів-прикметників, зафіксованих у СУМі-20, відзначається префіксальний спосіб. Більшу частину таких дериватів становлять слова із запозиченими префіксами.

У проаналізованому матеріалі досить продуктивним для творення нових термінів-прикметників є власне український префікс **не-**, що вказує на відсутність того або протилежність тому, що названо твірною основою: *невогнетривкий, негруповий, негубний, неізоморфний, нетермінологічний*. Зазначений префікс уживається в складі терміноодиниць лінгвістики й інших галузей знань.

Як засвідчують матеріали СУМа-20, під час творення нових прикметників продуктивністю відзначаються іншомовні префікси **анти-**, **ультра-**, а малопродуктивним виявився префікс **супер-**.

Префікс **анти-** вказує на ознаку, наявність якої заперечує ознаку, виражену мотивувальним прикметником. Слова з названим афіксом, додані до реєстру 20-томного словника, поширені переважно в медичній, фармацевтичній термінологіях, а також економічній, історичній, суспільно-політичній царинах: *антигормональний, антидіуретичний, антисклеротичний, антисоціалістичний, антитоталітарний*;

супер- – вказує на найвищу міру виявлення якоїсь ознаки стосовно інших ознак, названих мотивувальними прикметниками: *суперважкий, суперсегментний*;

ультра- – вживається для вираження крайньої великої або крайньої малої безвідносної міри виявлення ознаки (поєднується і з простими, і зі складними основами українського й іншомовного походження): *ультрависокочастотний, ультрадисперс-*

ний, ультрахолодний, ультрачервоний. Прикметники із цією морфемою поширені у фізичній і спеціальній термінологіях.

3.2.2.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-прикметників

Досить продуктивним під час творення нової прикметникової термінології в проаналізованому матеріалі є префіксально-суфіксальний спосіб. Тут доречно зауважити, що характерною особливістю прикметників із префіксами *без-, від-, над-, поза-, проти-*, які співвідносні з прийменниками, є те, що науковці їх розглядають по-різному: 1) як похідні одиниці від без-префіксних ад'єктивів; 2) як слова, утворені префіксально-суфіксальним способом від іменників. У нашому дослідженні ці одиниці подано в складі другого способу.

Префіксально-суфіксальні прикметники-терміни виникають переважно на основі прийменниково-відмінкових форм іменників. Названий спосіб творення нових ад'єктивів відзначається більшою продуктивністю, ніж іменників. Префіксально-суфіксальні прикметникові деривати в СУМі-20 можна поєднати в такі основні словотвірні типи:

1. Прикметники з префіксом **без-** і суфіксами **-н-, -ов-, -ев-**, що мають значення «який характеризується відсутністю того, що названо твірною основою»: *безарматурний, безбандажний, безгербіцидний, безлінійний, безопорний, безредукторний, безцілінний, беззябровий, безмуфтовий, безполицевий, безстиковий, безфондовий, безчовниковий.* Більшість розглянутих дериватів уживається в технічній царині, проте велика кількість функціонує й у складі інших галузей знань.

2. Прикметники з префіксом **від-** і суфіксами **-н-, -ов-**, які означають «утворений від того, що позначено твірною іменниковою основою» (вживаються переважно на позначення лінгвістичних понять): *відзайменниковий, відприйменниковий, відприкметниковий, відприслівниковий, відсубстантивний, відфраземний, відхоронімний.*

3. Прикметники з префіксом **проти-** і суфіксами **-н-, -ічн- (-ичн-)**, що мають значення «призначений для боротьби із чимсь», «скерований проти чогось» (поширені в медичній,

фармацевтичній галузях): *протиалергійний, протианемічний, протиаритмічний, противірусний, протиенцефалітний, протиспазматичний, протитечійний*).

4. Прикметники з префіксом **поза-** й суфіксами **-н-, -ов** зі значенням «який міститься, перебуває або відбувається за межами того, що названо твірною основою»: *позаблоковий, позамовний, позаринковий*. Ад'єктиви цього малопродуктивного типу вживаються переважно в економічній і політичній царинах.

5. Непродуктивний тип становлять прикметники з префіксом **над-** і суфіксом **-н-**, що мають значення «який міститься, розміщений над тим, що названо твірною основою»: *надключичний, надреберний*. Такі терміни належать до анатомії.

3.2.2.4. Словотвір складних термінів-прикметників

Проаналізована галузева лексика Словника української мови у 20-ти томах демонструє, що досить поширеними в її реєстрі є також складні прикметники-терміни, основну групу яких становлять композити. Переважна частина цих слів утворена поєднанням основоскладання й суфіксації. Словотворення композитних прикметників-термінів зумовлене типом і семантикою базових синтагм та особливостями поєднання основ різних частин мови й певних афіксів.

Згідно з дослідженням, досить продуктивною є конструкція «прикметник + іменник + суфікси -ов- (-ев-), -н-», на основі якої утворено значну кількість спеціальних, технічних і біологічних термінів. Серед них зафіксовано найпоширеніші слова з першими частинами **велико-, високо-, широко-** тощо: *великоблоковий* (великий блок), *великоклітинний* (великі клітини), *високодисперсний* (з високою дисперсією), *ширококонічний* (широкий конус), *ширококутний* (широкий кут), *широколійний* (з широкими лініями), *широколопатовий* (широка лопать), *широкопанельний* (широка панель) та *короткостеблій* (коротке стебло), *гладкоствольний* (гладкий ствол), *очноямковий* (очна ямка), *прямошаровий* (прямий шар), *рівноапостольний* (рівний апостолам).

Аналіз термінологічної лексики Словника української мови у 20-ти томах засвідчує, що на основі моделі «прикметник

+ прикметник» утворено в основному складні ад'єктиви, що пишуться через дефіс (причому дуже часто з усіченою першою основою). Серед них терміноодиниці, що належать до інформатики та фізики – *аналого-цифровий* (аналоговий і цифровий), *лічильно-розв'язувальний* (лічильний і розв'язувальний), *магнітоелектричний* (магнітний і електричний); низка лінгвістичних понять – *семантико-граматичний* (семантичний і граматичний), *семантико-морфологічний* (семантичний і морфологічний), *семантико-синтаксичний* (семантичний і синтаксичний), *семантико-стилістичний* (семантичний і стилістичний), *семантико-фонетичний* (семантичний і фонетичний); спеціальної термінології – *селекційно-дослідний* (селекційний і дослідний), *селекційно-племінний* (селекційний і племінний); ботаніки – *широкоовальний* (широка овальна крона (про дерево)), *широкоокруглий* (широка округла крона (про дерево)).

Під час творення прикметникової термінології, наявної в досліджуваному матеріалі, поширеною є конструкція «числівник + іменник + суфікси -н-, -ов- (-ев)», де першою частиною складного слова виступають кількісні числівники:

одно- (в основному на позначення біологічних понять) – *однопелюстковий* (одна пелюстка), *односпоровий* (одна спора), *однофазний* (одна фаза), *однойцевий* (одне яйце);

дво- (**двох-**) (у хімічній, фізичній, технічній галузях) – *двоводний* (з двома молекулами води), *двохвильовий* (дві хвили), *двохелектродний* (два електроди), *двоциліндровий* (два циліндри);

чотири- (у спеціальній термінології) – *чотириатомний* (чотири атоми), *чотирикулачковий* (чотири кулачки), *чотири-тичинковий* (чотири тичинки);

п'яти- (більшість термінів належить до технічної галузі) – *п'ятиелектродний* (п'ять електродів), *п'ятижильний* (п'ять жил), *п'ятилопатевиий* (п'ять лопатей), *п'ятискладовий* (п'ять складів), *п'ятитактний* (п'ять тактів), *п'ятицифровий* (п'ять цифр). Слова *п'ятилопатевиий* та *п'ятитактний* належать одразу до двох галузей: П'ЯТИЛОПАТЄВИЙ, а, е. 1. *техн.* Який має п'ять лопатей навколо спільної основи, спільного центру.

2. *бот.* Схожий формою на такі п'ять лопатей; П'ЯТИ-ТАКТНИЙ, а, е. 1. *муз.* Який складається з п'яти тактів, триває п'ять тактів. 2. *техн.* Такий, у якого робочий цикл здійснюється за п'ять тактів, зроблені п'ятьма ходами поршня (про двигун внутрішнього згорання);

шести- (переважно в біології) – *шестиногий* (шість ніг), *шестипелюстковий* (шість пелюсток), *шестиступеневий* (шість ступенів), *шестициліндровий* (шість циліндрів);

семи- – *семилатний* (сім латок), *семискладовий* (сім складів);

багато- (є складником термінів фізичної, технічної галузей та літературознавства) – *багатоатомний* (багато атомів), *багатобітовий* (багато бітів), *багатостопний* (багато стоп), *багатострофний* (багато строф).

На основі моделі «іменник + прикметник (дієприкметник)» без суфіксації утворилися терміни переважно хімічної та технічної галузей: *антибіотикостійкий* (стійкий до антибіотиків), *борорганічний* (бор і органічний), *газонасичений* (насичений газом), *галогенопохідний* (похідний від галогенів), *енергонасичений* (насичений енергією), *знакопостійний* (із постійним знаком), *проколостійкий* (стійкий до проколів), *стеблородібний* (подібний до стебла).

Серед одиниць, що утворені на основі конструкції «іменник + дієслово + суфікси -н-, -льн-, -ч-, -юч-», у проаналізованому матеріалі зафіксовано такі, що вживаються переважно на позначення технічних і сільськогосподарських термінів: *білковмісний* (який уміщує білок), *вантажозахватний* (який захвачує вантаж), *гайконарізний* (який нарізає гайки), *каменезбиральний* (який збирає каміння), *картоплезбиральний* (який збирає картоплю), *картоплесадильний* (який садить картоплю), *картоплесортувальний* (який сортує картоплю), *пакетоформувальний* (який формує пакети), *ресурсозберігаючий* (який зберігає ресурси), *сінозаготовчий* (який заготовляє сіно), *сталевипускний* (який випускає сталь).

У СУМі-20 за малопродуктивною моделлю «займенник + дієслово + суфікси -льн-, -н-» утворено невелику кількість термінів із першою частиною **само-**, що функціонують у

технічній галузі: *самоблокувальний* (сам блокує), *самовмикальний* (сам вмикає), *самозакривний* (сам закриває), *самоналагоджувальний* (сам налагоджується).

Не відзначається широким використанням конструкція «прислівник + дієслово + суфікси -н-, -к-». На її основі утворилися слова з першою частиною **важко-**, що є технічними та хімічними термінами: *важкоперероблюваний* (важко перероблюється), *важкорозчинний* (важко розчиняється), *важкотопкий* (важко топиться).

Так само непродуктивною є модель «іменник + іменник + суфікси -ов- (-ев-), -н-», на основі якої утворилася незначна кількість термінів: *бронхолегеневий* (бронхи й легені), *газопиловий* (газ і пил), *йодобромний* (йод і бром).

3.2.3. Словотворення термінів-дієслів

Дієслівних термінів у СУМі-20 нараховується значно менше, ніж іменників та прикметників. Вони становлять 6 % від усіх термінологічних одиниць, доданих у Словник української мови у 20-ти томах. Проте дієслівне словотворення відзначається більшою різноманітністю способів творення. Крім способів, що властиві всім частинам мови, є суто дієслівні способи деривації (постфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний), на основі яких утворюється й термінологічна лексика в досліджуваному матеріалі.

3.2.3.1. Суфіксальний спосіб творення термінів-дієслів

Згідно з результатами дослідження, високу продуктивність під час творення нових дієслівних термінів має суфіксальний спосіб, за допомогою якого утворено нові слова на основі іменників і дієслів.

Відіменникові дієслова

Значну частину дієслівних термінів у СУМі-20 становлять одиниці із суфіксом **-ува- (-юва-)** іменникового походження, що означають дію, результат якої названий мотивувальним іменником. Вони поширені в різних галузях знань: *акт* –

актувати, архів – архівувати, аудит – аудитувати, вакуум – вакуумувати, ескарп – ескарпувати, еталон – еталонувати, етап – етапувати, капсула – капсулювати, квота – квотувати, тремоло – тремолювати.

Меншу частину термінів становлять дієслова, що утворилися від іменників – назв речовин. Вони мають значення «діяти речовиною, що названа мотивувальною основою іменника». Уживаються в спеціальній та технічній термінологіях: *бор – борувати, бром – бромувати, кадмій – кадміювати.*

За допомогою суфіксів **-ізува-** (**-изува-**) утворено частину дієслів зі значенням «досягати того або перетворюватися на те, на що вказує твірна основа»: *алгоритм – алгоритмізувати, атом – атомізувати, параметр – параметризувати* та із семантикою «забезпечувати чи охоплювати тим, на що вказує твірна основа»: *алергія – алергізувати, алкоголь – алкоголізувати, аналогія – аналогізувати.* Такі терміноодиниці поширені в хімії, фізиці, інформатиці та інших галузях.

Проаналізований матеріал засвідчує, що суфікс **-и-** (**-ї-**), який виражає дію, стан або процес, малопродуктивний під час творення нових відіменникових дієслів-термінів. Зафіксовано всього кілька слів на позначення спеціальної й технічної лексики: *зернь – зернити, міздря – міздрити, ртуть – ртутити, утор – уторити.*

Дієслова, мотивовані дієслівними основами

Суфіксальний спосіб творення дієслів від дієслівних основ пов'язаний насамперед із творенням видових форм, яке здійснюється за кількома ступенями. Від початкових дієслівних лексичних одиниць, що мають значення недоконаного виду, приєднанням префіксів утворюються дієслова доконаного виду. Це перший ступінь системи видового творення дієслів [163, с. 193].

Якщо префікси не вносять додаткових відтінків, крім видових, у значення безпрефіксних дієслів, до яких приєднуються, то в таких випадках створюється видова пара. Здебільшого ж префіксація не лише змінює вид дієслів, а й вносить у їхню семантику нові лексичні значення. У таких випадках порушується суто видова кореляція на першому

ступені творення дієслів. Новоутворені префіксовані дієслова стають основою для створення похідних дієслів недоконаного виду, які не виходять за межі видових співвідношень. Утворення з участю суфіксів дієслів недоконаного виду від префіксальних дієслів доконаного виду називають другим ступенем системи видового творення дієслів [163, с. 193].

Префіксовані дієслова доконаного виду із суфіксом **-ува-** й утворені від них шляхом вторинної суфіксації дієслова із суфіксом **-ов-** + **-ува-** становлять велику частину галузевої термінології СУМа-20. Сюди належать слова з префіксами: **від-** (*відтитрувати – відтитровувати, відформувати – відформатовувати, відфугувати – відфугоувати, відшипаклювати – відшипаклюувати*). Уживаються переважно в складі технічної, хімічної, будівельної термінології; **за-** (*зарегулювати – зарегулюувати, затюкувати – затюкуувати, зафальцювати – зафальцюувати, заформувати – заформовувати, зацентрувати – зацентровувати, зашліхтувати – зашліхтовувати, заштабелювати – заштабелюувати, заштампувати – заштампуувати*). Належать до кількох галузей знань; **о-** (*оготівкувати – оготівкуувати, освинцювати – освинцюувати*). Поширені в спеціальній та фінансовій термінологіях; **про-** (*провальцювати – провальцюувати, пропазувати – пропазуувати*). Уживаються на позначення спеціальних і технічних термінів; **роз-** (*розсигнувати – розсигнуувати, розбортувати – розбортовувати, розгерметизувати – розгерметизувувати, розелектризувати – розелектризуувати, розмалкувати – розмалкуувати, розмаркувати – розмаркуувати, розстикувати – розстикуувати*). Належать переважно до спеціальної термінології.

Меншу кількість термінів становлять деривати, мотивовані дієсловами із суфіксом **-и-** (**-і-**). Це дієслівна лексика на позначення в основному спеціальних та технічних понять із такими поширеними префіксами: **за-** (*задубити – задублювати, замонолітити – замонолічувати, заростити – зарощувати, засвердлити – засвердлювати, зациклити – зациклювати, зашкалити – зашкалювати, зачеканити – зачеканювати*); **роз-**

(розкиснити – розкиснювати, рознайтовити – рознайтовлювати, розпаузити – розпаужувати).

Деривати, мотивовані дієсловами доконаного виду із суфіксом **-а- (-я-)**, становлять незначну кількість термінів, зафіксованих у СУМі-20. Це одиничні поняття, наприклад: *зверстати – зверстувати, уваляти – увалювати*.

3.2.3.2. Префіксальний спосіб творення термінів-дієслів

Префікс **від-**, зафіксований у термінах двадцятитомного словника, уживається зі значенням «припинення виконуваної дії». Поширений у номінаціях переважно технічної галузі: *літографувати – відлітографувати, нікелювати – віднікелювати, пасувати – відпасувати, сканувати – відсканувати, тарувати – відтарувати, форматувати – відформатувати, хромувати – відхромувати, шпаклювати – відшпаклювати, юстувати – від'юстувати*.

Префікс **за-** позначає початок або кінець дії та слугує для творення переважно спеціальної термінології: *дубити – задубити, екранувати – заекранувати, клеймувати – заклеювати, коксуватися – закоксуватися, тюкувати – затюкувати, фальцювати – зафальцювати, формувати – заформувати, шліхтувати – зашліхтувати, штампувати – заштампувати*.

Префікси **з- (зі-), с-** означають завершення якоїсь дії: *верстати – зверстати, генерувати – згенерувати, сканувати – зісканувати, тушкуватися – стушкуватися*. Префікс не відзначається продуктивністю. Зафіксовані терміни належать до друкарства, інформатики, кулінарії.

Префікс **на-** в галузевій термінології СУМа-20 також не продуктивний. На його основі утворено кілька дієслів: *кернувати – накернувати, маслити – намастити*.

Префікс **о-** так само малопродуктивний під час творення термінологічних дієслів, зафіксованих у СУМі-20. Деривати з названим афіксом уживаються зі значенням «спрямувати дію навколо якогось об'єкта для впливу на нього»: *свинцювати – освинцювати, шліхтувати – ошліхтувати*.

Префікс **про-** в поєднанні з дієсловом недоконаного виду утворює нову дієслівну лексику, що має значення «спрямувати

дію крізь що-небудь, пропустити один об'єкт крізь інший, проникнути в щось, закінчити виконувати або деформувати що-небудь»: *вальцювати – провальцювати, деформувати – продеформувати, пазувати – пропазувати*. Дієслова такого типу вживаються переважно в технічній галузі.

Префікс **роз-** відзначається високою продуктивністю під час творення нових дієслів-термінів у проаналізованому матеріалі. Цей афікс указує на розчленування якогось об'єкта з одночасним поширенням його де-небудь або на завершення якоїсь дії. Уживається в складі спеціальних термінів: *асигнувати – розасигнувати, герметизувати – розгерметизувати, екранувати – розекранувати, електризувати – розелектризувати, маркувати – розмаркувати, найтовити – рознайтовити, стикувати – розстикувати, фокусувати – розфокусувати*.

Запозичені префікси малопродуктивні під час творення нових дієслівних термінів. У СУМі-20 їх зафіксовано всього два – це **де-** й **ре-**.

Дієслова з префіксом **де-** мають значення «виконати дію, протилежну дії мотивувального дієслова, анулювати дію, названу мотивувальним дієсловом». Це переважно спеціальні й хімічні терміни: *гідрувати – дегідрувати, хлорувати – дехлорувати*.

Префікс **ре-** вказує на зворотний напрям дії або на повторне її завершення. Широко використовується для творення термінів економічної та фінансової галузей: *інвестувати – реінвестувати, натуралізувати – ренатуралізувати, фінансувати – рефінансувати*.

3.2.3.3. Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів-дієслів

Група префіксально-суфіксальних дієслів-термінів у СУМі-20 є кількісно невеликою.

Префіксально-суфіксальні відіменникові дієслова утворюються одночасним приєднанням префікса й суфікса до твірної іменникової основи. Цей тип у СУМі-20 поєднує такі словотвірні моделі:

1. Дієслова з префіксом **від-** і суфіксом **-и-** вживаються на означення результату дії: *мул – відмулити, нерест – віднерестити*. Функціонують переважно в спеціальній і технічній термінологіях.

2. Дієслова з префіксом **за-** й суфіксом **-и-** означають «виконати дію, за допомогою того або забезпечити те, що названо твірною основою»: *моноліт – замонолітити, тара – затарити, цикл – зациклити*. Поширені переважно в кількох галузях.

Непродуктивний тип становлять відіменникові дієслова із суфіксом **-ува-** (**-юва-**) та префіксами **ви-** (*кадр – викадрувати*), **роз-** (*паралель – розпаралелювати*).

Зафіксовано в реєстрі СУМа-20 також одиничні дієслова з префіксом **о-** й суфіксом **-и-** (*кисень – окиснити*) та префіксом **роз-** і суфіксом **-и-** (*пауза – розпаузити*).

3.2.3.4. Постфіксальний словотвір термінів-дієслів

У реєстровому складі Словника української мови у 20-ти томах зафіксовано також значну кількість постфіксальних дієслів. Це одиниці зі значенням «піддаватися, підлягати дії чого-небудь», що вживаються для найменування: 1) спеціальної термінології (*вакуумувати – вакуумуватися, відмучувати – відмучуватися, експлікувати – експлікуватися, інвертувати – інвертуватися, ошлакувати – ошлакуватися, параметризувати – параметризуватися, реципувати – реципуватися, розекранувати – розекрануватися, розкадрувати – розкадруватися, розмарковувати – розмарковуватися, сатинувати – сатинуватися*); 2) технічних термінів (*армувати – армуватися, вальцювати – вальцюватися, накернувати – накернуватися, розкарбовувати – розкарбовуватися, розкиснювати – розкиснюватися, увалювати – увалюватися*); 3) біологічних, хімічних і медичних термінів (*аглютинувати – аглютинуватися, окисняти – окиснятися*); 4) економічних та юридичних термінів (*адоптувати – адоптуватися, інвестувати – інвестуватися, ренатуралізувати – ренатуралізуватися*).

3.2.3.5. Суфіксально-постфіксальний словотвір термінів-дієслів

Цей спосіб творення нових дієслівних терміноодиниць є малопродуктивним.

Дієслів із суфіксом **-ува-** (**-юва-**) і постфіксом **-ся**, що мають словотвірне значення «здійснювати щось притаманне тому, що названо твірною основою», зафіксовано всього два: *ад'єктив – ад'єктивуватися, капсула – капсулюватися*.

Непродуктивним є тип творення дієслів із суфіксом **-ізува-** і постфіксом **-ся**, що мають словотвірну семантику «здійснення певного процесу, названого твірною основою». У СУМі-20 зафіксовано поодинокі терміни із зазначеними формантами, які належать до лінгвістики й біології: *вакуолізуватися, вербалізуватися*.

3.2.3.6. Словотвір складних термінів-дієслів

Малоактивним способом під час творення дієслівної галузевої лексики, що міститься в реєстрі Словника української мови у 20-ти томах, є композиція. Так, наразі зафіксовано лише одне складне слово технічної терміносистеми, що утворилося внаслідок основоскладання. Композит сформувався за моделлю, опорним компонентом якої є дієслово, а залежним – займенник. Дієслово із займенниковою основою **сам-**, що є першою частиною складного слова, має значення «автоматично припиняти функціонування чого-небудь (про технічні системи, механізми, пристрої і т. ін.)»: *блокуватися самому – самоблокуватися*.

3.2.3.7. Словотворення дієприкметників-термінів

Основну частину нових термінів, зафіксованих у СУМі-20, становлять пасивні дієприкметники на **-ний**, що мотивовані дієсловами недоконаного й доконаного видів.

За допомогою суфікса **-н-** пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива, що закінчується на **-а** в складі суфіксів **-ува-**, **-ва-** чи закінчується суфіксом **-а-**.

На основі цієї моделі в СУМі-20 утворено найбільше слів (переважно з іншомовними основами) на позначення спеціальної термінології (*агрегувати – агрегований, гальванізувати – гальванізований, герметизувати – герметизований, декалькувати – декалькований, декантувати – декантований, ежектувати – ежектований, забутувати – забутований, заформувати – заформований, імпрегнувати – імпрегнований, кадміювати – кадмійований, капотувати – капотований, карбонізувати – карбонізований, реципувати – реципований, штемпельювати – штемпельований*), а також терміноодиниць таких галузей: фізики, хімії (*абсорбувати – абсорбований, азотувати – азотований, амонізувати – амонізований, віньєтувати – віньєтований, деоінізувати – деоінізований, дехлорувати – дехлорований, індукувати – індукований*); техніки (*відтарувати – відтарований, відфрезерувати – відфрезерований, зашунтувати – зашунтований, пропазувати – пропазований, розмалкувати – розмалкований*); медицини (*абортувати – абортований, денервувати – денервований, дефібринувати – дефібринований, іммобілізувати – іммобілізований, імплантувати – імплантований, катетеризувати – катетеризований, тампонувати – тампонований*).

Значну частину нових термінів становлять дієприкметники із суфіксом **-ен**, що утворені від основи І-ї особи однини теперішнього недоконаного виду або теперішньо-майбутнього часу дієслів доконаного виду, основа інфінітива яких закінчується на **-и-**. Такі одиниці в СУМі-20 переважно належать до технічної галузі (*відпалити – відпалений, намаслити – намаслений, напилити – напилений*) та кількох терміносфер (*грохотити – грохочений, забурити – забурений, забутити – забучений, затарити – затарений, зациклити – зациклений, защебенити – защебенений, розчалити – розчалений, розщебенити – розщебенений*).

3.2.4. Словотворення термінів-прислівників

Кількість термінів-прислівників порівняно з іншими частинами мови невелика. Вони становлять всього 0,8 % від усієї доданої галузевої термінології. Також досліджувані

прислівники не відзначаються різноманітністю способів творення. Це в основному суфіксальний спосіб та непродуктивний префіксально-суфіксальний словотвір.

3.2.4.1. Суфіксальний словотвір термінів-прислівників

Серед прислівників, зафіксованих у СУМі-20, суфіксальним способом утворені відприкметникові терміни з формантом **-о**, що належать до різних галузей знань (*алгоритмічний – алгоритмічно, антропоцентричний – антропоцентрично, апогамний – апогамно, артикуляційний – артикуляційно, асинхронний – асинхронно, аспектологічний – аспектологічно, баріонний – баріонно, білатеральний – білатерально, додатний – додатно, ендогенний – ендогенно, ендоскопічний – ендоскопічно, осмотичний – осмотично*).

3.2.4.2. Префіксально-суфіксальний словотвір термінів-прислівників

Префіксально-суфіксальний спосіб, як було вже зазначено вище, є непродуктивним під час творення нових прислівникових термінів у СУМі-20.

Прислівники утворені за такими словотвірним типом: префікс **на-** + прикметникова основа + суфікс **-о**: *націло* (цілий) – математичний термін.

3.3. Семантична деривація

Поряд із морфологічним способом творення нових термінів у поповненні Словника української мови у 20-ти томах значну роль відіграє лексико-семантична, або семантична, деривація, суть якої «...полягає у використанні в ролі терміна готового слова, запозиченого з іншої лексичної підсистеми» [45, с. 125].

Вивченню питання семантичної еволюції слів приділяло увагу багато зарубіжних та українських дослідників: Р. А. Будагов, В. Г. Гак, Д. М. Шмельов, В. П. Даниленко, Л. О. Кудрявцева, Л. А. Лисиченко, О. Г. Муромцева, Ж. П. Соколовська та інші. На сучасному етапі семантичні інновації української мови

вивчають такі вчені, як О. О. Тараненко, О. А. Стишов, І. А. Самойлова, Д. В. Мазурик та інші.

Реагуючи на історичні, суспільно-політичні, соціальні тощо перетворення як у певній країні, так і у світі загалом, мова відповідає перебудовою своєї системи. Свідомий тиск суспільства на розвиток мови відбувається шляхом зміни соціальної функції лінгвемі й цілеспрямованого пристосування її до функціонального навантаження в суспільстві [49, с. 316]. Зовнішні (суспільні) чинники сприяють еволюції лексичної системи лише перебуваючи в органічному зв'язку із внутрішніми законами мови.

Лексико-семантична система розвивається за певними закономірностями. «Джерелом еволюції, – зазначає В. М. Русанівський, – є ті суперечності, які виникають у системі через невідповідність між значенням слова (сукупністю його семем) і його значимістю (синтагматичними можливостями), а внаслідок цього через постійне напруження рівноваги її компонентів» [147, с. 62].

Семантичне перетворення загальноживаних слів, використання їх у статусі одиниць номінації спеціальної сфери відіграє значну роль у сучасному термінознавстві. «Для мови науки семантичний спосіб словотворення має особливий смисл, – зазначає В. П. Даниленко. – З його допомогою задовольняють усе більші потреби в нових термінах (шляхом семантичного перетворення наявних у мові слів)» [39, с. 98]. Він був одним із перших прийомів утворення термінологічних найменувань. Перевагою термінів, утворених таким способом, є, як зазначав Д. С. Лотте, їхня стислість, влучність, дохідливість, саме ті якості, яких нерідко не вистачає довгим, незграбним «книжним» термінам [107].

Як засвідчує матеріал дослідження, усі зафіксовані терміни, утворені на основі семантичної деривації, виникають шляхом термінологізації загальноживаної лексики та вторинної термінологізації, або ретермінологізації (тобто перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням).

Відомо, що термінологізація – це семантичний процес, який пов'язаний із формуванням у загальноживаній лексеми ознак терміна. У наукових працях учені найчастіше звертають увагу на співвіднесеність таких слів зі спеціальним поняттям і належність до спеціальної сфери вживання (Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін та ін.). Отже, для творення термінологічних одиниць часто використовують слова загального вжитку. Ставши термінами, ці слова докорінно не змінюють свого значення, але набувають здатності передавати строго визначений науковий зміст.

Оскільки людське мислення сприймає нові дані про дійсність через відомий запас інформації та з допомогою інваріантних ознак, то виникає ситуація, коли виокремлене наукове поняття, завдяки своїй подібності з побутовим, може позначатися тим самим знаком, що й друге, а не спеціально утвореним терміном. Таким чином відбувається повторне використання номінативних одиниць, що супроводжується переосмисленням їхньої семантики.

Термінологічне значення, звичайно, продукується не будь-якому слову, а тому, яке вже реалізує свою номінативну функцію, позначаючи в мовній практиці поняття, що має асоціативну подібність із таким поняттям, яке потребує імені. Тобто утворений на основі загальноживаного слова термін є семантично мотивованим знаком [133, с. 205].

Під час дослідження нової термінологічної лексики в СУМі-20, що утворилася на основі семантичної деривації (термінологізації), застосовано компонентний (або семний) аналіз, що «...полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називаються семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами» [88, с. 385].

Проблемою типологізації сем та особливостями семної структури слів цікавилися такі відомі вчені, як В. Г. Гак, Д. М. Шмельов, Л. М. Васильєв, Й. А. Стернін, Г. А. Уфимцева, В. М. Русанівський, Л. О. Кудрявцева, М. П. Кочерган та інші.

Кожне значення слова, як відомо з наукових праць лінгвістів, становить сукупність елементарних смислів (сем) – ієрархічно організовану структуру, у якій виділяється родовий

смысл (архісема), видовий смысл (диференційна сема) та потенційні семи, що відбивають різні асоціації, побічні властивості об'єкта тощо. «Сема, – зазначає В. М. Русанівський, – виражає певне відношення, що існує в об'єктивному світі: відношення до розміру, кольору, смаку, запаху, швидкості і т. ін. Сукупність таких сем створює семему. Семема не існує поза лексемою – її матеріальним носієм, становлячи одне з її значень» [147, с. 29]. Як синонім до слова «семема» багато науковців використовують термін «лексико-семантичний варіант», уведений у науковий обіг А. І. Смирницьким.

Вивчення смислових перетворень шляхом семного аналізу полягає в описі елементів певної лексеми: зіставлення вихідного й похідного значень, виявлення мінімальних складників семантики слова та їх значеннєвої спільності, визначення динаміки сем, причин та шляхів трансформації смислових компонентів слова.

Як продемонструвало дослідження, у Словнику української мови у 20-ти томах зафіксовано близько сотні нових термінів, що утворилися на основі термінологізації. Найактивніше поповнення новими одиницями спостерігається в таких галузях, як інформатика, спеціальна й технічна термінології, лінгвістика, менше термінологізованих слів зафіксовано в медицині та спорті, одиничні терміни функціонують у біології (ботаніка, зоологія), анатомії, геології, фізиці. У царині інформатики процес термінологізації виявляється найактивніше. Завдяки розвитку комп'ютерних технологій з'явилася велика кількість запозичених неологізмів, а також таких, які утворилися на основі семантичної деривації.

Насправді, як зауважують мовознавці, буває непросто визначити, чи відбувається повторне запозичення нового значення, чи воно розвивається на підставі семантики запозиченого слова, але вже в українській мові. Тому дослідники розрізняють повторні запозичення (де нове значення не могло розвинути з попередньо запозиченого) і приховані запозичення – нові значення, які могли розвинути на українському ґрунті (називаючи їх також семантичними кальками, неосемантизмами) [70, с. 241]. Цю думку підтримує й О. А. Стишов,

стверджуючи, що в низці випадків важко встановити, чи модифікація значення слова відбулася в мові-джерелі, чи в мові-реципієнті [168, с. 213]. Тому у своєму дослідженні всі подібні новотвори розглядатимемо в межах семантичної деривації.

Поява термінологічних значень у загальноновживаних слів відбувається двома шляхами – це 1) збереження або модифікація архісеми та узагальнення, випадіння або введення нових диференційних сем; 2) зміна архісеми, актуалізація прихованої, функціональної та ін. диференційних сем і введення нових диференційних сем. Своєю чергою кожен із цих двох типів поєднує дериваційні моделі, на основі яких утворюються відповідні терміни. Поняття моделі може трактуватися в статичному або динамічному аспектах. У першому випадку моделлю буде абстрактний схематичний образ об'єкта (або його зовнішніх особливостей, або змісту, або одночасно того й того). У другому випадку – за динамічного підходу – термін моделювання вказує на утворення мовної одиниці. Тут також можлива різна інтерпретація: формальна модель показує, як одна структура виводиться з іншої, семантична – розкриває механізм утворення мовної одиниці [93, с. 34].

Таким чином, першим шляхом утворюються нові терміни за двома дериваційними моделями: звуження значення та семантичний зсув.

На основі звуження значення вихідної семіми з'явилися такі комп'ютерні терміни: *адреса, адмініструвати, інтелектуалізувати*; технічна та спеціальна термінологія: *укріплення, ініціювати, увивати*; лінгвістичні терміни: *адресант, дескриптивний* та ін. Лексико-семантична деривація цього типу відбувається за рахунок додавання до вихідного смислового змісту нових семантичних компонентів, які звужують, конкретизують семантику слова [93, с. 67].

Семантична структура слова *адреса* зі значенням 'позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь' розширилася за рахунок семіми 'унікальний ідентифікатор або номер, що присвоюється комп'ютерному пристрою або об'єкту комп'ютерної мережі для операцій із ними' (*інформ.*). Архісема 'позначення' зберігаєть-

ся, конкретизується диференційна сема із широкою семантикою ‘кого-небудь або чого-небудь’ → ‘комп’ютерному пристрою або об’єкту комп’ютерної мережі’, а також з’являється нова сема на позначення мети ‘для операцій із ними’. Аналогічно утворюється друга семема слова *адмініструвати* ‘керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти’ → ‘здійснювати контроль та управління функціонуванням інформаційно-комп’ютерної системи, мережі’ (*інформ.*). При цьому архісема ‘здійснювати контроль, керувати’ зберігається, відбувається зміна диференційної семи на позначення об’єкта керування: замість конкретизатора ‘установа, організація, підприємство і т. ін.’ з’являється ‘інформаційно-комп’ютерна система, мережа’, звужуючи значення слова (компонент ‘і т. ін.’ формував широку семантику). За такою ж моделлю утворюється нове термінологічне значення слова *інтелектуалізувати* ‘надавати технічним системам та процесам ознак, притаманних людському інтелекту’ (*інформ.*) від вихідного – ‘надавати чому-небудь інтелектуалізму; наситити що-небудь інтелектом’. Значення слова звужується завдяки появі семи, що називає конкретний об’єкт (‘технічні системи та процеси’), на який спрямовується дія, замість семи із широким значенням ‘чому-небудь’.

У лексемі *укріплення* від семемі ‘оборонна споруда’ шляхом збереження архісеми ‘споруда’ та приєднання нових диференційних сем, що вказують на призначення предмета, утворюється нове значення слова, що переводить його до складу технічної термінології: ‘споруди, призначені для закріплення, зміцнення, посилення чого-небудь’ (*техн.*). Аналогічно з’являється нова семема дієслова *ініціювати* ‘сприяти виникненню чи розвитку чого-небудь’ → ‘започаткувати, викликати хімічну або ядерну реакцію шляхом зовнішнього впливу’ (*спец.*). Архісема ‘сприяти виникненню, започаткувати і т. ін.’ зберігається, водночас конкретизується сема вихідного значення ‘що-небудь’ → ‘хімічна або ядерна реакція’. Так само утворюється термін технічної галузі *увивати* ‘те саме, що обвивати (обмотувати, обплітати, обкручувати собою; обплутуючи, обв’язуючи, покривати поверхню чого-небудь); звивати, сплітати’ → ‘намотувати на катушку, барабан (нитки тощо)’ (*техн.*). Збере-

жено архісему вихідного значення ‘обмотувати, обвивати’ і т. ін., додано нові диференційні семи – ‘котушка, барабан, нитки (тощо)’ шляхом звуження значення першої семми, яка має широку семантику (обмотувати що-небудь).

Особливістю лінгвістичної лексики, як і лексики деяких інших галузей, є те, що її одиниці утворюються не тільки шляхом термінологізації загальноновживаних слів (*адресант, ускладнення, оглушувати*), а й на основі ретермінологізації – від термінів інших наукових сфер (*апикальний, дескриптивний*).

Шляхом звуження значення, як уже було зазначено вище, утворилися лінгвістичні терміни *адресант, дескриптивний*. Семантичне наповнення слова **адресант** зі значенням ‘той, хто адресує, надсилає кому-небудь листа, телеграму і т. ін.; відправник’ розширилося за рахунок нової семми ‘автор, учасник акту усної чи писемної комунікації’ (*лінгв.*). Новий лінгвістичний термін утворено таким способом: зберігається архісема ‘особа’, додано нову диференційну сему ‘усна комунікація’ (перше значення слова включало лише писемну комунікацію, на яку вказувала сема ‘лист, телеграма і т. ін.’), що збільшило семантичний обсяг результативного значення. Завдяки звуженню значення на основі ретермінологізації розширилася семантична структура лексеми **дескриптивний** ‘описовий, наочний’ (*спец.*) → ‘який описує синхронний стан мови за допомогою дистрибутивного методу’ (*лінгв.*). При цьому збережено архісему ‘описовий, який описує’ та додано диференційні семи, які формують термін лінгвістичної царини. За цією ж моделлю утворився новий термін фізичної галузі – *генерувати*. У слові **генерувати** від семми ‘викликати появу, утворення чого-небудь; виробляти’ з’явилося нове термінологічне значення ‘збуджувати (електричні коливання, сигнали і т. ін.); перетворювати різні види енергії на енергію електричних коливань’ (*фіз.*). Зберігається архісема ‘викликати появу, збуджувати’, звужується значення вихідної семми шляхом конкретизації диференційної семми із широким семантичним обсягом ‘що-небудь’ → ‘електричні коливання’.

Першим дериваційним шляхом на основі семантичного зсуву при збереженні або модифікації вихідної архісеми й зміні

однієї чи декількох диференційних сем утворюються переважно нові терміни з інформатики. Наприклад, у слові **версія** ‘один із варіантів викладу або тлумачення якогось факту, події, явища’ → ‘модифікований варіант комп’ютерного програмного або інформаційно-програмного продукту’ (*інформ.*) зберігається архісема ‘варіант’, змінюється диференційна сема ‘виклад або тлумачення якогось факту, події, явища’ на ‘комп’ютерний програмний або інформаційно-програмний продукт’. У слові **пароль** ‘секретне умовлене слово, фраза, рідше якийсь умовний сигнал для розпізнання своїх людей на військовій службі або в конспіративних організаціях’ → ‘слово або сукупність знаків, що дозволяють користувачеві комп’ютера отримати доступ до даних і програм’ (*інформ.*) відбувається збереження архісеми ‘умовне слово, знак’, зміна диференційних сем ‘для розпізнання своїх людей на військовій службі або в конспіративних організаціях’ → ‘що дозволяють користувачеві комп’ютера отримати доступ до даних і програм’. Лексема **меню** ‘набір страв для сніданку, обіду, вечері’ та ‘листок з переліком страв і напоїв (у закладах громадського харчування)’ розширила свою семантику за рахунок нового значення: ‘перелік комп’ютерних програм та функцій’ та ‘список варіантів дій на екрані дисплея комп’ютера’ (*інформ.*). При цьому архісема ‘набір, перелік’ є спільною для всієї семантичної структури слова; нова семема відрізняється диференційними семами: ‘страви, напої’ → ‘програми та функції’.

На основі семантичного зсуву розширила свою семантику також лексема **діаспора** ‘значна частина народу (етнічної спільності), що перебуває поза країною його основного поселення’ → ‘частина рослини, що природно відокремлюється від неї і виконує функцію поширення та розмноження’ (*біол.*), друге значення якої переміщує її до складу біологічної термінології. Під час утворення другої семеми відбувається модифікація архісеми ‘частина народу’ → ‘частина рослини’. Водночас змінюються диференційні семи, які конкретизують семантику цих слів.

У лексемі **ліга** від первинного значення ‘об’єднання окремих осіб, організацій, держав; асоціація (у 1 знач.)’ утворилася

нова семема 'об'єднання команд за рівнем майстерності' (*спорт.*). На основі збереження архісеми 'об'єднання' та зміни диференційних сем 'особи, організації, держави' → 'команди' з'явився новий термін спортивної галузі.

Значно більше нових галузевих термінів, зафіксованих у Словнику української мови у 20-ти томах, утворено другим шляхом (через зміну архісеми й різних модифікацій диференційних сем) за такими дериваційними моделями, як функціональне переосмислення, актуалізація асоціативної ознаки, актуалізація семи 'зовнішня ознака' та актуалізація прихованої семи.

Функціональне переосмислення полягає в зміні архісем вихідної семеми та актуалізації в семантичному дериваті функціональної семи вихідного значення, причому функціональний компонент значення може виражатися прихованою семою в структурі семантичного деривата.

На основі функціональної подібності з'явилися термінологічні значення, наприклад, у слів *накопичувач*, *укладальник*, які стали об'єктами технічної галузі.

Від первинного значення лексеми *накопичувач* 'той або те, що накопичує що-небудь' шляхом переосмислення утворюється нове термінологічне значення технічної царини: 'пристрій, пристосування і т. ін., які служать для накопичення або запасу чого-небудь' (*техн.*). Підставою для його виникнення є зміна архісеми ('той або те' → 'пристрій, пристосування і т. ін.') за стабільності диференційних сем ('що накопичує що-небудь' → 'які служать для накопичення або запасу чого-небудь'). За аналогічною моделлю утворилася нова семема в слові *укладальник* 'той, хто укладає що-небудь; фахівець з укладання чого-небудь' → 'машина, механізм, призначений для укладання або вивантаження – монорельс та чотириколісний візок з двома спеціальними захватами' (*техн.*). Відбулася заміна архісеми 'той, хто', 'фахівець' на 'машина, механізм', а також додано нову сему 'вивантаження'.

Функціональне переосмислення на зразок 'людина' → 'машина' спостерігається під час творення термінологічного значення в лексеми *нагромаджувач* 'той, хто накопичує майно,

гроші і т. ін.’; ‘те, що може нагромаджувати, збирати, накопичувати що-небудь’ → ‘пристрій або носій, призначений для зберігання даних із можливістю їх подальшого зчитування’ (*інформ.*). Змінюється архісема ‘той, хто’, ‘те, що’ → ‘пристрій або носій’. Конкретизуються диференційні ознаки на основі заміни семи, вираженої неозначеним займенником ‘що-небудь’, на сему з вужчим значенням – ‘дані’.

За асоціативними ознаками відбувається розширення семантичної структури таких слів, як *команда*, *упаковувати*, що поповнили галузь інформатики; *стрес*, *відстежувати*, *розкреслювати*, які належать до спеціальної та технічної термінології; *ускладнення*, *апикальний* (лінгвістична лексика) та *атака*, *новотворення*, *консервативний* (медична галузь).

Асоціативне переосмислення полягає в зміні архісеми вихідного значення, актуалізації асоціативної ознаки та приєднанні нових диференційних сем. Варто зазначити, що асоціативні ознаки «...майже невловимі, асоціації часом непояснимі, вони апелюють до мовного чуття людини, її лінгвокраїнознавчої компетенції і т. ін.» [93, с. 89].

За цією моделлю розширилася семантична структура лексеми *команда* зі значеннями ‘короткий усний наказ командира за встановленою формою’ та ‘чие-небудь розпорядження, висловлене коротко, владно’. На основі асоціативного переосмислення з’являється семема ‘елемент програми електронно-обчислювальної машини, що містить вказівку на певну операцію ЕОМ’ (*інформ.*). Змінюється архісема ‘наказ, розпорядження’ → ‘елемент програми ЕОМ’ та на основі ознаки ‘вказівка, наказ для виконання чогось’ утворюється новий термін комп’ютерної сфери. При цьому архісема ‘вказівка, наказ’ переходить у диференційну сему нового термінологічного значення.

За асоціативними ознаками ‘складати’, ‘поєднувати’, що означають групувати що-небудь в одне місце, разом, з’являється друге термінологічне значення лексеми *упаковувати* ‘складати багаж, речі і т. ін., збираючи їх разом’ → ‘архівувати групу файлів в один файл-архів для економії місця на носії інформації’ (*інформ.*).

Шляхом актуалізації асоціативної ознаки термінологізувалися також такі слова, як *стрес*, *відстежувати*, *розкреслювати*. *Стрес* ‘стан організму, що виявляється у формі напруження або специфічних пристосувальних реакцій у відповідь на дію несприятливих зовнішніх або внутрішніх факторів’ → ‘зовнішня сила, що деформує об’єкт, на який вона спрямована’ (*техн.*). Тут змінюється архісема ‘стан організму’ → ‘зовнішня сила’, актуалізується асоціативна ознака ‘щось руйнівне’. У першому значенні ознака руйнування виражена за допомогою сем ‘напруження’, ‘несприятливі фактори’, у другому – ‘деформує об’єкт’. Лексема *відстежувати* ‘здійснювати нагляд, контроль і т. ін. за чимсь; стежити’; ‘з’ясувати, визначити, виявити’ розширюється за рахунок семими ‘фіксувати, повторювати який-небудь процес, результати чого-небудь за допомогою спеціальної апаратури’ (*спец.*). Шляхом зміни архісеми ‘стежити, виявляти’ → ‘фіксувати, повторювати’ та появи на основі асоціацій, закріплених у нових диференційних семах (у цьому випадку прихованих) ‘записувати, реєструвати що-небудь’, утворився новий термін. На основі асоціацій розширюється також семантична структура слова *розкреслювати* ‘проводити на чому-небудь риси, прямі лінії; ‘позначати рисками, зображати у вигляді креслення’ → ‘у тексті робити відповідні позначки для виписування з нього якихось слів, речень і т. ін.’ (*спец.*). Відбувається зміна архісеми ‘проводити риси, позначати рисками’ → ‘робити відповідні позначки’ та актуалізується асоціативна ознака ‘позначати що-небудь’.

За асоціативною ознакою відбулося переосмислення слів *ускладнення*, *апикальний* та *оглушувати*, що поповнили реєстр лінгвістичної лексики. Від первинного значення слова *ускладнення* ‘дія за знач. ускладнити і стан за знач. ускладнитися’ (робити складнішим) утворилося два термінологічних значення – медичної галузі (зафіксоване ще в СУМі-11) ‘нове захворювання, яке виникло як наслідок іншої, попередньої хвороби’ та лінгвістики (з’явилося вже в СУМі-20) ‘процес, унаслідок якого в межах морфемно нечленованих слів починають виділятися ті або інші морфеми’ (*лінгв.*). В основі переосмислення лежить асоціативна ознака ‘ставати складнішим’ – від ‘складний – який

має кілька частин або елементів'. Так, медичний термін означає, що внаслідок попередньої хвороби виникла ще одна, додаткова хвороба, а лінгвістичний – замість однієї морфеми виникло дві або кілька. За подібною моделлю з'являється нова семема в лексеми **апикальний** 'верхівковий, спрямований угору' (*анат.*) → 'про приголосні звуки, утворювані кінчиком язика, напр., "д", "т"' (*лінгв.*). Термінологічне значення утворюється на основі асоціативної ознаки 'вгорі, на кінці, на вершині чого-небудь'. На основі актуалізації асоціативної ознаки також утворилося нове термінологічне значення слова **оглушувати** 'шумом, гуркотом і т. ін. на деякий час притуплювати слух кому-небудь, позбавляти його гостроти' → 'вимовляти дзвінкий приголосний звук як глухий' (*лінгв.*). Мотивувальна й мотивована семема пов'язані семою 'оглушувати що-небудь', тобто зменшувати ясність, силу звучання.

На основі актуалізації асоціативної ознаки утворюється також і медична лексика, зафіксована Словником української мови у 20-ти томах. Таким чином з'явилася нова семема слова **атака** 'стрімкий напад війська на ворога; вирішальний етап наступу; рішучий швидкий наступ (у грі, суперечці і т. ін.)' → 'гострий напад ревматизму' (*мед.*). При цьому архісема 'напад' у значенні 'наступ' змінюється новою архісемою 'напад' у значенні 'приступ'; на основі ознак 'стрімкий', 'швидкий', 'різкий' з'являється нове значення, що переводить названу лексему до складу медичної галузі. Таким самим способом розширило семантичну структуру слово **новоутворення** 'те саме, що новотвір (форма, елемент, слово і т. ін., що утворилися заново)' → 'фізіологічні нарости на тілі людини, які не були в неї від народження, а з'явилися згодом' (*мед.*). Змінюється архісема 'форма, елемент, слово і т. ін.' на 'фізіологічні нарости', додаються нові диференційні семи. Нове значення з'являється на основі асоціативної ознаки 'новий; такий, що з'явився'. За асоціацією утворюється й друге значення лексеми **консервативний** 'який спирається на традиції, зберігає старе, що надійно зарекомендувало себе'; 'який обстоє сталість у суспільному устрої та політиці' → 'який обходиться без оперативного втручання' (*мед.*). Друга семема поєднана з

першою асоціативною ознакою ‘старий, сталий, традиційний’. Оскільки раніше в медицині не застосовували хірургічних методів, то безопераційне лікування отримало назву консервативного (тобто старого, традиційного).

За асоціативною ознакою з’явилося також друге релігійне значення в лексеми *занечищуватися* ‘ставати нечистим, забрудненим’ → ‘порушуючи релігійні норми, заповіді, ставати нечистим’. При цьому відбулася зміна архісеми ‘ставати нечистим, забрудненим’ у прямому значенні на ‘ставати нечистим’ (тобто таким, який виражає порушення узвичаєних норм поведінки; гріховним, аморальним) у переносному значенні. Якщо в першому випадку ознака нечистоти, забруднення стосується зовнішнього вигляду кого- або чого-небудь, то в новому значенні слова завдяки асоціативним зв’язкам вона слугує характеристикою людини.

На основі переосмислення з актуалізацією семи ‘зовнішня ознака’ з’явилися одиничні терміни технічної галузі, інформатики й анатомії. Так, за зовнішньою схожістю утворився технічний термін *торпедо*. *Торпедо* ‘риба родини скатів, що має круглу форму й здатна утворювати електричні розряди’ → ‘автомобільна панель із приладами’ (*техн.*). Відбулася зміна архісеми ‘риба’ → ‘автомобільна панель’. У цьому випадку семантична ознака ‘зовнішня подібність’ не виражена експліцитно диференційною семою, нове значення з’явилося на основі імпліцитної семи. Тут варто зазначити, що переосмислення з актуалізацією семи ‘зовнішня ознака’ відбувається на основі зміни архісеми, приєднанні нових диференційних сем, актуалізації семи ‘зовнішня форма’, яка може бути або експліцитною, або імпліцитною.

За цією ж моделлю з’явилося нове термінологічне значення слова *миша* ‘невелика тварина ряду гризунів, переважно сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом’ → ‘невеликий допоміжний пристрій для введення до комп’ютера інформації, переміщенням якого по поверхні (столу) контролюється положення курсора на моніторі’ (*інформ.*). Новий термін утворився шляхом зміни архісеми ‘тварина’ → ‘пристрій’ за конкретною ознакою – зовнішньою

схожістю двох об'єктів. За зовнішньою подібністю на основі зміни архісеми 'посудина' → 'частина органа' утворився новий термін анатомії від слова *ампула* 'герметично запаяна скляна посудина пляшкоподібної форми для зберігання в стерильному стані лікувальних та інших речовин' → 'розширена частина порожнистого трубоподібного органа' (*анат.*).

Дослідження семантичних перетворень загальноживаних слів на матеріалі СУМа-20 продемонструвало, що поява нових термінів у сучасній українській мові активно відбувається через процес термінологізації. Формування нових термінологічних одиниць безпосередньо пов'язане з внутрішнім потенціалом лексичного значення, який продукує розширення семантичного обсягу слова. Як засвідчує проаналізований матеріал, на основі термінологізації найактивніше утворюються нові найменування, що належать до інформатики, техніки, спеціальної термінології, лінгвістики. Переважно це іменники, хоча зафіксовано й невелику кількість прикметників та дієслів, утворених цим способом. Переосмислення загальноживаних слів, їх перехід у терміни найчастіше відбувається на основі звуження значення, актуалізації асоціативної ознаки, функціональної подібності, «зовнішньої ознаки» тощо.

3.4. Запозичення термінів

Запозичення слів – природний і необхідний процес мовного розвитку, зумовлений міжнародними зв'язками, контактами, взаємовідносинами народів та держав. Коло запозичень у кожную історичну епоху визначають суспільно-політичні, культурні та інші чинники, і цей процес відбувається разом із розвитком мови. Особливо активізувався він в епоху науково-технічного прогресу, коли завдяки розвитку науки й техніки в мову надходить велика кількість термінів, спеціальних слів і словосполучень тощо. Проблема запозичень завжди була в центрі уваги лінгвістів. В українському мовознавстві їй присвячено праці С. О. Соколової, Т. Р. Кияка, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, П. О. Селігея, Г. Л. Вознюк, О. Д. Кочерги, Л. В. Козак та інших.

Запозичення є одним із активних джерел творення терміносистем. «З огляду на інтернаціональний характер наукових знань в міру розвитку науки зростає обсяг галузевої термінології, яка вже не може жити лише джерелом однієї національної мови. Галузеві терміносистеми будь-якої сучасної мови постійно поповнюються елементами, джерелом яких є високорозвинені мови» [121, с. 146]. Причиною запозичень, на думку Л. В. Козак, є екстралінгвальні та лінгвальні чинники, які взаємно зумовлені й пов'язані між собою. До зовнішніх причин належать територіальні, культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами. Суто лінгвальними причинами є: а) потреба в поповненні, а то й створенні неіснуючої лексико-тематичної групи разом із запозиченням відповідних понять; б) потреба в семантичному обмеженні питомого слова; в) усунення полісемії [74, 63].

Запозичення як засіб номінації сприяють певній економії мовних зусиль, оскільки для заповнення номінативних лакун, що виникли в лексичній системі, використовують одиниці чужої мови. У той же час утрата попередніх асоціативних зв'язків, які існували в мові-джерелі, спричиняє втрату можливо властивої запозиченим словам мотивованості, що відповідно створює певні труднощі для розпізнавання їхнього смислу в процесі мовлення. Загалом запозичення як процес використання іншомовних елементів зумовлені лінгвістично суперечливою природою мовного знака: його довільністю як силою, що дозволяє запозичення, й недовільністю як чинником, що стоїть їм на перепоні. У праці українських мовознавців Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської та Л. П. Кислюк так описано особливості засвоєння мовою цієї категорії лексики: «...з одного боку, кількість таких слів невпинно зростає. З іншого, у мові формуються захисні механізми реагування на запозичені слова. Багато з них, особливо ті, що називають нові поняття та нові реалії, швидко проходять стадію ізольованого існування в мові, формують численні кореневі гнізда. Вони включаються у процеси словотворення, стають твірними для словотвірних гнізд, отже збільшують свій словотворчий потенціал, заявляючи про своє право на існування в мові. Зростання словотвірної

активності охоплює ті запозичені слова, що давно існують у мові, й ті, що приходять до неї упродовж кількох останніх десятиліть» [70, с. 189].

У Словнику української мови у 20-ти томах запозичення становлять близько 19,8 % від усіх доданих галузевих термінів, не враховуючи тих, які утворилися від іншомовних основ. Найбільше запозичених слів припадає на медичну, технічну царини, біологію, хімію, фізику. Приклади іншомовної лексики розглянуто нижче в межах галузей знань і тематичних груп.

1) Медична лексика: запозиченими лексемами є переважно назви захворювань людського організму (*амок, абазія, варикоз, вітиліго, гематома, гепатит, гідрома, гінгівіт, глікемія, глікозурія (глюкозурія), гранулема (гранульома), дисфазія, діарея, ектима, емпієма, енантема, енурез, ілеус, імпетиго, ірит, орхит, стафілома, стеатоз, табес* тощо).

2) Біологічна лексика: речовини (*вісцин, вітелін, гіалін, глобін, еластин, міозин, пролан, пролін* та ін.); процеси, явища (*гістоліз, гліколіз, мейоз*); клітина (*диплоїд, оперон, стеригма*).

3) Хімічна лексика: речовини, сполуки (*азиди, вініл, вінол, гексан, гепарин, гептан, гідразин, гідрол, ізопрен, ідол, інозит, канцероген, ксиліт, меламін, резол, фенол*).

4) Технічна лексика: пристрої, прилади (*ваєр, віन्द्रоза, габіон, дефібратор, дефібрер, думпер, екструдер, капсуль, сельсин, фітінг* та ін.).

5) Інформатика: комп'ютерна техніка (*джойстик, дисплей, модем, пентіум, сервер, чип*); програми й мови програмування (*бейсик, драйвер*); одиниці вимірювання інформації (*байт, біт*).

6) Фізична лексика: одиниці вимірювання (*генрі, гільберт, еман, зиверт, кельвін, стильб*); речовини (*гіперон, глюон, кварк, тахіон, ферміон*).

7) Спеціальна термінологія: предмети – пристрої, прилади й т. ін. (*гексод, гігростат, гофр, дренчер, дунст, шпринг*); величини, одиниці вимірювання, графічні зображення тощо (*гідрокс, пуаз, солідус, тензор*).

8) Геологічні терміни: мінерали (*вавеліт, візеїт, віїкіт, вільсоніт, вітерит, галмей, енаргіт, епідот, уваніт, улігіт*,

шерл); будова Землі (*горст, грабен*); процеси, явища (*діагенез*); періоди (*архей*).

9) Спортивна лексика: поняття, що стосуються спортивних ігор (*дриблінг, офсайд*); поняття, що стосуються боксу (*клінч, свінг*) та ін. терміни (*ралі, серфінг, шейпінг*).

10) Архітектурні терміни: будівлі, споруди (*наос, пфальц*); оздоблення, декор (*вімперг, путті*).

11) Юридична термінологія: юридичні справи, дії, процеси й т. ін. (*абандон, віндікація, делікт, делькредере, дефолт*); особи (суб'єкти правовідносин): *агнати, інсайдер*.

12) Математична лексика: геометричні фігури, тіла (*гексагон, гексаедр, фрактал*); функції (*екстремум, мажоранта*).

13) Лінгвістичні терміни: морфологія (*герундив*); фонетика (*акут, умлаут*); семантико-синтаксичні одиниці (*рема, семема*); морфеміка (*морф*).

14) Музична термінологія: музичні звуки, твори, гра (*баунс, глісандо, димінуендо, субіто, нонет*); музичні стилі, колективи (*нонет, техно*); музичні інструменти (*бансуре, бансрі*).

15) Морська лексика: *віндзейль, галс, гафель, дедвейт, твіндек*.

16) Анатомічна лексика: м'язи (*екстензор, трицепс*); скелет людини (*симфіз*); органи чуття (*узула*).

17) Терміни з фізіології: судинна система (*інтима*); статева система та процеси (*коїтус, овоцит*).

18) Фінансова лексика: фінансові дії, операції, процеси (*акорд, беса, велфер, лізинг, овердрафт*).

19) Історична термінологія: особи (*адаміти, бут, веліт, вілан, вілік*), організації (*абвер, буле*).

20) Географічна термінологія: *гайот, геоїд, пуна*.

21) Ботанічна й зоологічна лексика: рослини – частини, процеси (*зигота, екзина, кормус*); тварини – будова тіла, процеси (*абдомен, імаго*).

22) Економічні терміни: угоди, розпорядження (*делівері, фоб*); установи (*холдинг*); *дефлятор, маркетинг*.

23) Релігійна лексика: релігійні титули (*сеїд*); течії, організації (*бхакті, есеї, шекери*); предмети (*шофар*).

24) Астрономічна лексика: *глобула, деферент*.

Отже, як бачимо, запозичення – один з основних шляхів поповнення термінофонду нашої мови на сучасному етапі. Найбільше іншомовної лексики, зафіксованої в СУМі-20, нараховує медична, біологічна, хімічна, геологічна, технічна терміносистеми. Інші галузі знань мають у своєму складі менше запозичених слів.

Таким чином, аналіз нової термінологічної лексики, що міститься в реєстрі Словника української мови у 20-ти томах, дозволяє спостерігати найактивніші лексико-дериваційні мовні процеси, дослідження яких сприяє формуванню уявлення про роль та місце термінів у мові. Як продемонструвало дослідження, галузева термінологія утворюється на основі тих самих способів і типів, що й слова літературної мови, відмінність полягає лише в продуктивності тієї або тієї словотвірної моделі чи формантів.

ВИСНОВКИ

Дослідження української термінології як складника мовної системи, проведене на матеріалі Словників української мови в 11-ти й 20-ти томах, дало змогу здійснити її багатоаспектний аналіз, виявити характер динаміки й основні способи поповнення новими одиницями. Виконана робота дозволяє зробити такі висновки:

1. Термінологічна лексика посідає значне місце в лексичній системі української мови. Вона досить поширена в реєстрах великих тлумачних словників: приблизно 10 % у СУМі-11 та 14 % у СУМі-20.

2. У СУМі-20 порівняно із СУМом-11 спостерігається суттєве збільшення кількості термінів, що пов'язано з науково-технічною й соціальною революціями, які відбулися в період між створенням цих праць. Зазначене зростання є свідченням процесів інтелектуалізації, демократизації та глобалізації, що характерні для сучасного світу й України зокрема.

3. Порівняльний аналіз СУМа-11 і СУМа-20 показує, що кількість термінологічної лексики в новому виданні збільшилася майже вдвічі. Проведене дослідження продемонструвало значне зростання термінології з таких найбільше представлених в обох працях галузей знання: біології (близько 300 %), геології (200 %), медицини (понад 200 %), фізики (близько 150 %), лінгвістики (понад 100 %), історії (близько 100 %) та ін.

4. Об'єктом опису в обох словниках стали найбільші терміносистеми (історична, медична термінології, лексика з анатомії, лінгвістики, сільського господарства, спорту, економіки, фізики, біології, геології, математики, музики, техніки), у складі яких виокремлено й проаналізовано лексику на основі поділу її на тематичні групи. Порівняльне зіставлення Словників української мови в 11-ти й 20-ти томах продемонструвало процеси розвитку терміносистем української мови й наповнення зазначених термінологічних груп новими словами. Найбільшу динаміку виявила медицина, яка розширила свій склад більше ніж у два рази (з'явилася лексика на позначення нових методів лікування, методів обстеження хворих, ліків, медичних приладів

та інструментів, хвороб тощо). Майже у два рази розширила свій склад історична терміносистема за рахунок слів на позначення визначних подій, об'єктів, явищ, понять минулого, осіб і т. ін. всесвітньої історії й історії України різних часових періодів, які існували, але не були зафіксовані Словником української мови в 11-ти томах. Лінгвістична термінологія збагатилася одиницями на позначення нових розділів та напрямків лінгвістики, фахівців. Біологічна терміносистема постала з розширеним майже в три рази складом, поповнивши групи для найменування організмів, речовин, процесів та явищ, а також розділів, напрямків біології, методів дослідження. У фізиці з'явилося найбільше нових термінів, що ввійшли до таких тематичних груп: назви пристроїв і приладів, назви речовин, назви одиниць вимірювання, назви фізичних процесів та явищ, найменування величин. Геологія розширила свій склад за рахунок одиниць, що позначають гірські породи, часові періоди розвитку Землі, будову Землі, процеси та явища тощо.

5. У Словнику української мови у 20-ти томах зафіксовано появу нових галузевих терміносистем (інформатика, екологія). Інформатика посідає дев'яте місце за кількістю доданих термінів серед інших галузей знань, що свідчить про стрімкий розвиток цієї наукової царини.

6. СУМ-20 розширив свій склад за рахунок одиниць, утворених на основі морфологічної й семантичної деривації, а також запозичених термінів. Найпродуктивнішим у проаналізованому матеріалі є морфологічний спосіб творення слів (близько 80 % одиниць). Найбільше термінів зафіксовано серед іменникових утворень (більше 73 % одиниць), менше – прикметникових (близько 20 %), дієслівних (приблизно 6 %), уведено до реєстру й незначну кількість прислівникових терміноодиниць (близько 0,8 %).

7. Основними способами творення для іменника виявилися основоскладання й суфіксація. За допомогою композиції утворено більшу частину галузевої лексики з такими найпоширенішими складниками, як вібро-, електро-, гідро- (на позначення фізичних і технічних термінів), гетеро-, гомо-, макро-, мікро- (на позначення біологічної термінології), широко в різних

галузях знань для продукування нової лексики залучаються постпозитивні компоненти -граф і -лог. Досить активними під час творення іменників-термінів є такі суфікси: -ник – для позначення різногалузевих терміноодиниць; -ер (-ор) – технічної та інших царин; -ист (-іст, -їст) – сфери філософії, спорту й музики; -ість – слугує для творення широкого спектру різногалузевих термінів.

8. Дослідження словотвірних ознак прикметникових термінів показало, що найвищою продуктивністю відзначаються такі способи творення, як суфіксальний, префіксально-суфіксальний та основоскладання. На основі суфіксів -н-, -ов- (-ев-) утворено переважно нові терміни-ад'єктиви, що поширені в хімічній, фізичній, біологічній, медичній галузях. Префіксально-суфіксальний спосіб творення поєднує такі основні типи: прикметники з префіксом без- і суфіксами -н-, -ов-, -ев- (для утворення технічної та інших термінологій), прикметники з префіксом від- і суфіксами -н-, -ов- (терміни поширені переважно в лінгвістичній галузі) тощо. У композиції варто відзначити продуктивність числівника як першої частини складних прикметників. Крім того, зафіксовано значну кількість слів, утворених поєднанням основ прикметника й іменника, а також двох прикметників. Згідно з дослідженням, композитів найбільше зафіксовано в хімічній, фізичній і технічній галузях.

9. Дієслова активно утворюються на основі префіксації, суфіксації й постфіксації. Префіксальний словотвір відзначається високою вживаністю власне українських префіксів (від-, за-, роз-) та низькою продуктивністю запозичених. Широко використовується для творення нової технічної та інших термінологій. На основі найпоширеніших суфіксів -ува- (-юва-), -ов- + -ува- найчастіше з'являються нові терміноодиниці технічної царини, а також інших галузей знань. Постфіксальні дієслова активно функціонують у технічній, біологічній, хімічній, медичній, економічній та юридичній галузях.

10. Для прислівників основним способом творення є суфіксальний. Зафіксовані терміни переважно утворені від прикметників за допомогою суфікса -о й функціонують у складі різних галузей.

11. Словник української мови у 20-ти томах фіксує також частину термінів, утворених на основі семантичної деривації. Це переважно одиниці, що належать до інформатики, менше до технічної, лінгвістичної та інших галузей знання. Семантичними дериватами в основному виступають іменники, хоча зафіксовано й незначну кількість прикметників і дієслів, утворених цим способом. Переосмислення загальноновживаних слів, їх перехід у галузеві терміни відбувається, як показало дослідження, двома шляхами: 1) збереження або модифікація архісеми й узагальнення, випадіння або введення нових диференційних сем; 2) зміна архісеми, актуалізація (прихованої, функціональної тощо) диференційної семи та введення нових диференційних сем. Найактивнішими словотвірними моделями при цьому є звуження значення, актуалізація асоціативної ознаки, менш продуктивними – функціональне переосмислення, актуалізація семи «зовнішня ознака» тощо.

12. Близько 19,8 % від усіх доданих галузевих термінів у Словнику української мови у 20-ти томах становить запозичена лексика. Найбільше іншомовних слів зафіксовано в медичній, технічній царинах, біології, хімії, фізиці.

Проведений аналіз термінологічних одиниць у реєстрі нового академічного Словника української мови формує певний лексикографічний стандарт для фіксації цієї лексики в тлумачній лексикографії й відкриває нові можливості для створення термінологічних і термінографічних праць, узгоджених із загальною лексико-граматичною та лексико-семантичною системою сучасної української мови. Виконане дослідження, на нашу думку, визначає й певний напрям для створення комплексної, універсальної комп'ютерної системи української термінографії.

Література

1. Антонова М. В. Роль концептуальной структуры в формировании отраслевой терминологии / М. В. Антонова, В. М. Лейчик // Термины и их функционирование: межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1987. – С. 28–33.
2. Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональной системы. Избранные труды / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 399 с.
3. Анюшкин Е. С. Отраслевая терминологическая лексика и ее экстралингвистическая обусловленность / Е. С. Анюшкин // Отраслевая терминология и ее экстралингвистическая обусловленность: межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1986. – С. 25–41.
4. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: учеб. пособие / Арнольд И. В. – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.
5. Багмут А. Й. Шляхи розвитку української лінгвістичної термінології / А. Й. Багмут // Славянская лингвистическая терминология. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 54–59.
6. Балог В. О. Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Балог. – К., 2003. – 16 с.
7. Балог В. О. Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Балог Валентина Олександрівна. – К., 2003. – 207 с.
8. Бачкур Р. О. Структура словотвірної парадигматики українських назв тварин та рослин: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Бачкур Роман Омелянович. – Івано-Франківськ, 2004. – 228 с.
9. Белодед И. К. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / И. К. Белодед. – Харьков: Вища школа, 1980. – 208 с.
10. Боярова Л. Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику / Людмила Боярова // Лексикографічний бюлетень. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 13–24.
11. Будагов Р. А. Терминология и семиотика / Р. А. Будагов // Вестник Моск. ун-та. – 1972. – С. 5–8.
12. Будагов Р. А. Толковые словари в национальной культуре народов / Р. А. Будагов. – М., 1989. – 151 с.
13. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИФЛИ. Сборник статей по языковедению. – М., 1939. – Т. V. – С. 3–54.

14. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Волкова Ірина Вікторівна. – Х., 2002. – 193 с.
15. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М.: URSS, 2000. – 128 с.
16. Волошина Т. М. Афіксація в українській кібернетичній термінології / Т. М. Волошина // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: зб. наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – С. 118–127.
17. Гак В. Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии / В. Г. Гак // Семиотические проблемы языковой науки, терминологии и информатики. – М.: Изд-во Московского университета. – 1971. – С. 68–71.
18. Гак В. Г. От толкового словаря к энциклопедии языка (Из опыта современной французской лексикографии) / В. Г. Гак // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М., 1971. – Т. XXX, Вып. 6. – С. 524–530.
19. Гак В. Г. Эволюция способов номинации в свете соотношения внешних и внутренних стимулов в развитии языка / В. Г. Гак // Диалектика развития языка. – М., 1980. – С. 19–29.
20. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / А. С. Герд. – М.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 70 с.
21. Герд А. С. Терминологическое значение и типы терминологических значений / А. С. Герд // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 101.
22. Герд А. С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста / А. С. Герд. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 112 с.
23. Герд А. С. Язык науки и техники как объект лингвистического изучения / А. С. Герд // Филологические науки. – 1986. – № 2. – С. 48–56.
24. Гинсбург Р. С. О взаимосвязи лингвистического и экстралингвистического в лексике / Р. С. Гинсбург // Иностранные языки в школе. – М., 1972. – № 5. – С. 14–19.
25. Годована М. П. Формування сучасної геологічної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. П. Годована. – К., 1994. – 16 с.
26. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.

27. Головин Б. Н. Термин и слово / Б. Н. Головин // Термин и слово: межвуз. сб. научн. тр. – Горький, 1980. – С. 85–93.
28. Городенська К. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 3–9.
29. Городенська К. Г. Проблеми виділення словотвірних категорій / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22–28.
30. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 190 с.
31. Гринев С. В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения: [учеб. пособие] / С. В. Гринев. – М.: МПУ, 2000. – 144 с.
32. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
33. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 238–249.
34. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 216 с.
35. Даниленко В. П. Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии / В. П. Даниленко // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 5–24.
36. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С. 7–67.
37. Даниленко В. П. О месте научной терминологии в лексической системе языка / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – № 4. – С. 64–71.
38. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
39. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 245 с.
40. Даниленко В. П., Скворцов Л. І. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В. П. Даниленко, Л. І. Скворцов // Мовознавство. – 1980. – №6. – С. 16–21.

41. Дієслово в лексикографічній системі / [О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко]. – К.: Довіра, 2004. – 259 с.
42. Добровольская Т. В. Структура лексического значения слова и его отраслевая детерминированность / Т. В. Добровольская, Г. Я. Почтарук // Отраслевая терминология и ее экстралингвистическая обусловленность: межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского у-та, 1986. – С. 95–99.
43. Дрезен Э. К. Научно-технические термины и обозначения и их стандартизация / Э. К. Дрезен // История отечественного терминоведения. – Т. 1. – Москва. – 1994. – С. 51.
44. Дудок Р. І. Термін та його структурно-семантичний потенціал / Р. І. Дудок // Вісник СумДУ. – 2006. – № 3 (87). – С. 119–123.
45. Дячук Т. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології / Тетяна Дячук // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 125–128.
46. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
47. Жайворонок В. Термінологія в загальномовному словнику / Віталій Жайворонок // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 210–212.
48. Жовтобрюх М. А. Науковий стиль української мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 3–13.
49. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М.: УРСС, 2004. – 336 с.
50. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации / Т. А. Журавлева. – Донецк: Донбасс, 1998. – 252 с.
51. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1957. – 323 с.
52. Звегинцев В. А. Теоретические аспекты причинности языковых изменений / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. – С. 131.
53. Зінченко І. В. Способи і засоби лексичної номінації: конспект лекцій / Зінченко І. В. – Чернівці: Рута, 1999. – 60 с.
54. Іваненко І. Українська логопедична термінологія як об'єкт лінгвістики / Ірина Іваненко // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 53–60.
55. Іванова Н. Д. Склад, статус і структура семантичного об'єднання слів зі значенням «характер поверхні» у сучасній українській мові:

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Д. Іванова. – К., 1999. – 20 с.
56. Історія, стан і перспективи розбудови української термінології: тематичний збірник наукових праць. – К.: НМ КВО, 1992. – 127 с.
57. Канделаки Т. Л. Опыт разработки и принципов упорядочивания терминологий / Т. Л. Канделаки // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 124–140.
58. Канделаки Т. Л. Работа по упорядочению научно-технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом / Т. Л. Канделаки // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 40–52.
59. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки – М.: Наука, 1977. – 168 с.
60. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука. – 1979. – 168 с.
61. Карабута О. П. Лексико-семантична і словотвірна структура зоологічних назв сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Карабута Олена Павлівна. – Запоріжжя, 1997. – 209 с.
62. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
63. Карпіловська Є. Семантична дивергенція українських терміно-творчих моделей у природничих науках / Євгенія Карпіловська, Ольга Кочерга, Євген Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 3–6.
64. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є. А. Карпіловська. – К, 1999. – 297 с.
65. Карпіловська Є. А. Термін у сучасній мовотворчості / Є. А. Карпіловська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. ІХ. – С. 185–191.
66. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // Режим доступу: <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/karcevskiy/dualizm.html>
67. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов: Вища школа, 1976. – 127 с.
68. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: учеб. пособие / Т. Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.

69. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 35–38.
70. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
71. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 161 с.
72. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – 83 с.
73. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Козак Людмила Володимирівна. – Д., 2002. – 171 с.
74. Козак Л. Запозичення як складова частина української технічної термінології / Людмила Козак // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 63–65.
75. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск: Изд.-во Урал. ун-та, 1991. – 154 с.
76. Коршунов С. И. Как работать над терминологией. Основы и методы / С. И. Коршунов. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
77. Коршунов С. И. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / С. И. Коршунов, Г. Г. Самбунова. – М.: Наука, 1979. – 126 с.
78. Косов А. В. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией общей лексики / А. В. Косов // Термин и слово: межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1980. – С. 13–21.
79. Косова М. В. Терминологизация как лексико-семантический процесс / Косова М. В. // Вестник ОГУ. – 2004. – № 2. – С. 42–48.
80. Костенко Л. М. Лексико-семантична та словотвірна структура української термінології садівництва: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Костенко Людмила Миколаївна. – Запоріжжя, 2005. – 207 с.
81. Костюк А. А. К вопросу о формировании русской медицинской терминологии / А. А. Костюк // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 80–95.
82. Котелова Н. З. Семантическая характеристика терминов в словарях / Н. З. Котелова // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 36–42.
83. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові. – Л., 2004. – 519 с.

84. Кочан І. Термінологія: національна чи міжнародна? / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 3–8.
85. Кочан І. М. Українська термінологія 90-х років ХХ ст. // Українська термінологія і сучасність. – К., 1997. – С. 17–18.
86. Кочан І. Ще раз про системність у термінології / Ірина Кочан // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 67–70.
87. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / Ольга Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 399/400. – С. 173–182.
88. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с. – (Альма-матер).
89. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1987. – 163 с.
90. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков / А. В. Крыжановская. – К.: Наук. думка, 1985. – 204 с.
91. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Крючкова Т. Б. – М.: Наука, 1989. – 149, [1] с.
92. Кубрякова Е. С. Размышления об аналогии / Е. С. Кубрякова // Сущность, развитие и функции языка. – М.: Наука, 1987. – С.43–51.
93. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка: [монография] / Л. А. Кудрявцева. – 2-е изд., испр. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. – 208 с.
94. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: [учеб. пособие для филол. фак. ун-тов] / Э. В. Кузнецова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 216 с.
95. Кутина Л. Л. Термин в филологических словарях (к антитезе: энциклопедическое – филологическое) / Л. Л. Кутина // Проблематика определенных терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 21–27.
96. Лагутіна А. В. Термін і загальноживана мова / А. В. Лагутіна // Культура слова. – 1980. – Вип. 18. – С. 26–31.
97. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М., 2007. – 254 с.
98. Лейчик В. М. Термины и терминосистемы – пограничная область между естественными и искусственными языками / В. М. Лейчик //

- Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1976. – С. 3–11.
99. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
100. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Лепеха Таїсія Василівна. – Д., 2000. – 201 с.
101. Лепеха Т. Про деякі проблеми сучасної української наукової термінології / Таїсія Лепеха // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 70–72.
102. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Лисенко Олена Анатоліївна. – Х., 1999. – 170 с.
103. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Харків. ун-т, 1977. – 114 с.
104. Литвиненко Г. И. Способы словообразования как фактор системности в терминологии (на материале терминов химического машиностроения) / Г. И. Литвиненко, А. Н. Дядечко // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – Т. 1. – № 1. – С. 142–150.
105. Лобанова Н. Н. О влиянии экстралингвистических факторов на изменение семантической структуры терминов / Н. Н. Лобанова // Отраслевая терминология и ее экстралингвистическая обусловленность: межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского у-та, 1986. – С. 151–156.
106. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы: [пособие сост. по трудам Д. С. Лотте и Ком. науч.-техн. терминолог. АН СССР] / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
107. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – Москва: Изд-во АН СССР. – 1961. – 158 с.
108. Ляшук А. М. Семантична структура лексики на позначення понять права української та англійської мов / А. М. Ляшук. – Кіровоград: КОД, 2008. – 188 с.
109. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 19 с.
110. Макарихина О. А. О терминах языка и терминах речи / О. А. Макарихина // Термины и их функционирование: межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1987. – С. 4–11.

111. Малевич Л. Д. Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Малевич. – К., 1999. – 20 с.
112. Марченко В. С. Основні способи термінотворення. На матеріалі будівельної термінології / В. С. Марченко // Культура слова. – 1980. – Вип. 18. – С. 36–40.
113. Матвієнко П. В. Українська інтерпретація фінансово-банківських англomовних термінів / П. В. Матвієнко, І. В. Розпуненко. – К.: Наук. думка, 2007. – 208 с.
114. Медведєва О. Запозичення термінів як чинник лексичної інтерференції / Олена Медведєва // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 147–150.
115. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
116. Моргун А. В. Зооніми в системі російського словотвору: словотвірна активність і типова словотвірна парадигма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Моргун. – К., 1998. – 16 с.
117. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.: [монографія] / О. Г. Муромцева. – Харків: Вища школа, 1985. – 152 с.
118. Навальна М. І. Дієслівна лексика соціально-економічної сфери (на матеріалі мови засобів масової інформації кінця XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. І. Навальна. – К., 2002. – 18 с.
119. Нагина В. А. Семантико-словообразовательная структура украинской метеорологической терминологии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Украинский язык» / В. А. Нагина. – Днепропетровск, 1986. – 24 с.
120. Науково-технічний прогрес і мова / [відп. ред. В. М. Русанівський]. – К.: Наук. думка, 1978. – 196 с.
121. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / [Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко, М. П. Годована та ін.]; відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1993. – 238 с.
122. Некрасова Т. В. Системность организации терминологических единиц в сфере профессиональной коммуникации / Т. В. Некрасова // Вестник Башкирского университета. – 2007. – Т. 12. – № 4. – С. 115–118.

123. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології: [навч. посібник] / Ф. О. Нікітіна. – К.: Вища школа, 1978. – 31 с.
124. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ніколаєва Алла Олексіївна. – Х., 2002. – 190 с.
125. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Овсейчик Станіслава Володимирівна. – К., 2006. – 199 с.
126. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1968. – 72 с.
127. Паламарчук Л. С. Загальнономовний словник і термінологія / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 22–32.
128. Паламарчук Л. С. Терминологическая лексика в общеязыковом (филологическом) словаре / Л. С. Паламарчук // Проблематика определенных терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 250 – 257.
129. Паламарчук Л. С. Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу: [довідь на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень 1973 р.)] / Л. С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1973. – 20 с.
130. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія / Л. С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1978. – 203 с.
131. Панько Т. І. Концептуальні засади розбудови української науково-технічної термінології / Т. І. Панько // Проблеми української науково-технічної термінології. – Львів, 1992. – С. 7–9.
132. Панько Т. І. Теоретичні засади українського термінотворення / Т. І. Панько // Науково-технічне слово. – 1992. – № 1. – С. 54–63.
133. Панько Т. І. Українське термінознавство: [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
134. Петров В. В. Семантика научных терминов / В. В. Петров. – Новосибирск, 1982. – 128 с.
135. Погрібна О. О. Лексична та граматична семантика іменників у «Словнику української мови» (назви знярядь праці та споруд): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Погрібна. – К., 2005. – 245 с.
136. Полюга Л. Методологічні засади українського словництва / Левко Полюга // Філософські науки. – Львів – Одеса, 1997. – Вип. 1. – С. 98–101.

137. Полюга Л. Основні засади української наукової лексикографії / Левко Полюга // Українська мова: з минулого в майбутнє: матеріали наукової конференції. – К., 1998. – С. 162–163.
138. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста / Пристайко Т. С. – Дніпропетровськ: Уко ІМА-прес, 1996. – 200 с.
139. Процик І. Р. Українська фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Процик Ірина Романівна. – Л., 1999. – 223 с.
140. Пущина І. В. Сучасна українська спортивна термінологія: навч. посібник / І. В. Пущина, В. М. Зайцева. – Запоріжжя, 2003. – 97 с.
141. Пчелінцева О. Е. Лексичні основи міжнародної термінології: [конспект лекцій та дидактичний матеріал для студ. лінгвістичних спец.] / О. Е. Пчелінцева. – Черкаси: ЧДТУ, 2003. – 104 с.
142. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 163–198.
143. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. – С. 103–126.
144. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.
145. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Рогач Леся Валер'янівна. – Ужгород, 2000. – 191 с.
146. Русанівський В. М. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії / В. М. Русанівський, В. А. Широков // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 7–48.
147. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Русанівський В. М. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
148. Русинова Л. Н. Краткий вариант термина в кибернетической интерпретации (на материале юридической терминологии) / Л. Н. Русинова // Термины и их функционирование: межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1987. – С. 12–18.
149. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70–90 років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Самойлова. – К., 1999. – 16 с.

150. Селігей П. О. Питоме і чуже в українській термінології: гармонія чи конфлікт? // Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 20–28.
151. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К.: Око, 1996. – 416 с.
152. Сергеев В. Н. Термины как объект лексикографии / В. Н. Сергеев // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С. 139 – 140.
153. Сергеева М. Ф. Функціонування і розвиток російської дипломатичної термінології у XVIII столітті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Російська мова» / М. Ф. Сергеева. – Одеса, 1993. – 16 с.
154. Сидні І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2012. – 480 с.
155. Симоненко Л. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 9–15.
156. Симоненко Л. О. Термін у загальномовних словниках / Л. О. Симоненко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. – К.: КММ, 2013. – С. 218–225.
157. Симоненко Л. О. Українська термінографія: стан і перспективи / Л. О. Симоненко // Мовознавство, 2014. – № 4. – С. 28–35.
158. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 151 с.
159. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.
160. Сімонюк В. П. Семантично-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу / Сімонюк В. П. – Х.: Основа, 2000. – 332 с.
161. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.]; за ред. А. В. Крижанівської. – К.: Наукова думка. – 1984. – 196 с.
162. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е. Ф. Скороходько. – К.: Логос, 2006. – 100 с.
163. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.

164. Слюсарева Н. А. О типах терминов / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 24.
165. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К.: Наук. думка, 1990. – 183 с.
166. Стишов О. А. Дериwаційні можливості іншомовних неологізмів у сучасній українській мові / О. А. Стишов // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 1999. – Т. 1. – С. 143–147.
167. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
168. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): [монографія] / О. А. Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
169. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
170. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – [3-е изд.]. – М.: URSS, 2008. – 288 с.
171. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 73–78.
172. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1973. – 438 с.
173. Тараненко О. Лінгвістичні проблеми української термінології / О. Тараненко // Наука і суспільство. – 1998. – № 1–2. – С. 7–10.
174. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К., Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с.
175. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
176. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 53–67.
177. Томіленко Л. Дієслова-терміни у новому тлумачному словнику української мови (в 20-ти томах) / Людмила Томіленко // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 277–281.
178. Томіленко Л. М. Економічна лексика в радянській та сучасній тлумачній лексикографії української мови (порівняльний аспект) /

- Томіленко Л. М. // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (мовознавство). – К., 2012. – Т. 137. – С. 74–76.
179. Томіленко Л. М. Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у Словнику української мови в 20-ти томах / Л. М. Томіленко // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 69–78.
180. Томіленко Л. М. Особливості деривації прикметникової термінології у Словнику української мови в 20-ти томах / Л. М. Томіленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 5. – С. 116–120.
181. Томіленко Л. Прислівникова термінологія в тлумачній лексикографії української літературної мови / Людмила Томіленко // Проблеми української термінології: 36. наук. праць учасників XII Міжн. наук. конф. «СловоСвіт 2012». – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 55–57.
182. Томіленко Л. Розвиток галузевої термінології української мови (на прикладі найпоширеніших терміносистем у Словниках української мови в 11-ти та 20-ти томах) / Людмила Томіленко // Українсько-македонський науковий збірник. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 373–380.
183. Трафименкова Т. А. Терминология болезней как объект ономаσιологического, семантико-парадигматического и лексикографического исследования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. А. Трафименкова. – Орел, 2008. – 20 с.
184. Тропіна Н. П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації / Н. П. Тропіна // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 54–59.
185. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Туровська Л. В. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 158 с.
186. Филин Ф. П. Противоречие и развитие языка / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. – 1980. – № 2. – С. 8–20.
187. Харитоновна Т. А. Джерела філософської термінології / Харитоновна Т. А. – К.: Наук. думка, 1992. – 111 с.
188. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура: [учеб. пособие] / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1971. – 129 с.
189. Чернобай Л. И. О взаимодействии терминологического и общелитературного словообразования (на материале неологизмов французского языка) / Чернобай Л. И. // Термины в языке и речи: межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1985. – С. 52–56.

190. Чумак О. Г. Іншомовні елементи в терміносистемах української і російської мов / О. Г. Чумак // Актуальні питання сучасної філології. – К., 1996. – С. 105.
191. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.
192. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Чумак Олена Григорівна. – К., 1998. – 189 с.
193. Шевченко Л. Л. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації (на матеріалі словника української мови в 20-ти томах) / Л. Л. Шевченко, Л. М. Томіленко // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 76–85.
194. Шелов С. Д. Еще раз об определении понятия «термин» / С. Д. Шелов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 795–799.
195. Широков В. А. Елементи лексикографії / Широков В. А. – К.: Довіра, 2005. – 304 с.
196. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем / Широков В. А. – К.: Довіра, 1998. – 331 с.
197. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К.: Наук. думка, 2011. – 352 с.
198. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / Широков В. А. – К.: Наук. думка, 2004. – 328 с.
199. Широков В. Досягнення й розвиток українського термінознавства від 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. / В. Широков, Л. Симоненко // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – Чернівці, 2014. – № 2. – С. 239–248.
200. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.
201. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
202. Шокин А. П. Опыт изучения отраслевой технической терминологии / А. П. Шокин // Термин и слово (Предметная отнесенность и функционирование терминов): межвуз. сб. – Горький: ГГУ, 1983. – С. 105–110.
203. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка. – М., 1940. – № 3. – С. 89–117.

204. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / І. А. Ярошевич. – К., 2008. – 20 с.
205. Żmigrodzki P. O potrzebie wielkiego słownika języka polskiego / Piotr Żmigrodzki, Renata Przybylska, Bogusław Dunaj // „LingVaria”, 2006. – № 1. – S. 171–179.

Наукове видання
Національна академія наук України
Український мовно-інформаційний фонд

Томіленко Людмила Миколаївна

**Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії
української літературної мови**

Підп. до друку 28.05.2015. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 60×90¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10. Наклад 300 прим. Зам. 6994.
Віддруковано з оригіналів автора.

Друкарня “Фоліант”
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua
e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24